

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2013

SKEPPSHOLMENS FRAMTIDA ANVÄNDNING

BETÄNKANDE AVGIVET AV
SKEPPSHOLMSUTREDNINGEN

Stockholm 1966

STATENS

OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1966

Kronologisk förteckning

1. Svensk ekonomi 1966—1970. Esselte. 294 s. F1.
2. Export och import 1966—1970. Bilaga 1. Esselte. 92 s. F1.
3. Yrkesutbildningen. Håkan Ohlssons boktryckeri, Lund. 586 s. E.
4. Ny myntserie. Beckman. 87 s. F1.
5. Internationellt fredsforskningsinstitut i Sverige. Norstedt & Söner. 61 s. U.
6. Förenklad statsbidragsgivning till hälso- och sjukvården. Håkan Ohlssons boktryckeri, Lund. 157 s. S.
7. Utsökningsrätt IV. Esselte. 147 s. Ju.
8. Tillgången på arbetskraft 1960—1980. Bilaga 2. Esselte. 67 s. F1.
9. Omsorger om psykiskt utvecklingshämmade. Esselte. 187 s. S.
10. Handelns arbetskrafts- och investeringsbehov fram till 1970. Esselte. 82 s. F1.
11. Tygförvaltningens centrala organisation. Svenska Reproduktions AB. 164 s. Fö.
12. Renbetesmarkerna. Svenska Reproduktions AB. 273 s. + 1 kartbilaga. Jo.
13. Utvecklingstendenser inom undervisning, hälso- och sjukvård samt socialvård 1966—1970. Bilaga 6. Esselte. 51 s. F1.
14. Hyreslagstiftning. Utkommer senare.
15. Undersökning angående hyressplitteringen. Utkommer senare.
16. Ny folkbokföringsförfordning m.m. Esselte. 241 s. F1.
17. Arbetspromemorior i författningsfrågan. Esselte. 94 s. Ju.
18. Strategi i väst och öst. Esselte 173 s. Fö.
19. Statliga betänkanden 1961—1965. Kihlström. 170 s. F1.
20. Decentralisering av naturalisationsärenden m. m. Norstedt & Söner. 50 s. Ju.
21. Oljebranschen. Esselte. 71 s. F1.
22. Lagstiftning mot radiostörningar. Esselte. 91 s. H.
23. Markfrågan I. Norstedt & Söner. 330 s. Ju.
24. Markfrågan II. Bilagor. Norstedt & Söner. 231 s. Ju.
25. Sällskapsresor. Hæggström. 229 s. H.
26. Bostadsarrende m. m. Esselte. 247 s. Jo.
27. Skeppsholmens framtida användning. Kihlström. 114 s. + 1 utviksblad. Fö.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1966:27

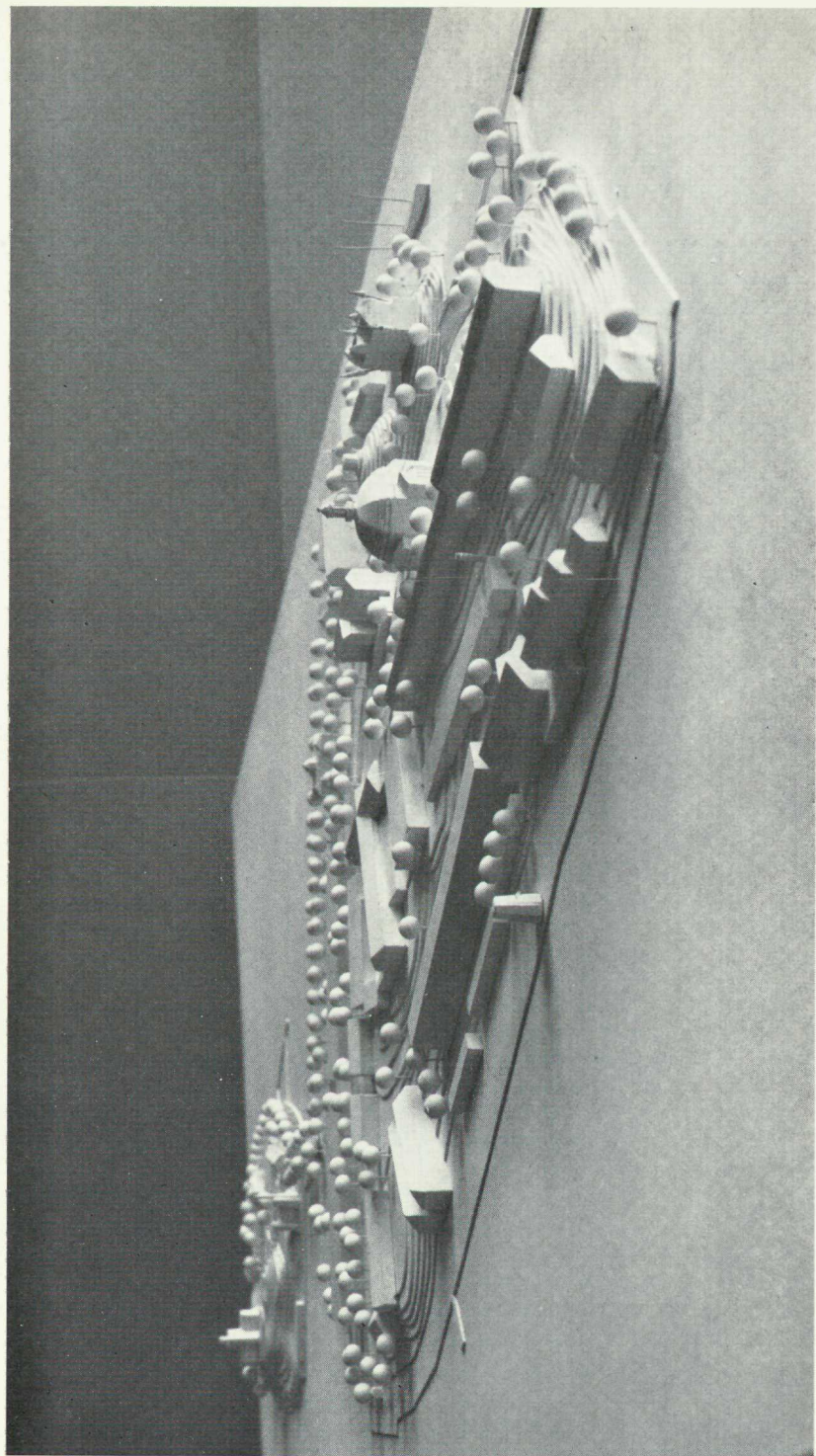
Försvarsdepartementet

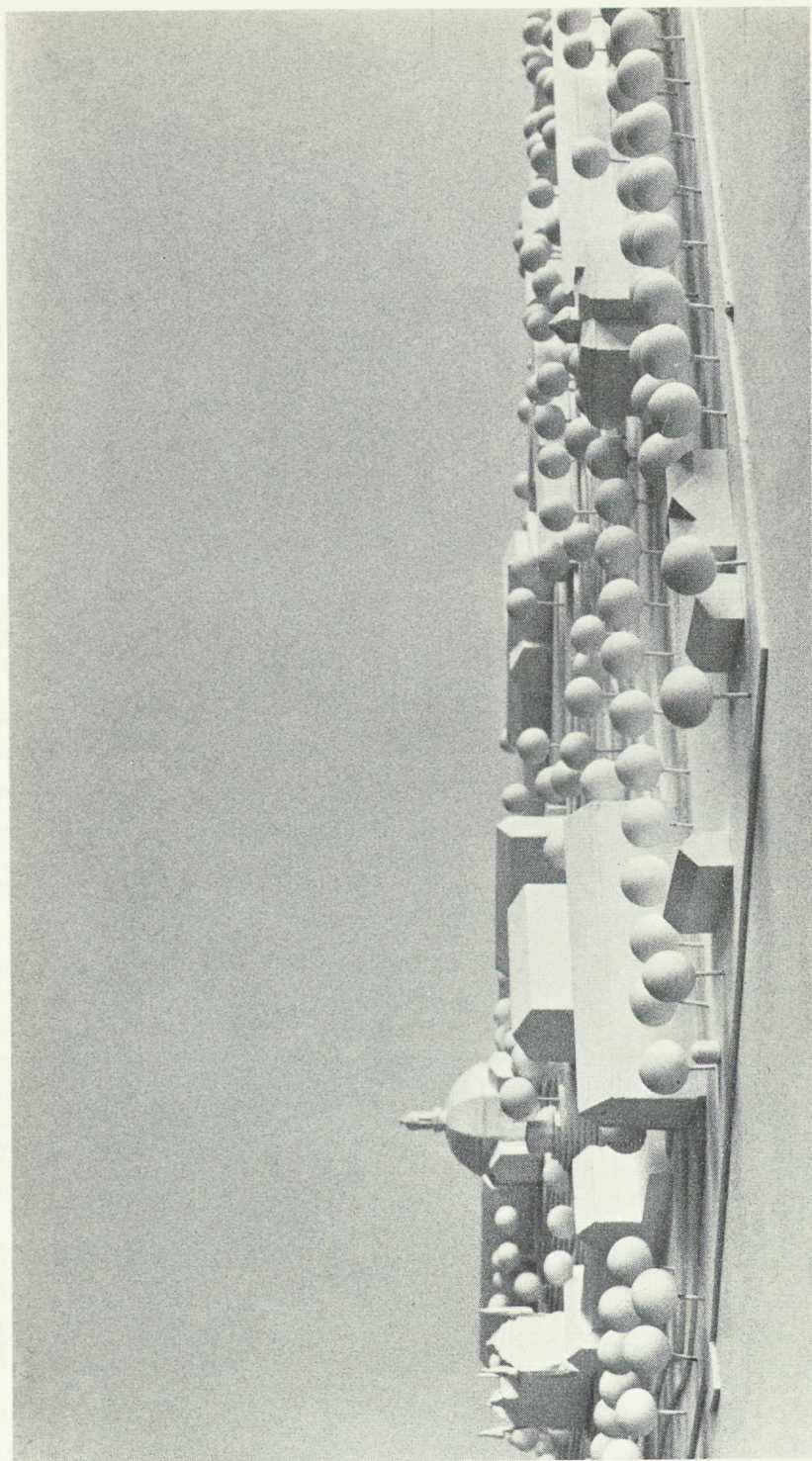
**SKEPPSHOLMENS
FRAMTIDA ANVÄNDNING**

**BETÄNKANDE AVGIVET AV
SKEPPSHOLMSUTREDNINGEN**

**EMIL KIHLSSTRÖMS TRYCKERI AKTIEBOLAG
STOCKHOLM 1966**

MODELLFOTO FRÅN NORR

MODELLFOTO FRÅN SÖDER

Innehåll

Skrivelse till chefen för försvarsdepartementet	5
Kapitel 1. Utredningsuppdraget m. m.	9
Kapitel 2. Historik	13
Kapitel 3. Skeppsholms församling	24
Kapitel 4. Markfrågor	27
Kapitel 5. Av Kungl. Maj:t meddelade beslut som påverkar utnyttjandet av holmarna eller eljest berör utredningsuppdraget	28
Kapitel 6. Redogörelse för vissa uttalanden om områdenas framtida använd- ning i samband med propositionen 1953:200	31
Kapitel 7. Utredningens allmänna synpunkter beträffande utrymningen och den framtida användningen m. m.	34
Kapitel 8. Reserverande av vissa byggnader för marinens behov m. m. . .	39
Kapitel 9. Utredningens förslag till principskiss	42
Kapitel 10. Sammanfattning m. m.	64
Särskilt yttrande av ledamoten Wallén	68

BILAGOR

Bilaga 1	Modell i skala 1:1000 (Överlämnas separat)	
Bilaga 2	Karta i skala 1:1 000 (Överlämnas separat)	
Bilaga 3	Perspektiv från bron	73
Bilaga 4	Perspektiv från Moderna museet	74
Bilaga 5	Perspektiv mot kyrkan	75
Bilaga 6	Perspektiv längs Södra Brobänken	76
Bilaga 7	Perspektiv från söder	77
Bilaga 8	Perspektiv från Strandvägen	78
Bilaga 9	Föreslagna rivningar	79
Bilaga 10	Föreslagna nybyggnader	80
Bilaga 11	Trafikplan	81
Bilaga 12	Relationsritningar med beskrivning över byggnader (bifogas ej betänkandet)	
Bilaga 13	Principförslag till lokaler för Konsthögskolan	82

Bilaga 14	Utnyttjande av Västra och Östra boställshusen	87
Bilaga 15	Restaurering av högvaktsbyggnaden	92
Bilaga 16	Tekniska försörjningsanordningar, VVS	93
Bilaga 17	Tekniska försörjningsanordningar, El	99
Bilaga 18	Önskemål och förslag rörande lokalisering till Skepps- och Kastellholmarna	104
Bilaga 19	Förteckning över viktigare byggnader samt uppgift om eventuell framtida användning	108
Bilaga 20	Nuvarande disposition av lokaler	111
Bilaga 21	Karta (illustrationsplan) med allmän översikt över utredningens förslag	

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet

Genom beslut den 4 september 1959 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för försvarsdepartementet att *dels* tillkalla högst tre sakkunniga för att verkställa utredning rörande den framtida användningen av de av marinens regionala och lokala organ disponerade markområdena, byggnaderna och anläggningarna å Skepps- och Kastellholmarna samt å Djurgården och Beckholmen samt avgiva av utredningen betingade förslag, *dels* utse en av de sakkunniga att vara ordförande, *dels* ock besluta om sekreterarbiträde och om tillkallande av särskilda experter för att stå till de sakkunnigas förfogande för samråd och särskilda utredningsuppdrag. Med stöd av bemyndigandet tillkallade chefen för försvarsdepartementet den 1 oktober 1959 såsom utredningsmän landshövdingen O. A. Sehlstedt, dåvarande generaldirektören i fortifikationsförvaltningen G. A. Christianson och generaldirektören i byggnadsstyrelsen S. Larsson därvid Sehlstedt anmodades att i egenskap av ordförande leda de sakkunnigas arbete.

Sedan Christianson erhållit begärt entledigande från uppdraget den 1 juni 1965 har generaldirektören och chefen för fortifikationsförvaltningen G. B. Wallén erhållit i uppdrag att från och med samma dag vara ledamot i utredningen.

Uppdraget har vidgats såtillvida att Kungl. Maj:t den 1 december 1961 uppdragit åt utredningen att, i samråd med akademien för de fria konsterna, fortifikationsförvaltningen och byggnadsstyrelsen, efter särskild utredning framlägga förslag om anordnande av erforderliga lokaler åt akademien med konsthögskolan inom statens nuvarande och framtida byggnadsbestånd å Skeppsholmen.

De sakkunniga har antagit benämningen *Skeppsholmsutredningen*.

Chefen för försvarsdepartementet uppdrog den 30 oktober 1959 åt dåvarande budgetsekreteraren i försvarsdepartementet H. Bertman att vara sekreterare åt utredningen och anmodade den 15 april 1961 dåvarande förste byråintendenten vid fortifikationsförvaltningen E. W. Holmström att biträda med sekreterargöromål.

Sedan Bertman på begäran entledigats från sitt uppdrag den 29 oktober 1962, har departementschefen samma dag anmodat kanslirådet i försvarsdepartementet S. F. Berglund att vara sekreterare åt utredningen.

Genom beslut den 8 juni 1961 anmodades dåvarande marindirektören vid

marinverkstäderna i Stockholm N. M. Björkstrand att stå till utredningens förfogande såsom expert. Uppdraget avsåg utredning om Beckholmens framtida eventuella användning för civil varvsanläggning.

Genom beslut den 6 oktober 1961 har Kungl. Maj:t ställt medel till utredningens förfogande för inköp av vissa förslag och ritningar till en prisämnesuppgift för elever vid konsthögskolans arkitekturskola benämnd »Konsthögskola m. m. på Skeppsholmen».

Vidare har Kungl. Maj:t den 26 oktober 1962 dels medgivit att utredningen finge anlita arkitektbiträde dels ock anmodat fortifikationsförvaltningen att biträda utredningen med upprättande av avtal med arkitekt (konsult) och med granskning av förekommande arvodesräkningar. För arkitektuppdraget har anlitats arkitekten H. Brunnberg i förening med arkitekterna S. Malmquist och L. Skoogh.

Under arbetet har utredningen haft överläggningar med representanter för marinen och fortifikationsförvaltningen samt andra militära myndigheter. Samråd har också förekommit med civila statliga myndigheter som byggnadsstyrelsen och sjöfartsstyrelsen samt med representanter för konstakademien med konsthögskolan. Överläggningar har även ägt rum med företrädare för Djurgårdsförvaltningen, Djurgårdsnämnden, Wasanämnden och Stockholms stad. Vidare har information lämnats representanter för varvsföretag, museer, föreningar och andra sammanslutningar m. fl., som framställt önskemål att få disponera mark, dockor, lokaler och bostäder m. m. inom utrymningsområdena.

Med skrivelse den 26 mars 1964 har utredningen till Kungl. Maj:t (kommunikationsdepartementet) avgivit utlåtande över Djurgårdsnämndens förslag till Dispositionsplan för Kungl. Djurgården. Utlåtandet berör endast Galärvarvet med närmaste omgivning.

Till fullgörande av uppdraget har utredningen utöver historik och annan under kap. 1—8 lämnad redogörelse upprättat en principskiss (kap. 9). I anslutning till denna har upprättats bilagor innefattande kartor, ritningar och beskrivningar m. m. Vissa av bilagorna (relationsritningar m. m.) är alltför omfattande och detaljerade samt för dyra att mångfaldiga i större utsträckning. De har därför ej bifogats betänkandet men finns tillgängliga hos utredningen. Bilagorna 1 och 2, en gipsmodell och en karta (uppfodrad på kartong), överlämnas separat. Beträffande byggnadernas nummer, rivningar, nybyggnader och byggnaders användning m. m. hänvisas till en av byggnadsförvaltningen inom marinkommando Ost upprättad förteckning (bilaga 20) samt bilagorna 9, 10 och 19. Bilagan 21, karta (illustrationsplan), ger en allmän översikt över utredningens förslag.

Galärvarvsområdena ingår i den av staten ägda Djurgårdsmarken. Upplåtelseerna av områdena torde som kammarkollegiet den 29 december 1962 uttalat ha sådan karaktär av ändamålsupplåtelse, att områdena, om de ej längre erfordras för flottans behov, skall återgå under Konungens enskilda

disposition, om ej Kungl. Maj:t och riksdagen annorlunda beslutar. I sitt förslag till Dispositionsplan för Kungl. Djurgården har Djurgårdsnämnden redovisat sina allmänna synpunkter i fråga om den fortsatta användningen av Galärvarvsområdena med kyrkogården.

Av betänkandet framgår att en samförläggning av sjöhistoriska museet och Wasa eventuellt planeras till Galärvarvsområdena. Denna fråga sammanhänger med en del andra lokaliseringsproblem som torde komma att påverkas av pågående utredningar rörande den statliga museiverksamheten. Förslag rörande Galärvarvsområdenas planering torde därför ej kunna framläggas innan full klarhet vunnits beträffande nämnda lokaliseringsfrågor. Då detta torde draga avsevärd tid, hemställer utredningen att bli befriad från sitt uppdrag såvitt avser Galärvarvsområdena. I samband härmed må nämnas att utredningen inhämtat vissa uppgifter och företagit en del undersökningar (jfr utlåtandet över Djurgårdsnämndens förslag till dispositionsplan) som torde vara av betydelse vid den fortsatta behandlingen av Galärvarvsfrågan.

Beträffande Beckholmen ämnar utredningen avge delförslag.

I anslutning till det anförda får utredningen härmed vördsamt överlämna sitt betänkande med förslag rörande den framtida användningen av vissa markområden och byggnader m. m. på Skepps- och Kastellholmarna.

Särskilt yttrande av ledamoten Wallén bifogas.

Stockholm i april 1966.

Ossian Sehlstedt

Sixten Larsson

B. Wallén

/Sven Berglund

KAPITEL 1

Utredningsuppdraget m.m.

Frågan om utflyttning av Stockholms örlogsbas har — fränsett vissa under början av 1800-talet framlagda förslag, som var influerade av centralförsvarsprincipen och i realiteten innebar en nedläggning av basen, samt ett par motioner vid 1800-talets mitt — varit föremål för flera omfattande utredningar, senast 1948 års örlogsbasutredning.

Efter ett på grundval av nämnda utrednings betänkande (SOU 1951:46) i propositionen 1953:200 framlagt förslag har 1953 års riksdag (SU 168, rskr 402) beslutat, att örlogsbasen skall flyttas till Stockholms södra skärgård. Örlogsvarvet skall härvid förläggas till Muskö och örlogsstationen till Berga varvid dock vissa arbetsuppgifter och anläggningar anknyts till varvet.

Genom beslut den 4 september 1959 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för försvarsdepartementet att tillkalla sakkunniga för utredning av frågan om den framtida användningen av de av marinens regionala och lokala organ disponerade markområdena, byggnaderna och anläggningarna å Skepps- och Kastellholmarna samt å Djurgården och Beckholmen. Departementschefen, som föredrog ärendet efter gemensam beredning med cheferna för finans-, kommunikations- och ecklesiastikdepartementen, erinrade härvid om att genom utflyttningen ett av de värdefullaste områdena i landet komme att frigöras genom örlogsbasens utflyttning samt anförde inledningsvis:

Örlogsvarvets utbyggnad beräknades ske under en sexårsperiod. En utredning om den framtida dispositionen av byggnader och områden, som friställdes genom utflyttningen, borde nu komma till stånd. Behovet hade även aktualiserats genom vissa framställningar om dispositionen av aktuella områden. Riksmarskalksämberet hade erinrat om uttalande av statens byggnadssakkunniga i betänkandet den 18 mars 1925 enligt vilket i den händelse någon del av Galärvarvsområdet icke längre behövdes för flottan den borde återgå till Djurgården. Vidare hade framställning om förhyrning av Beckholmsdockorna ingivits av enskilt företag.

Departementschefen erinrade om att viss utflyttning redan skett och att ledigblivna lokaler tagits i anspråk för försvarsändamål samt för konsthögskolans och nationalmusei räkning.

Beträffande utredningsuppdraget anförde departementschefen därefter i huvudsak följande:

Vid utredningsarbetet bör prövas frågan rörande användningen av de markområden, byggnader och anläggningar på Skepps- och Kastellholmarna samt å Djurgården och Beckholmen, vilka nu disponeras av marinens regionala och lokala organ och som friställes genom örlogsvarvets bortflyttning eller omdispositioner beträffande flottans utbildningsorganisation. Skulle beslut fattas om annan förläggning för marinkommando Ost ledningsorgan — en fråga som aktualiserats av lokaliseringsutredningen rörande statlig verksamhet — bör även frågan om användandet av härvid friställda lokaler prövas. Oaktat vad sålunda anförts, bör utredningen vara oförhindrad att till prövning ta upp frågor om omdisposition av byggnader och anläggningar inom ifrågavarande områden. En förutsättning härför bör emellertid vara, att lokalfrågan kan lösas på ett tillfredsställande sätt för sådana krigsmaktens organ som fortsättningsvis skall vara förlagda till Stockholm.

Synpunkter på den framtida användningen av ifrågavarande områden har tidigare framförts i skilda sammanhang, då en utflyttning av örlogsbasen aktualiserats.

I skrivelse till Kungl. Maj:t den 13 december 1945 uttalade sålunda 1945 års markkommission, att berörda områden med sina betydande skönhetsvärden i största möjliga utsträckning borde bli tillgängliga för allmänheten. I enlighet härmed syntes stora delar av områdena böra anordnas såsom allmänna parker. Ett sådant användningssätt uteslöt enligt markkommissionen icke, att man, med bevarande av byggnader av historiskt värde, utnyttjade områden för en måttlig och efter parknatur anpassad bebyggelse med offentliga byggnader.

1948 års örlogsbasutredning anförde i sitt betänkande (SOU 1951:46) — efter att ha erinrat om att det syntes önskvärt att en del av utgifterna för den nya örlogsbasen skulle motsvaras av inkomster genom försäljning av mark, som till följd av utflyttningen frigjorts — följande.

»Emellertid delar utredningen helt de av markkommissionen anförda synpunkterna såvitt de avse Skepps- och Kastellholmarna. Någon försäljning bör alltså här icke komma ifråga. Däremot anser utredningen böra övervägas, om icke Galärvarvet — utom kyrkogården — Djurgårdsstaden och Beckholmen kunna helt eller delvis avyttras. Härvid skulle Galärvarvet kunna avses för bostadsbebyggelse och de delar av Djurgårdsstaden, som icke äro av kulturhistoriskt värde, kunna utnyttjas för uppförande av bostadshus eller — såsom för närvarande (Gröna Lunds tivoli) — för nöjesanläggningar. Vad Beckholmen angår representera dockorna därstädes så stora värden, att holmen även i fortsättningen bör avses för varvsindustri i den mån icke delar av holmen nödvändigtvis måste användas för en eventuellt blivande österbro.»

I propositionen nr 200 till 1953 års riksdag uttalade departementschefen, vilken förutskickade, att utredning skulle verkställas angående disposition av mark, byggnader och anläggningar, att det vid utredningsarbetet borde beaktas, att starka skäl talade mot försäljning av ifrågavarande markområden, vilka i huvudsak borde reserveras för statliga och kulturella ändamål.

Vid anmälan av frågan i årets statsverksproposition uttalade jag som min åsikt, att Beckholmsanläggningen icke bör bibehållas i marinens regi, sedan Stockholms örlogsvarv utflyttat till Muskö, och att frågan om den framtida användningen av denna anläggning borde bli föremål för särskilda överväganden. Jag vill också erinra om att chefen för ecklesiastikdepartementet vid anmälan av nationalmusei avlöningsanslag i 1959 års statsverksproposition anfört, att lokaler för de ost-

asiatiska samlingarna inom en ej alltför avlägsen framtid syntes kunna anordnas å Skeppsholmen (delar av det s. k. tyghuset).

Utredningsarbetet bör — efter ett klarläggande av vilka områden, byggnader och anläggningar som friställes och äganderättsförhållandena till dessa — inrikta på att göra upp en principskiss över den framtida användningen av ifrågavarande områden och byggnader. Skissen bör kunna tjäna som underlag för en blivande generalplan. Riktpunkten bör vara att tillvarata den kulturmiljö, som särskilt Skepps- och Kastellholmarna utgör, samt söka förvandla områdena till en levande stadsdel med kulturell inriktning under beaktande av de pietetskrav som områdenas historia, läge, natur och bebyggelse otvivelaktigt uppställer. För att åstadkomma en dylik stadsdel är det också angeläget med en på lämpligt sätt avvägd användning för bostadsändamål och för fritidsanordningar, som står i samklang med stadsdelens allmänna karaktär. Det bör förutsättas, att kulturhistoriskt och arkitektoniskt värdefulla byggnader bibehålles och utnyttjas, samtidigt som en varsam nybebyggelse bör kunna ske. Vid utarbetandet av sin principskiss bör utredningen i övrigt överväga tidigare framförda synpunkter beträffande användandet av ifrågavarande områden.

För att utredningen skall kunna överblicka omfattningen av de lokal- och markbehov som enligt de nu angivna riktlinjerna främst kan ifrågakomma vid den framtida användningen av berörda områden, bör utredningen göra en åtminstone översiktlig inventering härutinnan i samråd med vederbörande myndigheter och institutioner. Hittills inkomna framställningar rörande dispositionen av områdena bör överlämnas till utredningen. Beträffande äganderättsförhållanden, friställning av nuvarande byggnader m. m. bör samråd ske med riksmarskalkämbetet, de civila och militära statsmyndigheter som har intressen att bevaka i sammanhanget samt med Stockholms stad. Därest särskild utredning berörande Skeppsholms församling skulle bli till, bör samråd tagas med denna såvitt gäller mark och byggnader som för närvarande disponeras för kyrkligt ändamål. Uppkommer under den tid utredningsarbetet pågår fråga om ändrad disposition av byggnader eller markområden, synes utredningen lämpligen böra fungera som remissinstans.

Utöver vad nu anförts bör utredningen inte för närvarande bindas av direktiv. Jag vill emellertid understryka att utredningen ej skall ingå på något närmare bedömande av vilken eller vilka institutioner som bör disponera en bestämd byggnad, liksom att utredningen inte heller bör förhandla eller träffa överenskommelser om dispositionen av lokaler eller markområden.

Utredningsarbetet bör bedrivas med sikte på att ett principförslag skall föreligga i så god tid innan örlogsvarvets flyttning avslutats att möjlighet föreligger att fatta beslut i dispositionsfrågorna senast i samband därmed. Det bör vara utredningen obetaget att, om så befinnes lämpligt, inkomma med delförslag. Detta kan måhända vara lämpligt beträffande Beckholmen.

Utredningens uppdrag vidgades sedermera. Genom beslut den 1 december 1961 uppdrog Kungl. Maj:t nämligen åt utredningen att i samråd med akademien för de fria konsterna, fortifikationsförvaltningen och byggnadsstyrelsen, efter särskild utredning framlägga förslag om anordnande av erforderliga lokaler åt akademien för de fria konsterna med konsthögskolan inom statens nuvarande och framtida byggnadsbestånd å Skeppsholmen. Detta nya uppdrag föranleddes av ett mellan akademien och staten träffat avtal, som innebär bl. a. att dispositionsrätten till akademiens fastighet Fredsgatan 12 överläts till staten den 1 januari 1962 och att staten

i gengäld förbundit sig att verka för att konsthögskolan framdeles erhåller nya lokaler. Det förutsättes i avtalet att detta i första hand skall ske genom anordnande av lokaler inom statens nuvarande och framtida byggnadsbestånd på Skeppsholmen. Om akademien det önskar, skall staten tillika verka för att akademien framdeles hyresfritt tillförsäkras lämpliga lokaler i anslutning till nya dylika för konsthögskolan.

KAPITEL 2

Historik¹

Direktiven anger att en riktpunkt bör vara att tillvarata den kulturmiljö som holmarna utgör samt att söka förvandla områdena till en levande stadsdel med kulturell inriktning under beaktande av de pietetskrav som områdenas historia, läge, natur och bebyggelse otvivelaktigt uppställer. Härvid bör kulturhistoriskt och arkitektoniskt värdefulla byggnader bibehållas och utnyttjas. Med hänsyn härtill har utredningen ansett det lämpligt att lämna en förhållandevis fyllig skildring av holmarnas historia och utvecklingen av byggnadsbeståndet m. m.

Bebyggelsen

Först under Gustav Vasa skapades en bestående och centralt ledd svensk flotta. Huvudstaden med sin goda hamn, varv och tillgång på arbetskraft samt med det strategiska spärrläget till Mälaren och dess bördiga provinser blev rikets förnämsta örlogsbas. Den så kallade Skeppsgården var först förlagd invid slottet. Skeppen låg här under skydd av borgens kanoner inom ett med en pålkrans och bomstängsel i sjön avgränsat område vid Logården. Från Helgeandsholmen ledde en bro till skeppsgården vid slottets norrsida. Skeppsgårdarna, som med tiden uppgick till ett tio-tal, var både baser och varv för flottstyrkor.

I samband med tillväxten av fartygsbeståndet flyttades en del fartyg över till den mitt emot slottet belägna Kärplingeholmen (nuvarande Blasieholmen), som då började benämnas Skeppsholmen. Vid slottet kvarlåg huvudsakligen blott smärre fartyg för hovets behov.

Dåvarande Skeppsholmen omflöts i norr och öster av Ladugårdslandsviken (Nybroviken) och i söder av Norrström. I väster skildes holmen från Norrmalm av Näckeström, en kort sidoström, som gick i en båge från Norrström och föll ut i Ladugårdslandsviken, där synagogan nu ligger. Denna del av viken kallades sedermera Packarviken och motsvaras av Berzelii park. Holmens enda förbindelse med Norrmalm var Närkebro över Näckeström där nu Arsenalsgatan korsar Kungsträdgårdsgatan.

¹ Källor: A. Zettersten: Svenska flottans historia 1522—1680; G. Unger: Skeppsholmsbilder; E. Wendt: Amiralitetsskollegiets historia m. m.

Gamla Skeppsholmen nämns första gången år 1555 i skeppsgårdshandlingarna. På holmen uppfördes stapelbäddar, smedjor och timmermansverkstäder. Verkstäderna torde ha varit inrymda i en stor inbyggd gård mitt på holmen. När amiralitetskollegium tillkom år 1634, uppfördes som ämbetslokal åt kollegiet en stenbyggnad på högsta punkten av holmen, sedermera Fersenska tomten. Huset bortdonerades senare av drottning Kristina.

Till Gamla Skeppsholmen hörde den söder därom liggande lilla Mynt-holmen, skild från den större holmen av ett smalt sund längre fram i tiden benämnt Canalen. Här byggdes skeppsgårdens oansenliga rödmålade träkyrka — holmkyrkan — och holmen kallades därför Kyrkholmen. Den är numera förenad med Blasieholmen och bebyggd med Nationalmuseum.

Ladugårdslandet (numera Östermalm) utnyttjades också av flottan. För samfärdseln mellan Gamla Skeppsholmen och Ladugårdslandet användes först en färjepråm. Sedermera utlades vid nuvarande Nybroplan en bro, Ladugårdsbron (senare ersatt av Nybron), över Ladugårdslandsviken. Ladugårdslandet hade sitt namn efter den gamla kungsladugården, som låg ungefär där skogsinstitutet sedermera uppfördes nära Djurgårdsbron. Till Ladugårdslandet vinterförlades ibland skepp, som ej fick rum i skeppsgården. Här hade flottan också sitt proviantmagasin samt brygg- och bakhus i det ännu kvarstående Kronobageriet i kvarteret Kusen med tre sammanbyggda hus varav det äldsta är uppfört år 1580.

Ladugårdslandet var i huvudsak en flottans stadsdel och här bodde större delen av personalen. Härom erinrar gator som Kaptens-, Löjtnants-, Skeppar- och Styrmansgatan samt kvarter som Sjömannen, Havsfrun, Neptunus, Repslagaren, Krejaren och Styrmannen. När staden fick tillstånd att sälja tomter på Ladugårdslandet, skedde det ibland på villkor om förmånsrätt åt personal från flottan, som ville bygga. Många officerare och annan militär personal hade här sina små gårdar. Borgare, som bosatte sig på Ladugårdslandet, frikallades ibland från inkvartering, om de åtog sig att härbärgera kronans sjöfolk och låta dem få »säng och värme» för billig betalning.

På Norrmalm fanns flottans äldsta repslagarbana och några boställen för personal ur flottan. I närheten av Brunkeberg låg byssejutargården, som tillhörde lantförsvaret, men ofta förekommer i skeppsgårdshandlingarna.

Flottan var förlagd till Gamla Skeppsholmen till omkring år 1640. Sedan den flyttat, kom det nya namnet Blasieholmen snart i bruk.

Flyttningen skedde troligen kort efter det en lång träbro på pålar — senare med vindbrygga för fartygs genomfart — byggts till den nya förläggningen, Nya Skeppsholmen, som den först benämndes. Denna holme kallades i gamla tider Vangsholmen eller Vongisön. Här hade Johan III anlagt en park med en trädgård och ett lusthus. Troligen gav detta upphov

till benämningen Lustholmen. Redan år 1608 hade holmamiralen fått befallning att lägga en del av skeppen kring Lustholmen.

Någon urkund varigenom Skeppsholmen upplåtits till flottan torde ej finnas och den har säkerligen tillhört kronan sedan urminnes tid. År 1638 började man planera på holmen med sprängningar. Den var då till stor del täckt av berg. På norrsidan stupade dessa brant ned i sundet mot Kyrkholmen. I nordvästra hörnet låg en sänka, som användes till landfäste för bron från Kyrkholmen. Där fanns också en brygga för fartyg, som ville angöra från Strömmen. Härifrån gick en väg över berget ner till södra stranden mot Kastellholmen, som vid denna tid benämndes Notholmen.

De första byggnaderna för det nya varvet på Skeppsholmens sydsida var smedjor, grov- eller ankarsmedja, klensmedja och spiksmedja. Vidare tillkom verkstäder för snickare, svarvare, låd(lavett)makare, mast- och segelmakare. Härjämte omtalas kopparslagar- och kompassmakarverkstad, sliphus, basugn samt tjär- och beckpannor. Bland förrådshusen kan nämnas virkesgård, kolbod, tjärbod, tackelbod och proviantbod. De flesta låg antagligen på holmens södra strand.

För lyft av de tunga styckena uppfördes vid mitten av 1600-talet en kran (ombyggd omkring 1750) på nordöstra sidan av holmen. Här var också huvudplatsen för artilleriet med en artilleribod och en styckegård med bäddar för styckena. Vidare uppfördes en av hästar dragen kvarn för uppborrande av de gjutna styckena. På sydöstra hörnet, öster om nuvarande Kastellholmsbron, anordnades en bråbänk för kölhalning och tjärbrädning av fartyg. Öster om denna anlades tre stapelbäddar varav den yttersta för de stora regalskeppen. Mot Strömmen ordnades ett pålverk från Kastellholmen till Skeppsholmens sydvästra hörn med innanför förtöjda fartyg.

Bevakningen ombesörjdes av manskap ur corps de gardet förlagt i en byggnad »Bommen» vid Skeppsholmsbrons landfäste till vänster, då man kom in på holmen. Vid brons norra ände fanns också vakt vid »Porten» på Kyrkholmen. Tillträde för främmande var förbjudet. Enligt de efter hand skärpta bestämmelserna fick ingen främmande komma in på holmen utan riksamiralens tillstånd. Tiderna var ju oroliga och krigiska och brandrisken oerhörd. Av bevakningsskäl förbjöds även stadens fiskare att nattetid fiska vid holmen.

Det rådde en intensiv verksamhet vid en skeppsgård med verkligt mångsyssleri. Större delen av flottans förnödenheter uttogs skattevägen men de övriga upphandlades inom eller utom landet. Beträffande provianten utskrevs vanligen en kostgård för en utlöpande flotta. Till skeppsgården i Stockholm drevs sålunda boskap och forslades mjöl, smör, malt och humle. Både kajutbröd och gement bröd samt kajutöl och vanligt skeppsöl bakades och bryggdes. Boskapen slaktades och i regel saltades eller röktes köttet. Skeppsgårdens fiskare levererade strömming och torsk. Grönsaker, främst kålrötter, erhöles från flottans kålgård. Tåg slogs på repslagarbanan av hampa från Riga och Narva. Segelduk tillverkades på buldansväveriet på barnhuset men köptes även från utlandet bl. a. från Amster-

dam. Ankaren, järn och bultar smiddes och spik tillverkades i sådan mängd att man kunde förse även andra skeppsgårdar. Från Norrland och Finland levererades tjära. Ekvirke hämtades från Mälartrakten och Smålandskusten och bräder kom från kronans sågkvarnar i Ösmo och Vira. Träkol för smedjorna i skeppsgården brändes av dess egna kolare vid Edsviken och på Värmdö men man använde också importerade stenkol. Sältran tillhandahölls av skärgårdsfolk. Talg uttogs ur slaktdjuren. Härtill kom på vapensidan utrustningen med artilleri (skytt, byssor eller stycken) och lod (kolor) för fartygen förutom alla handvapen. Kanoner, fyrverkeri, handvapen och överhuvud allt som gick under benämningen artilleri och arkli erhöles från de för hären och flottan gemensamma artilleri- och arkligårdarna i Stockholm.

Den förnämsta byggnaden på Skeppsholmen var amiralitetshuset, ett stort stenhus till höger på berget, när man kom in på holmen. Huset stod färdigt 1650 och då inflyttade amiralitetskollegiet. Holmamiralen, holmajoren och ekipagemästaren m. fl. hade boställen på holmen. För arbetsfolket — timmermän, sågare, bultslagare, bildsnidare, lådmakare, smeder, segelsömmare, repslagare och spinnare m. fl. — fanns ofta gemensamtugor.

På berget i norra delen av holmen, där tyghuset nu ligger, anlades en lång repslagarbana med tjärat spåntak. När ett skepp i april 1676 råkade i brand på Strömmen, kastades elden av storm upp till banan. Taket antändes och anläggningen brann upp. Den återuppfördes men nedbrann på nytt år 1697, då den antändes av brandflagor från den stora slottsbranden på andra sidan Strömmen. Invid banan uppfördes en väderkvarn (stampkvarn) där man malde säd och stötte hampa för buldansväveriet. Sett från slottet framträdde vid denna tid framförallt amiralitetshuset och den långa repslagarbanan på berget med kvarnen. Runt den i stort sett kala holmen låg skeppen förtöjda vid kablar, som anslöt till järnringar i berget.

Då Skeppsholmen togs i anspråk utnyttjades också Notholmen (Kastellholmen). Det var ju ett villkor för varvets säkerhet. Vid mitten av 1600-talet benämndes holmen Lilla Beckholmen eller gamla Beckholmen. Detta namn lånades troligen från den närliggande större Beck- och Tjäruholmen, nuvarande Beckholmen, som drottning Kristina upplät åt Stockholms stad. Holmen har också kallats Skans- eller Blockhusholmen. På ostsidan restes en mastkvarn och ett spelhus med ett roterande tramphjul, som drevs av båtsmän. På holmens högsta punkt uppfördes år 1667 ett åttkantigt befästningstorn med styckekegluggar kallat Rundeln. Gluggarna igenmurades senare för krutförvaring, men ett batteri uppställdes utanför. Även vid Kastellholmen förtöjdes skepp, varav stora regalskepp på östra sidan och småfartyg på norra sidan i sundet mot Skeppsholmen. Mellan holmarna fanns en bro med vindbrygga för genomfart av fartyg.

Även en del av Djurgårdslandet vid Ladugårdslandsviken kom efter hand att utnyttjas av flottan mot slutet av 1600-talet. Det var framförallt sydvästra delen, som togs i anspråk. Här uppfördes en stor fyrkant med stugor för båtsmän och bösseskyttar. Området kallades båtsmansstaden. För in-

ställelse och hemfärd av båtsmännen, som i regel utskrevs från kustlandskapen, användes ofta lätta roddfartyg (s. k. lodjor). I det närbelägna Alkärrets innersta del anordnades för dessa ett mindre varv, båtsmansvarvet.

Den nu lämnade redogörelsen omfattar i huvudsak tiden fram mot 1600-talets slut. Vid sekelskiftet företogs en bebyggelse av stor betydelse på Skeppsholmen. Karl XII förordnade nämligen att hans drabanter, som varit inkvarterade i Arboga och Köping, skulle förläggas till Stockholm, att baracker för dem skulle byggas på holmen och att stall för hästarna skulle uppföras på den nyss avbrända repslagarbanan. Ritningarna uppgjordes av Nicodemus Tessin d. y. och hösten år 1700 var arbetet avslutat. Då hade emellertid drabanterna dragit ut i det påbörjade kriget och byggnaderna (numera Långa raden och tyghuset) kom en tid att stå oanvända. Sedermera uppläts drabanthuset under några år bland annat för fattiga, hemlösa och tiggare.

När det stora nordiska kriget led mot sitt slut, hade flottans intressen i många avseenden fått vika inom örlogsbasens områden. Utom byggnaderna på Skans- och Kyrkholmarna disponerade man på Skeppsholmen corps de gardet, bråbänken med tackelbod och tjärhus samt en del äldre bostadshus och skjul samt på Ladugårdlandet magasinet. Amiralitetshuset var upplåtet till arkiv och drabanthuset disponerades av överintendentsämbetet. Man har talat om en förpuppning av anläggningarna vid denna tid av försvarsförfall. Örlogsflottan hade ju för övrigt mot slutet av 1600-talet flyttats från Stockholm till den nya huvudbasen Karlskrona.

Omkring år 1715 inleddes en betydande förändring i utvecklingen vid basen i Stockholm, då en galärflotta nyskapades. Denna nya flotta, som utrustades och baserades i Stockholm, förstärktes med några skepp från huvudflottan och bildade från år 1715 ett fast förband, Stockholms skepps- och galejeskader. Benämningen ändrades till Stockholms galej-(galär-) eskader, när förstärkningen av de större fartygen vid fredsslutet återgått till Karlskrona. Galärflottan (skärgårdsflottan) utbyggdes efter kriget och fram mot 1700-talets mitt. År 1756 anslöts skärgårdsflottan till armén och benämndes därefter arméns flotta. Uppdelningen i två flottor bestod till år 1823, då örlogsflottan och arméns flotta sammanslogs till Kongl. Maj:ts flotta. Under större delen av perioden 1756—1823 var holmarna därför underställda arméns myndigheter.

Under flottrustningarna företogs efterhand betydande utvidgningar av varvsanläggningarna med förskjutning från södra till östra sidan av Skeppsholmen. Omkring år 1750 övergick man till att magasinera galärerna på den låglänta och för slipar mer lämpliga Djurgårdssidan. Här uppfördes från Alkärret och upp mot Lejongården ett 30-tal galärskjul inom den s. k. Södra och Norra arsenalen. I samband med att galärerna förlades till Djurgårdssidan ombyggdes på Skeppsholmen två endast till sina funda-

ment uppförda galärskjul till inventariiekammare och har sedan benämnts »fundamenten» eller fundamentshusen.

Drabantstallet på Skeppsholmens krön utnyttjades till en början för galärernas artillerieffekter och började därför benämnas tyghuset. I dess norra del uppläts en tid trots sjömannaprotester utrymme för två av dejen i Algeriet till Fredrik I skänkta lejon, som dock snart avhystes från flot-tans domäner. Förvaringslokalen kallades ännu långt in på 1800-talet för Lejonkulan. Huset, som sedermera utnyttjats som förråd, har under årens lopp påbyggt ett par gånger.

Drabanthusen började användas som kontors- och förrådslokaler samt tjänstebostäder. Området mellan husen och trädgården norr därom plan-terades omkring år 1730 med bland annat ädla lövträd. Här fanns också avskräckande exekutiva anordningar, en trähäst och en straffpåle. På Svensksundstenens nuvarande plats stod en klockstapel där det ringdes ut och in på varvet i närheten av den s. k. Kajsa Rulta källa.

Under åren 1729—1730 uppfördes nära slotts(sädes)magasinet i hol-mens sydvästra del det s. k. Nya magasinet (Kronhuset). En kort tid kring sekelskiftet år 1800 användes byggnaden som arsenal och för förvaring av troféer, som senare i huvudsak överfördes till Vauxhall i Kungsträd-gården. Byggnaden, som kvarstår i oförändrat skick, har länge disponerats av armén som intendenturförråd.

År 1739 byggdes mitt på holmen ett spishus, som senare utnyttjades som krog (Stenkrogen) och efter ombyggnad kom att användas som skola samt slutligen som prästboställe med kyrksal och pastorsexpedition.

Sedan holmarna år 1756 underställts arméns myndigheter företogs under tiden fram till början av 1800-talet ej större nybyggnader för eskadern utan man nöjde sig huvudsakligen med till- och ombyggnader. I tyghuset bereddes plats för stora varvsförrådet. Det gamla corps de gardet vid infarten till Skeppsholmen revs och ersattes av en högvaktsbyggnad i sten med dåmera öppen arkad. På norra och östra stranden kvarstod rå-seglarhuset och artillerigården med sin styckekekan. Amiralitetshuset, som vid slutet av 1700-talet användes som havremagasin, togs i anspråk för inkvartering av arméns flottas trupper efter att ett par år ha nyttjats för förläggning av båtsmän. För dem uppfördes i backen snett emot amira-litetshuset åren 1816—1819 den så kallade båtsmanskasernen. Den hade ritats av den med holmarnas bebyggande verksamme arkitekten Fredrik Blom, professor i konstakademin och överste i flottans mekaniska kår. Ett salutbatteri uppfördes på bergsplatån på Skeppsholmens norra del mitt emot Blasieholmen.

På Kastellholmen revs en del äldre sjukbaracker av trä och ersattes med andra av sten. Batteriet nyutrustades och ny bro utlades åren 1815—1816 med ett par gamla sänkta fartyg som brofästen.

Vid en brandkatastrof med hård vind år 1822 på Blasieholmen nedbrann

träkyrkan på Kyrkholmen samt närliggande byggnader och Skeppsholmsbron. Den avbrända holmen hembjödts till inlösen av Stockholms stad. Planerna på en ny kyrka på Skeppsholmen hade då tagit form. Grunden lades dock först år 1824 men kyrkan stod ej färdig förrän år 1842. Ritningarna hade utförts av Blom. Till följd av kyrkbygget nödgades man flytta ned salutbatteriet på bergssluttningen kompletterat med ett tegeltorn.

I sydvästra delen av holmen, där vedgården legat, uppfördes åren 1831—35 efter ritningar av Blom den så kallade hantverkskasernen, en lång gul byggnad med högre flyglar, avsedd för förläggning av flottans hantverkare, och högre upp på berget år 1870 en byggnad för sjökarteverket på den tomt, där tidigare holmskepparens boställe (sedermera vårdshus) legat. I samband med att holmen anslöts till stadens vattenledningsnät hade redan år 1829 uppförts ett vattentorn på höjden ovanför den plats, där hantverkskasernen byggdes. Dricksvatten hade tidigare hämtats vid Slussen eller pumpats upp till kasernerna ur järnkar, som sänktes vid högvaktskajen. Gasledning drogs till holmen först år 1871.

En bild av Skeppsholmen sådan den tedde sig när linjeskeppen nyss försvunnit och den nya tiden — med pansarfartyg, bakladdade kanoner, minor och torpeder — på allvar bröt in finns från 1860-talets slut. »Ett djupt dike gick längs Långa raden med en liten träbro vid varje port. I diket tömdes orenlighet av alla slag, ty avlopps- och vattenledningar funnos ej. På södra delen av holmen betade kor och andra husdjur och nästan varje familj hade grisar och höns till och med på vindarna. I köket stod en tunna vatten, som dagligen hämtades av en båtsman i närheten av slottet. Belysningen utgjordes i början av oljelampor och sedan fotogen. De farliga gasoljelamporna användes även som s. k. vargögon i trappuppgångarna. Alla ärenden uträttades med gångbud och det sades alltid att man gick till staden. Först år 1877 blev formligen förbjudet på stationsorder att uppföda hästar, kor, svin och höns m. m. på holmen, men man gjorde ändock energiska ansträngningar att ge den det vårdade utseende som dess vackra läge och egenskap av park för stadens befolkning krävde.» (Unger.)

I stället för den avbrunna Skeppsholmsbron hade utlagts en pontonbro. Den ersattes sedermera med en gjutjärnsbro på stenpelare. Bron, ett hundraårigt förstlingsverk i gjutjärn från Motala verkstad, invigdes år 1862 efter tre års arbete. Det hade uttalats önskemål, att den skulle prydas med »sjöhjältar», men enda utsmyckningen blev de förgyllda kronornamenten med Carl XV:s namnchiffer.

Av ytterligare byggnadsarbeten på Skeppsholmen under 1800-talet fram till början av 1900-talet kan nämnas följande. Under åren 1851—54 uppfördes ett exercishus (Blom), som senare om- och tillbyggts. Förslag framlades att tyghusets norra del skulle utnyttjas som museum för flottan och sjöväsendet varvid i norr skulle utbyggas en vinkelrät flygel, som bl. a. skulle bidra till att omsluta det mot norr öppna varvet. Förslaget stannade emellertid på ritningarna. Tyghuset påbyggdes åren 1855—59 med ytterligare en våning. Artilleriverkstaden, som undergått en genomgripande

ombyggnad och utrustats med ångmaskin, togs år 1874 i anspråk för det nyinrättade mindepartementet. Vidare anordnades lokaler för torpeddepartementet och (år 1915) för byggnadsdepartementet. Vid östra brobänken ombyggdes ett kokhus (ursprungligen smedja) till tvättinrättning med varmbadhus. Norr därom fanns kallvattenbadet.

Åren 1876—79 uppfördes på södra delen av Skeppsholmen efter ritningar av professor A. Nyström en byggnad för sjökrigsskolan på fasaderna prydd med namnen på flottans märkesmän. I samband härmed anlades kajen vid Kastellholmsviken. Ett av de stora magasinerna i holmens sydvästra hörn ombyggdes till kasern för båtsmän och benämndes nya båtsmanskasernen. När båtsmanshålllet avskaffades ändrades namnet till kasern III och samtidigt omdöptes matroskasernen (f. d. amiralitetshuset) och äldre båtsmanskasernen till kasern I och II. Amiralitetshuset hade redan år 1845 genomgått en omfattande ombyggnad (Blom) och fått sitt nuvarande utseende med torn och trappgavlar. Vidare ombyggdes det äldsta magasinet på holmens sydvästra del till kokhus.

Sedan varvschefen år 1875 flyttat med sina expeditioner från det äldre kanslihuset vid ingången till varvsområdet till det strax intill nyuppförda vakt- och magasinshuset, blev det äldre huset stationsbefälhavarens kansli. Exercishuset tillbyggdes år 1913 med en gymnastiksal och i samband härmed flyttades klockstapeln till sin nuvarande plats på varvsområdet.

Tyghusets norra del påbyggdes år 1917 med ytterligare en våning. Den första gnistradiostationen med sin höga mast anlades år 1907 på varvets högsta parti. (Stationen numera borta.)

Kastellet, som år 1845 för andra gången ånyo sprängts i luften av våda, ersattes med ett nytt av kaserntyp och här bereddes även inkvartering för underofficerare m. fl. Kolskjulen, sedermera proviantförråd, anlades på södra Kastellholmen omkring år 1861. Träbron till holmen ersattes år 1873 av en järnbro. År 1881 fälldes den gamla mastkranen och mot sekelskiftet kompletterades salutbatteriet med snabbskjutande pjäser. Gamla karronader har dock behållits på murens krön. De båda sjukhusen och holmkonstapelbostället anslogs efter tillkomsten av kasern III till inkvartering av underofficerare.

På holmens norra strand hade år 1882 uppförts en paviljong för Kungl. skridskoklubben. När klubben upplöstes år 1901, överläts paviljongen på Kungl. Svenska Segel Sällskapet, som redan från början fått disponera byggnaden under somrarna. Segelsällskapet lämnade holmen år 1919. På planen framför högvakten finns en minnessten, som utmärker den plats, där sällskapet bildades år 1830.

Stationsområdet utökades avsevärt under början av 1900-talet. Sålunda förvärvades Beckholmen och Fjäderholmarna från staden. Den nuvarande dispositionen av byggnader och anläggningar på Skepps- och Kastellholmarna framgår av bilagor till betänkandet (spec. bilaga 20).

Något egentligt folkliv torde ej ha förekommit på holmarna förrän mot slutet av 1800-talet. Ursprungligen var ju tillträde förbjudet för »främmande». I äldre sjöartiklar föreskrevs, att något krögeri eller tappande av öl, vin eller brännvin icke var tillåtet på skeppsvarvet utan amiralitetets tillstånd. Klagomål förekom över svårt spritmissbruk och det yrkades att krogarna skulle avskaffas. Amiralitetskollegiet utfärdade också förbud mot tillhandahållande av öl och brännvin utan tillstånd. En arrestlokal, Skottenborg, uppfördes år 1649 på bergsbranten nära den plats, där kyrkan ligger.

I början av 1700-talet blev kroglivet intensivare. Sålunda inrättades krog i östra drabanthuset och maskerat lönnkrögeri bedrevs på flera håll, varvid myndigheterna ibland torde ha blundat. Officiellt relaterades sålunda utan invändningar att »arbetsfolket klagade över att det förmenades dem att under puste- och måltidstimmar hämta krafter till det tunga arbetets ut hårdande i bättre och stärkande drycker till en allenast nödtorftig och utan ringaste överflöd åstundad förfriskning åtminstone uti öl och brännvin». Förbudet fick emellertid bestå trots klagomålen.

År 1739 uppfördes som nämnts vid trädgårdens västra del ett spishus för manskapet, där det serverades mat och dricka. Längre fram på 1700-talet, när spritfloden på allvar släpptes lös, medgavs här utskänkning av brännvin och andra starkvaror. Byggnaden (sedermera prästbostället) benämndes då Stenkrogen. Även på Kastellholmen förekom nu krogrörelse.

Vid mitten av 1800-talet öppnades ett huvudsakligen för allmänheten avsett värdshus »Tuppen» i gamla holmskepparbostället på det område där sjökarteverkets byggnad senare uppfördes. På grund av dålig ordning på krogen indrogs rätten att sälja sprit och värdshusrörelsen överflyttades efter omkring tio år till Kastellholmen. Den bedrevs där vid flaggkonstapelsbostället i ett utsökt vackert läge vid stora segelleden. Rörelsen, som till en början närmast hade prägel av sjömanskrog, blev sedermera under sjöofficerssällskapets tillsyn ett trivsamt utvärdshus benämnt »Blåsut». Som serveringslokaler utnyttjades bland annat med fönster försedda överbyggnader till gamla slupar spridda som små lusthus inom trädgården. Rörelsen, som bedrevs i samband med mässrörelsen vid Långa raden, nedlades år 1916.

Redan år 1830 fanns ett »badskepp» för allmänheten förtöjt vid Skeppsholmens norra strand nära brofästet. Hit flyttades senare år 1868 från Kastellholmsviken en på pontoner flytande »Fruntimmers Bad- och Siminrättning». Här fanns också ett litet badkafé nära högvakten. Badinrättningen nedlades år 1911, då »badfrekvensen så nedgått, att ingen fanns som ville arrendera badhuset». Under några decennier fanns också ett schweizeri för allmänheten i backen norr om Långa raden.

Under början av 1900-talet, då de allmänna vattenkommunikationerna

utnyttjades flitigt, var färjetrafiken på holmarna livlig med passage under Skeppsholmsbron och med ett färjeläge nedanför Hantverkarskasernen. Då var också östra viken mellan Skepps- och Kastellholmarna upplåten till KSSS för medlemmarnas båtar. Här utvecklades ett rörligt liv vid utfärder och regattor och sällskapet hade också tillgång till paviljongen på Kastellholmen för fester m. m. Den s. k. Gröna Gången på sydsidan av boställshuset utmed vattnet har utgjort en omtyckt promenadplats.

Vid marin representation — särskilt i samband med besök av utländska örlogsfartyg av många skiftande nationaliteter — har sjöofficers- och sjöunderofficerssällskapet till mässar avsedda lokaler inom östra boställshuset kommit till stor användning. Lokalerna, som innehafts sedan mitten av 1800-talet, har också upplåtits för personliga högtidsfester (bröllop och jubiléer m. m.) med anknytning till marin personal. Även manskapssalsarna och marketenterierna har varit en stor och välbelägen tillgång vid örlogsbesöken. Då har också möjligheterna till färjkontakt med nöjesetablissemangen på Djurgården utnyttjats. — Under somrarna har flottans musikkår vissa dagar konserterat på Skeppsholmen.

Flera stora minneshögtider med parader m. m., särskilt vid flottans jubiléer, har avhållits på holmarna, och kyrkan, som rymmer omkring 1 400 personer, har upplåtits för högtidssammankomster och konserter.

Under första och andra världskriget måste betydande inskränkningar i det civila tillträdet till holmarna vidtas. Sedan tillträdet efter andra världskriget, fränsett varvsområdet, blivit i stort sett fritt och det av staden ägda fartyget af Chapman samt vissa museer och undervisningslokaler för konststuderande förlagts till Skeppsholmen, har tillströmningen ökat starkt.

Motioner m. m.

I skilda sammanhang har framhållits att örlogsbasens områden är bland de värdefullaste och vackraste i landet. Det är då givet att områdena varit mycket eftertraktade och från olika håll har föreslagits, att de skulle avstås för civila ändamål. Sålunda väcktes vid mitten av 1800-talet ett par motioner vari yrkades att Skeppsholmen och till flottans etablissemang hörande strand på Djurgården skulle upplåtas till Stockholms stad för att förses med byggnader och kajer för handelsns behov. I gengäld borde lämplig plats för flottan upplåtas vid Värtan eller på annat håll. Motionerna avlogs emellertid. Sedermera kom den långa raden av utredningar om basens utflyttning. Preliminära avtal om försäljning till staden ingicks till och med men godkändes ej av staten.

När förslagen om utflyttning i början av 1900-talet blev alltmer aktuella, stegrades intresset för Skepps- och Kastellholmarna. Bland annat föreslogs att Skeppsholmen skulle bebyggas med stora hyreskaserner och Kastellholmen av estetiska skäl med lägre hyreshus, vilket beräknades ge gott ekonomiskt utbyte för staten. Förslaget innebar uppförande av 13 000 eld-

städer i hus på Skepps- och Kastellholmarna samt i det utfyllda sundet mellan holmarna.

Beträffande Galärvarvet uttalades, att »en mera tilltalande plats för genomförande av egnahemsidén näppeligen kunde uppletas, beläget som det var på den i fråga om utsikt lyckligast lottade platsen i Stockholm vid själva entrén till Djurgårdsparken». Monumentalbyggnader tänktes i den allmänna debatten ofta med förkärlek förlagda till Skeppsholmen, bland annat ett kupolkrönt universitet och ett riksdagshus i Vasarenässans.

Striden och diskussionen blev skarp kring alla skiftande förslag. Bland förslagen kring sekelskiftet kan nämnas ett som framhäver vikten av att vid holmarnas utnyttjande natur, konst, ekonomi och skönhetssträvan enas varvid ingen av dessa må råda på den andres bekostnad, prosan icke uttränga poesin och ej heller poesin prosan. Sprängningar borde således icke göras i onödan, parkerna skulle såvitt möjligt lämnas orörda och man borde bygga med blick ej endast för affärer. — Ett till förslaget hörande panorama lämnar knappast syn för sägen med nationalmuseum, stadshus, stadshusrestaurant («Rathskeller») med terrass, historiskt museum, staty av konung Oscar II, fem- och fyra våningshus samt på Kastellholmen ett högt fyrtorn, belysande hela Stockholms inre hamnar. Till bekostnad av det monumentala synes här grönområdet trots den i och för sig tilltalande programförklaringen ha hamnat på en mager indragningsstat.

Det kan i detta sammanhang vara av intresse att erinra om ett betänkande SOU 1925:15 angående ordnandet av statens byggnadsverksamhet inom Stockholm. Här förutsades nämligen att en utflyttning av flottstationen var ofrånkomlig. De sakkunniga uttalade att eftertanken vägrade att tro på möjligheten av att stationen i längden kunde få sina behov tillfredsställda i en huvudstads mitt. De berörde härvid ett projekt att utnyttja Skepps- och Kastellholmarna för en koncentration av ämbetsverken omkring en kanslibyggnad utan att i nämnvärd mån förändra Skeppsholmens utseende sedd från Karl XII:s torg. Det intressantaste och värdefullaste i detta uppslag låg enligt de sakkunniga däri att man då till Kastellholmen kunde förlägga ett par av rikets dyrbaraste samlingar, nämligen riksarkivet och kammararkivet. Det vore nämligen något alldeles enastående, att det i en huvudstads mitt funnes en absolut brandfri tomt som Kastellholmen. De sakkunniga förutspådde vidare att, sedan staden vuxit ut över Gärdet, en ny bekvämare förbindelse än Norrbro måste ordnas, eventuellt i form av en trafikled från Strandvägen över Nybroviken till Blasieholmen utanför Nationalmusei södra fasad och över Strömmen mot Slottsbacken. — Ett dylikt projekt syntes dock tillhöra ett framtidens samhälle med helt andra resurser än det dåvarande. Om därför i stället ett nytt kanslihus uppfördes på det gamlas plats vid Myntgatan vore därmed fastslaget, att man för de centrala ämbetsverken liksom dithills skett borde söka bereda lokaler i staden mellan broarna, på Riddarholmen och nedre Norrmalm.

KAPITEL 3

Skeppsholms församling¹

Skeppsholms församling är Sveriges äldsta marina och militära församling. Den har sitt ursprung i den amiralitetsförsamling, som hade sitt kyrkorum i den oansenliga år 1634 färdigställda träkyrkan på Myntholmen, sedermera kallad Kyrkholmen. Församlingen, som ursprungligen kallades Holmkyrkoförsamlingen, är således mer än 300 år gammal. Verksamheten leddes till en början av en amiralitetssuperintendent med vars syssla från år 1643 förenades kyrkoherdeämbetet i Jakobs då grundade, från Klara avstyckade församling. Beträffande den militära själavården m. m. fanns bestämmelser i sjöartiklarna.

När flottans personal efter hand började bo utom holmarna på Ladugårdslandet och malmarna uppstod en viss oklarhet mellan Holmkyrkoförsamlingen och de civila församlingarna i fråga om kyrkogången och prästernas rättigheter. En gränsdragning skedde genom ett av drottning Kristina den 6 maj 1653 utfärdat brev vari stadgades att allt sjöfolket, officerare och gemena, som bodde på Ladugårdslandet och Malmarne, skulle lyda under holmkyrkan. Härjämte skänktes och donerades Kyrkholmen under amiralitetet och dess församling.

Genom Kungl. Maj:ts resolution år 1672 avstyckades Ladugårdslandet från Jakobs församling och blev en egen församling under amiralitetet. År 1696 förvandlades emellertid Ladugårdslandets församling till en rent civil församling, nuvarande Hedvig Eleonora församling, men amiralitetsfolket hade då återförts till holmkyrkan och den ursprungliga amiralitetsförsamlingen. I ett brev den 15 september 1691 stadgades nämligen att alla till flottan hörande, var de än bodde i huvudstaden, skulle anse amiralitetspastorn som deras rätte själasörjare och utgöra åt honom hans rättigheter som sådan. Detta stadgande torde fortfarande gälla.

Skeppsholms församling är således en exterritoriell församling till vilken hör vid marinen fast anställd personal (även pensionerad) mantalsskriven i Stockholm med familjer och (enligt frivilligt medgivande) tjänstefolk. Församlingen lyder under hovkonsistoriet.

Frågan om medlemskapet i församlingen har under tidens lopp varit något svävande och in- och utflyttningen givetvis mycket livlig på grund av kommenderingar.

¹ Källa: B. Brandt: Några blad ur Skeppsholms församlings historia.

Den gamla församlingen hade förutom gåvor, kollekter och bänkhyror också vissa inkomster från uthyrda tomter på Kyrkholmen och avgifter från krogar och näringsställen på Skeppsholmen, bl. a. Stenkrogon.

År 1822 nedbrann som nämnts träkyrkan på Kyrkholmen i samband med en stor brand på Blasieholmen. Det blev då möjligt att på Blasieholmen reglera ett av kåkar och oredig bebyggelse uppfyllt icke avbränt område. Man fick också anledning till en uppgörelse om amiralitetsförsamlingen och dess förhållande till staten. Enligt beslut av Kungl. Maj:t hade efter branden Kyrkholmen och den på andra sidan Canalen på Blasieholmen liggande Sillhovstomten år 1824 överlåtits till staden. Då församlingen gjorde anspråk på en del av köpeskillingen, lämnade Kungl. Maj:t enligt brev den 14 september 1824 framställningen utan bifall. Kungl. Maj:t resolverade nämligen, att Kyrkholmen donerats till staden, då redan en annan tomt för den nya kyrkan utsetts. I samband härmed uttalade Kungl. Maj:t, att församlingen icke vore annat än en garnisonsförsamling om vars fortfarande eller upphörande och dess tillhörigheters disponerande Kungl. Maj:t efter omständigheterna och nådigt gottfinnande ägde besluta. Församlingen förlorade härigenom den tomthyra som kyrkokassan uppburit för uthyrda tomter på Kyrkholmen. Kungl. Maj:t gottgjorde dock kassan genom att uppföra motsvarande belopp på stationens underhållsstat. Ersättningen för den förlorade tomthyran torde vara församlingens sista minne av den under drottning Kristina verkställda upplåtelsen av Kyrkholmen under amiralitetet och dess församling. Kungl. Maj:t anvisade medel för byggande av en ny kyrka på Skeppsholmen och den stod som nämnts färdig år 1842.

Genom beslutet om utflyttning av Stockholms örlogsbas har förutsättningarna för Skeppsholms församling att bestå som en självständig kyrkoförsamling ändrats. Med anledning härav har enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande av den 4 mars 1960 (eckl.dept.) tillkallats en sakkunnig för utredning av de problem som är förknippade med en avveckling av församlingen såsom icke-territoriell kyrklig enhet. I samband härmed skall jämväl utredas hur den andliga vården inom marinen i Stockholms-området bör bedrivas i fortsättningen.

I detta sammanhang har chefen för marinen år 1963 igångsatt en opinionsundersökning hos den fast anställda personalen i fråga om Skeppsholmskyrkans och Galärvarvskyrkogårdens framtida ställning.

Sedan undersökningen avslutats, har resultatet bearbetats inom Marin-kommando Ost. Härefter har församlingsutredningen utfört en detaljerad genomgång av materialet från undersökningen. Denna har omfattat Skeppsholmskyrkan, Galärvarvskyrkogården och Skeppsholms församlings fonder. I hög grad skiftande förslag föreligger i de cirka 500 ifyllda frågeformulären vid opinionsundersökningen. Omkring 400 av de tillfrågade har föreslagit, att Skeppsholmskyrkan i fortsättningen används som kyrkorum

för militära högtider samt för andra kyrkliga förrättningar med viss prioritet för marinens behov.

Församlingsutredningen har i allt väsentligt slutfört sitt arbete rörande Skeppsholms församling men avser att framlägga resultatet först efter ytterligare samråd med församlingen och marina myndigheter m. fl. Vid dessa överläggningar kommer utredningen att särskilt beakta samordningen med andra organisationsändringar som rör Skeppsholmen (se riksdagsberättelsen år 1965 s. 247).

Kyrkan ägs av staten och underhålls av fortifikationsförvaltningen genom byggnadsförvaltningen vid Marinkommando Ost. Församlingen har inga egna fonder till underhåll av kyrkan men har emellanåt taxerat ut medel för olika ändamål för kyrkan. Vidare har donationer erhållits.

När byggnadsförvaltningen utflyttar i samband med utrymningen av örlogsbasen, blir det nödvändigt att åtgärder vidtas för att trygga det fortsatta underhållet av kyrkan.

KAPITEL 4

Markfrågor

Skepps- och Kastellholmarna har tillhört kronan sedan urminnes tid och från mitten av 1600-talet stadigvarande nyttjats av flottan. Kastellholmen har på grund av sitt läge och sin bergformation använts också som befästning varom även de äldre benämningarna Skans- och Blockhusholmen erinrar. Beträffande holmarnas status kan nämnas att stationsbefälhavaren vid 1890-talets mitt hemställde hos överståthållarämbetet, att bevakningen på holmarna måtte övertas av stadens poliskår på grund av personalbrist. Framställningen avböjdes med motivering att medel icke var tillgängliga. Härvid hänvisades till ett yttrande av stadens ombudsman att *Skepps- och Kastellholmarna* var att anse som kronan tillhöriga tomter med avseende på vilka kronan hade samma rättigheter och skyldigheter som enskilda tomtägare.

Beträffande *Beckholmen*, som på 1600-talet bortdonerades av kronan men år 1918 återförvärvades från Stockholms stad, får utredningen hänvisa till sitt delförslag rörande Beckholmen.

Örlogsbasutredningen har beträffande holmarna uppgivit följande arealer: Skeppsholmen 166 000 kvm., Kastellholmen 29 000 kvm. och Beckholmen 57 000 kvm. Utredningen har också på sin tid efter samråd med Djurgårdsnämnden verkställt en allmän bedömning av värdet av områdena med byggnader och anläggningar.

Stadsplan finns ej fastställd för holmarna.

Av Kungl. Maj:t meddelade beslut m. m. som påverkar utnyttjandet av holmarna eller eljest berör utredningsuppdraget

Upplåtelse av byggnader för konsthögskolan och museer m.m.

Genom beslut den 11 september 1953 (försv.dept.) medgav Kungl. Maj:t, att kasern II (nr 12) fick upplåtas med nyttjanderätt till byggnadsstyrelsen för konsthögskolans räkning. Härjämte anvisades genom beslut den 23 oktober 1953 och den 30 juni 1954 (eckl.dept.) medel för ombyggnad av kasernen m. m.

Genom beslut den 30 juni 1955 (försv.dept.) medgav Kungl. Maj:t, att exercishuset (nr 15) fick upplåtas med nyttjanderätt till byggnadsstyrelsen för Nationalmusei räkning för att, sedan byggnaden med anlitande av museets medel ombyggts, användas för utställning av modern konst.

Genom beslut den 12 juli 1957 (försv.dept.) medgav Kungl. Maj:t, att lokaler fick anordnas för Stockholms inskrivningsområde inom högvaktsbyggnaden (nr 3) samt för marinförvaltningens verkstads- och minbyråer inom hantverkshuset (nr 19). Vidare medgavs genom beslut den 15 augusti och den 30 december 1958 samt den 27 november 1959 (försv.dept.) att kontorslokaler fick anordnas för marinförvaltningen i Västra boställshuset nr 33 (artilleri- och torpedbyråerna samt förrådskontor).

Sedan förslag framlagts till ombyggnad av tyghuset (nr 114) för inredning av ett museum för statens ostasiatiska samlingar, lokaler för nationalmuseums konstabildningsverksamhet och med museet samverkande konstabildningsorganisationer m. m., anvisade Kungl. Maj:t den 30 juni 1961 (handelsdept.) medel för ombyggnaden för anordnande av utställningslokaler m. m. för statens ostasiatiska samlingar samt, så långt möjligt, de övriga lokaler som upptagits i förslaget.

Genom beslut den 1 december 1961 (eckl.dept.) godkände Kungl. Maj:t ett avtal varigenom konstakademin från och med den 1 januari 1962 å staten överlät dispositionsrätten till akademins fastighet Fredsgatan 12 varvid staten förband sig att verka för att konstakademin med konsthögskolan framdeles erhåller nya lokaler i första hand inom statens nuvarande och framtida byggnadsbestånd på Skeppsholmen. I avtalet förutsattes att åt Skeppsholmsutredningen skulle uppdragas att framlägga förslag om anordnande av dylika lokaler på holmen för konstakademin med konst-

högskolan. Som nämnts lämnade Kungl. Maj:t den 1 december 1961 (försv.dept.) utredningen dylikt uppdrag.

Genom beslut den 7 december 1962 (försv.dept.) förordnade Kungl. Maj:t, att centrala värnpliktsbyrån, som var inrymd inom byggnaden nr 11 (f. d. marketenteriet) och disponerade vissa bergutrymmen samt lokaler inom byggnaden nr 32 (f. d. sjökrigsskolan), skulle förläggas till Bagartorp. Utflyttning har skett i mars 1964.

Sedan Skeppsholmsutredningen i anledning av det vidgade uppdraget av den 1 december 1961 avgivit förslag, medgav Kungl. Maj:t genom beslut den 8 mars 1963 (försv.dept.), att marinlottahuset (nr 13), f. d. skolpaviljong, från och med den 15 april 1963 och tills vidare fick upplåtas med nyttjanderätt till byggnadsstyrelsen för konsthögskolans räkning (skulpturskolan). Genom beslut den 8 mars 1963 (finansdept.) anvisade Kungl. Maj:t medel för ombyggnad av marinlottahuset till lokaler för konsthögskolan.

Genom beslut den 16 oktober 1964 (finansdept.) medgav Kungl. Maj:t, att sjökartebyråns f. d. byggnad (nr 21) tills vidare fick upplåtas till byggnadsstyrelsen med nyttjanderätt för konsthögskolans räkning (bl. a. för arkitekturskolan och högskolans kansli). Härjämte anvisades medel för iordningställande av lokaler inom byggnaden.

Till utredningen har inkommit redogörelse för vissa förslag rörande förläggning av Wasamuseet. Här har bland annat nämnts förläggning till östra Kastellholmsviken eller Blasieholmen mitt emot Skeppsholmen. En dylik placering, som för övrigt synes vara olämplig ur stadsbildsmässig synpunkt, torde ej vara aktuell. Byggnadsstyrelsen undersöker f. n. möjligheterna att lokalt sammanföra Wasamuseet och sjöhistoriska museet.

Vissa uppdrag till chefen för marinen i anledning av utflyttningen m. m.

Genom beslut den 27 juli 1954, den 28 juni 1962 och den 15 februari 1963 (försv.dept.) har Kungl. Maj:t uppdragit åt chefen för marinen att efter samråd med statens organisationsnämnd (statskontoret) avge förslag i organisationsfrågor som uppkommer genom utflyttningen av varvet och örlogsstationen. Uppdraget skulle redovisas senast den 1 november 1965.

Vidare har Kungl. Maj:t den 6 mars 1964 (försv.dept.) uppdragit åt fortifikationsförvaltningen att vid viss planering beträffande Muskövarvet utgå från att Ostkustens örlogsbasstab skall förläggas till Muskö. Ämbetsverket skall härvid samråda med statskontoret.

Med anledning av ovannämnda uppdrag, senast den 15 februari 1963, till chefen för marinen har statskontoret utfört undersökningar om den framtida organisationen av marinkommando Ost och basen på Muskö avsedda att ligga till grund för det förslag som chefen för marinen skulle inge senast den 1 november 1965 så att proposition kunde föreläggas 1966

års vårriksdag. Enligt beslut den 7 maj 1965 (försv.dept.) skall den provisoriska organisationen av Stockholms örlogsvarv tillämpas intill den 1 oktober 1966, då försvarets nya regionala organisation skall träda i funktion. Man eftersträvar härvid att forma organisationen som en till Muskö-förhållandena anpassad enhet.

Enligt vad utredningen inhämtat bedriver fortifikationsförvaltningen sitt arbete med sikte på att utflyttningen av örlogsvarvet skall äga rum under år 1968. Emellertid kan för dagen ej med säkerhet bedömas, om denna målsättning kan hållas. Utflyttningen av örlogsbasstaben, beträffande vilken något formellt beslut ännu ej föreligger, bör kunna komma till stånd ett eller annat år senare. Frågan hur andra militärmusikkåren i Stockholm, som enligt provisoriskt reglemente den 3 juni 1960 är förlagd till örlogsvarvet (Kastellholmen) skall förläggas, har icke upptagits till prövning i detta sammanhang. Kungl. Maj:t har emellertid den 6 juni 1962 uppdragit åt fortifikationsförvaltningen att utreda frågan om anordnande av erforderliga lokaler för en gemensam militärmusikkår för Stockholmsområdet. Man har ej heller tagit ställning till frågan om förläggning av värnpliktig handräckningspersonal i staden.

I propositionen 1966: 110 (s. 89) har uttalats, att tidpunkten för utflyttningen till Muskö f. n. inte kan exakt anges, att flyttningen enligt gjorda beräkningar avses ske under budgetåret 1968/69 samt att den nya organisationen emellertid i organisatoriskt och personellt hänseende skall tillämpas redan fr. o. m. den 1 oktober 1966 i den omfattning så är möjligt med hänsyn till bl. a. nuvarande lokaliteter m. m.

Redogörelse för vissa uttalanden om områdenas framtida användning i samband med 1953 års proposition om utflyttning m. m.

Det i propositionen framlagda förslaget innebar som nämnts, att örlogsvarvet förläggs till Muskö och att örlogsstationen uppdelas så att varvet övertar de uppgifter som äger direkt anknytning till varvet, medan återstoden av stationen förläggs till Berga i omedelbar anslutning till anläggningarna där. Marindistriktets huvudförråd skulle flyttas ut tillsammans med varvet och stationen. Däremot hade ställning då icke tagits till frågan om marindistriktschefen med stab och förvaltningsorgan — förråden undantagna — skulle kvarbli i Stockholm eller flyttas. Numera har Kungl. Maj:t den 6 mars 1964 uppdragit åt fortifikationsförvaltningen att planera för förläggning av Ostkustens örlogsbasstab till Muskö.

Örlogsbasutredningen (SOU 1951:46) övervägde vilka byggnader och markområden som vid en utflyttning borde reserveras för marinens behov. Utredningen utgick från att områdena i största möjliga utsträckning borde utnyttjas för nya ändamål och eftersträvade därför att så långt ske kunde frigöra dem från militära anläggningar. Vissa byggnader m. m. borde emellertid fortfarande stå till marinens förfogande. Härom uttalade utredningen bl. a. följande.

Skeppsholmen. Då chefen för marindistriktet med stab och förvaltningsorgan borde kvarbli i Stockholm, syntes marindistriktet som ämbetsbyggnad få förfoga över kasern I med erforderligt tomtområde. Marindistriktets kameralkontor borde få kvarbli i västra boställshuset. Marinen borde även bibehållas vid dispositionen av de i nordvästra delen av holmen insprängda skyddsrummen, vilket dock icke innebure förfogande jämväl över markytan. Visst manskap för expeditions- och ordonnanstjänst vid marinedningen, marindistriktet och andra militära organ syntes böra förläggas och bispisas i marketenteribyggnaden. Mösslokaler för officerare och underofficerare i östra boställshuset borde fortfarande få utnyttjas av viss i staden tjänstgörande personal. Vidare förutsattes att kyrkan och prästgården med tillhörande tomtområden tills vidare disponerades som hittills och att salutbatteriet bibehölls.

Kastellholmen. Kastellet vore skyddat som byggnadsminnesmärke och föga användbart för civilt bruk. Utredningen ansåg det lämpligt att kastellet jämte salutbatteriet — särskilt med tanke på utländska örlogsbesök — fortfarande disponerades av marinen. I övrigt borde holmen helt frigöras från marina anläggningar.

Örlogsbasutredningens förslag i denna del föranledde i huvudsak icke erinringar från *remissmyndigheterna*. Stockholms stad och statskontoret framhöll dock, att det vore önskvärt, att ytterligare begränsa det militära utnyttjandet av Skeppsholmen. Civilförvaltningen uttalade, att det icke torde vara ekonomiskt försvarbart att på Skeppsholmen ordna särskild förläggning och utspisning för ett litet antal expeditionspersonal och ordonnanser. Behovet av dylik personal för i staden kvarvarande organ borde undersökas av organisationsnämnden.

Departementschefen förutsatte, i avvaktan på resultatet av fortsatta överväganden, att lokaler och markområden på holmarna tills vidare reserverades för marinen i den omfattning örlogsbasutredningen föreslagit. Först när utflyttningen genomförts, vore tiden inne att överväga frågan om Skeppsholms församling.

I fråga om den *framtida användningen av de frigjorda områdena* framhöll åtskilliga myndigheter behovet av en särskild utredning. Vissa myndigheter, bland dem *byggnadsstyrelsen* och *djurgårdsnämnden*, förklarade, att de i likhet med örlogsbasutredningen i princip delade de synpunkter, *1945 års markkommission* framfört rörande användningen av Skepps- och Kastellholmarna. Kommissionen föreslog, som nämnts, att områdena i största möjliga utsträckning borde bli tillgängliga för allmänheten varvid stora delar borde anordnas såsom allmänna parker. En sådan användning uteslöt dock icke att man, med bevarande av byggnader av historiskt värde, utnyttjade områdena för en måttlig och efter parknatur anpassad bebyggelse med offentliga byggnader.

Fortifikationsförvaltningen framhöll, att åtskilliga lokalbehov för försvaret med fördel kunde tillgodoses i samband med utflyttningen, särskilt på Skeppsholmen. Härvid angavs lokalbehov för Livgardesskvadronen, Stockholms stabskompani och Stockholms försvarsområdesstab och nämndes behov av ett permittenthotell och lokaler för frivilliga försvarsorganisationer. *Byggnadsstyrelsen* uttalade, att styrelsen i generalplan räknat med att Skeppsholmen främst skulle utnyttjas för olika kulturella institutioner såsom konsthögskolan och museer. *Djurgårdsnämnden* anförde, att den utredning som borde verkställas även torde komma att tarva undersökning av vissa rättsliga frågor. Stockholms stad torde också bli nära berörd av utredningen. Vid utredningens planläggning av användningen av områdena borde i erforderliga delar förslag vara uppgjorda till stadsplaner och till eventuella därav eller eljest påkallade avtal med staden. *Kammarkollegiet* framhöll att — i den mån Skepps- och Kastellholmarna komme att hållas öppna såsom park eller annan allmän plats — staden torde bära åtaga sig kostnaderna för vård, underhåll, renhållning och belysning m. m. av de öppethållna delarna av holmarna jämte tillfartsbroarna i anslutning till vad som gällde för vissa andra kronan tillhörande platser i staden. Kollegiet förutsatte, att förhandlingar härom inleddes med staden. *Stockholms*

stadsfullmäktige åberopade ett uttalande av borgarrådsberedningen vari bland annat betonades angelägenheten av samråd mellan kronan och staden i hithörande spörsmål.

Departementschefen framhöll i anslutning härtill behovet av en särskild utredning med det uppdrag som sedermera utformades i direktiven.

KAPITEL 7

Utredningens allmänna synpunkter beträffande utrymningen och den framtida användningen m.m.

Kort översikt med återblick

Miljöns allmänna värden m. m

Inom de områden som flottan disponerat, delvis mer än trehundra år, har tillkommit och bevarats en kulturhistoriskt och arkitektoniskt värdefull bebyggelse. Vackra parkområden har också anlagts och vårdats. Genom flottans oinskränkta disposition har områdena skyddats för det intrång som hotat i form av exploatering med hamn- och kajanläggningar samt magasin för handelssjöfarten eller en olämplig och tyngande bebyggelse med hyreskaserner och monumentala anläggningar enligt högst skiftande projekt.

Den byggnads- och naturmiljö som sålunda skapats eller bevarats inom områdena är i sitt slag enastående. Det finns därför stor anledning att känna tillfredsställelse över att dessa kulturtillgångar bevarats till våra dagar och det är uppenbart, att insikten om de rika värden som ryms inom bebyggelsen och hela miljön numera är allmän. Man torde härvid kunna göra gällande, att ett framsynt kulturellt utnyttjande av holmarna med tillvaratagande av värdefulla traditionsminnen är av största betydelse för Stockholms stad samt att det här samtidigt rör sig om ett riksintresse. Det kan därför förväntas att både staten och staden är beredda att anvisa medel för en dylik utveckling. En sådan inställning återspeglas för övrigt i de statliga och kommunala myndigheternas allt mer ökade villighet till ekonomiska insatser för kulturella åtgärder. Det torde således vara uppenbart, att en rent ekonomisk nyttoplanering här bör vika för i huvudsak kulturellt-ideella syften på lång sikt och med bestående värde för generationer. Detta synes också framgå av direktiven. — Sedan med hänsyn till nu överskådliga förhållanden fastställts en dispositionsplan som ej stör utan fastmer, under beaktande av behovet av befogad nybebyggelse, bevarar den nuvarande kulturmiljön, kan överlätas åt kommande generationer att träffa de avgöranden som påkallas av utvecklingen.

Läget i stadsbilden

Skepps- och Kastellholmarna erbjuder välkända och uppskattade stadsprofiler. I gamla tider framträdde på Skeppsholmen framför allt det långa

låga tyghuset på bergskammen och det höga amiralitetshuset på klippan mot Strömmen. Fästet på Kastellholmen vid inloppet, där örlogsflaggan numera blåst i mer än 300 år, framstod väl särskilt för de sjöfarande. Vegetationen var låg och sparsam och Kastellholmen hade en nästan trädlös kontur, där klippformationen dominerade. Intrycket av en befäst flottbas på öarna vid inloppet torde ha varit starkt framträdande: Kransen av örlogsskepp med master och rår runt holmarna, kastellet med kanoner, låga träbroar, pålkransar och inringande timmerlänssar i vattnet.

Holmarna med sin nu befintliga bebyggelse ligger trots det centrala läget relativt avses från de stora trafikstråken. Genom att den ursprungliga öbilden bevarats utan utfyllnader och ökad strandbebyggelse, har den angränsande staden fortfarande ett naturligt och fritt sjösamband med skärgården och framträder i viss mån öppet mot denna. Med sitt läge är holmarna ett centrum för de omgivande fria vattenområdena, Strömmen, Saltsjön och sjöstråket mot Djurgården.

Bebyggelsen på Skeppsholmen domineras av kyrkan och det gula tyghuset på höjden samt den skära amiralitetsbyggnaden med trappgavlar och spetsiga hörntorn. På ostsidan ligger den modernare varvsbebyggelsen nedanför berget skymd från innerstaden. Här reser sig också styckekranen från 1700-talets mitt, råsegelarhuset även kallat Ostindiefararhuset och de gamla fundamentshusen. Här finns också det stora slupskjulet och verkstäder m. m. På holmens sydvästra låglänta del ligger betydande kasern- och förrådskomplex nära stranden och i söder vänder Långa raden sin låga raka profil mot Saltsjön. Kastellholmen domineras av det i mitten av 1800-talet uppförda röda tegelkastellet. Bland de äldre byggnaderna märks verk av Nicodemus Tessin d. y. (Långa raden och tyghuset), Carlberg (intendenturförrådet) samt Blom (kyrkan och kasern II m. m.). På Skeppsholmsidan dominerar den vapentekniska delen av varvet.

Parkområden m. m.

Parken på Skeppsholmen anlades redan på 1730-talet och omfattade huvudsakligen ett område kring kullen på holmens västra del. Planteringarna, där Vegamonumentet och Svensksundstenen är resta, utvidgades avsevärt under 1800-talet.

Utrymningen och dess omfattning

Utredningen har, med utgångspunkt från direktiven och efter hörande av bland annat representanter för stadens myndigheter, av de skäl som nedan närmare anges, funnit, att det är i hög grad önskvärt att Skepps- och Kastellholmarna i möjligaste mån utryms av de militära myndigheterna, inbegripet även förvaltningsmyndigheter. Av propositionen 1953:200 (ör-

logsbasutredningen) framgår bland annat att — utöver de militära skäl som kan åberopas för en utflyttning — tillkommer, att det är ett betydande samhällsintresse att holmarna och Galärvarvet i görligaste mån frigörs för användning till andra ändamål, då denna synnerligen värdefulla mark med centralt läge inom huvudstaden med stor fördel skulle kunna utnyttjas för angelägna civila intressen. Även en parlamentarisk kommitté (1962 års försvarskommitté) har uttalat sig i liknande riktning. Den har vitsordat, att det är ett betydande allmänt intresse att de värdefulla områden i centralaste Stockholm som nu hyser örlogsvarvet skall kunna frigöras för annan användning. Kommittén har dock erinrat om att marinen hävdar att åtskilliga delar av områdena alltjämt erfordras för dess räkning (prop. 1963:108 s. 124).

Utredningen anser det självklart, att här avsedd utrymning måste ske i samråd med berörda myndigheter och först sedan fullgoda ersättningslokaler erhållits. I huvudsak torde redan i samband med utflyttningen kunna avstås de områden och byggnader som ligger norr och öster om vägen från Skeppsholmsbron till Östra brobänken. På Kastellholmen bör samtidigt, med nedan angivna undantag, en fullständig utrymning också kunna ske.

Utredningen får emellertid framhålla, att marinledningen upprepade gånger med stort eftertryck hävdar, att marinen i nuvarande på grund av olösta organisations- och medelsfrågor oklara och ekonomiskt synnerligen trängda läge måste ha tillgång till betydande tjänstelokaler på Skeppsholmen. Vidare har gjorts gällande att marinen med hänsyn till marin tradition och representation m. m. fortfarande bör få disponera även andra lokaler och anläggningar på holmarna. Marinens krav framgår av nedan lämnad redogörelse och bilaga 18. — Utredningen, som således är väl medveten om att marinens svåra lokalproblem måste få en tillfredsställande lösning, om en utflyttning i avsedd omfattning skall kunna genomföras, återkommer i nästa kapitel till denna fråga.

Användningen efter utrymningen enligt direktiven m. m.

I direktiven har i stora drag angetts de riktlinjer efter vilka områdena bör utnyttjas. De bör i huvudsak reserveras för statliga och kulturella ändamål. Den kulturmiljö som särskilt Skepps- och Kastellholmarna utgör skall tillvaratas och man skall försöka förvandla områdena till en levande stadsdel med kulturell inriktning under beaktande av de pietetskrav som deras historia, läge, natur och bebyggelse otvivelaktigt uppställer. För en dylik stadsdel är det också angeläget med en på lämpligt sätt avvägd användning för bostadsändamål och för fritidsanordningar, som står i samklang med stadsdelens allmänna karaktär. Härvid förutsätts att kulturhistoriskt och arkitektoniskt värdefulla byggnader bibehålls och utnyttjas samtidigt som

en varsam nybebyggelse bör kunna ske. En principskiss över användningar av områdena och byggnaderna skulle upprättas.

I direkt anslutning till direktiven har understrukits, att utredningen ej skall ingå på något närmare bedömande av vilken eller vilka institutioner som bör disponera en bestämd byggnad och ej heller bör förhandla eller träffa överenskommelser om dispositionen av lokaler eller markområden. Detta har givetvis inneburit en synnerligen betydelsefull begränsning av utredningens befogenheter både vid behandlingen av inkomna framställningar att få disponera byggnader och lokaler m. m. och än mer när det gällt att upprätta principskissen för vilken — av skäl som nedan anges — den framtida verksamheten på holmarna i viss utsträckning dock måste ligga som grund. Däremot har utredningen sedermera fått ett direkt uppdrag att framlägga förslag om anordnande av erforderliga lokaler för konstakademin med konsthögskolan inom statens nuvarande och framtida byggnadsbestånd på Skeppsholmen.

Vissa allmänna synpunkter på användningen i anslutning till direktiven m. m.

Utöver vad i direktiven anförts har utredningen tillåtit sig att anlägga följande allmänna synpunkter. Vid planeringen för det framtida utnyttjandet av holmarna bör det natursköna maritima läget vid infarten till Stockholm framhåvas. Det är av vikt, att stränderna i möjligaste mån friläggas och att utblicken mot inloppet vidgas.

Vid gallringen i byggnadsbeståndet bör det av en delvis gytttrad och heterogen bebyggelse med i huvudsak verkstäder och förråd uppfyllda varvsområdet till större delen avröjas för nybebyggelse. Gallringen i övrigt torde få bli beroende av kulturhistoriska och arkitektoniska samt ekonomiska och praktiska faktorer. Gallrings- och nybyggnadsåtgärder bör avvägas sinsemellan med beaktande av holmarnas arkitektoniska förutsättningar i vattenlandskapet och dess närmaste omgivningar. Nybebyggelsen bör utformas så att den går väl in i den gamla bebyggelsen och ej stör öbilden.

Vid åtgärder för att levandegöra holmarna med nya verksamhetsgrenar och ett nytt utnyttjande över huvud taget bör i möjligaste mån bevaras det miljövärde som de äger med sin särpräglade äldre bebyggelse, sin mjuka lövvegetation bland kärva klippformationer samt med det lugna och fredade läget avsidet från det närliggande stadsområdet med dess intensiva trafik och folkliv. Den kvarvarande fria öbilden hos reservatet med dess utsökta speglade läge vid de livliga vattenstråk, där stadens äldsta och riksmonumentala bebyggelse plötsligt breder ut sig vid huvudinloppet, bör således bevaras och ytterligare framhåvas.

Vid detta bevarande av holmarnas fredade miljö bör emellertid efter-

strävas, att de icke i huvudsak blir ett musei-, undervisnings- och utställningsområde, som ligger i stort sett dött vid andra tider än öppethållande. Det är i stället i högsta grad önskvärt, att liv och rörelse kommer att råda även på kvällen så att holmarna ej då ger ett livlöst och mörkt intryck utan harmoniskt ingår i en levande stadsbild vid vattnet med upplysta profiler. Viss ramp- och fasadbelysning är därvid tänkbar som komplement till fasadbelysningen vid slottet. I verksamheten på holmarna torde för övrigt komma att ingå kvällsvisningar och andra evenemang vid museer och övriga kulturella institutioner samt kvällskurser vid läroanstalterna. Härjämte förutsättes kafé-, restaurang- och viss hotellrörelse m. m.

KAPITEL 8

Reserverande av vissa byggnader för marinens behov m. m.

I fråga om det framtida utnyttjandet av holmarna må erinras om att utöver de byggnader som nu disponeras för museer, konsthögskolan och andra kulturella ändamål i stort sett hela det övriga byggnadsbeståndet jämte andra anläggningar nyttjas för marinens, inberäknat marinförvaltningens, behov.

Av förarbetena till propositionen 1953:200, uttalanden i denna och direktiven framgår med all tydlighet, att vissa byggnader och anläggningar på holmarna fortfarande bör kunna få nyttjas för ändamål av betydelse för marinen eller militär tradition.

Enligt senast föreliggande uttalanden har marinen fortfarande anspråk på att få disponera främst amiralitetshuset, Långa raden (boställshuset), hantverkskasernen, sjökrigsskolan, högvaktsbyggnaden, byggnaden nr 102 a samt delar av nr 102 och 103 på norra varvsområdet och eventuellt kastellet. Som alternativ till vissa båthallar på Galärvarvet föreslagna att användas för sjökrigshistoriskt museiändamål har också nämnts det stora intendenturförrådet (Kronhuset). Vidare har anmälts behov av kajutrymmen och förtöjningsplatser m. m.

På grund av organisations- och omflyttningsproblemen samt medelsfrågor har de slutliga anspråken ännu ej kunnat anges. De utrymmen som sålunda angetts erforderliga avses i huvudsak för stabs-, förvaltnings- och ordningstjänst, service åt fartyg, bostads-, mäss- och representationsbehov samt för att tillgodose militär ceremoniell och tradition m. m. Fast det i detta sammanhang ej särskilt nämnts behöver också vissa saluteringsanordningar (batterier) bibehållas.

Sammanfattningsvis har chefen för marinen framhållit, att en utflyttning av örlogsvarv och marinkommandostab icke kan innebära en total marin evakuering av Skeppsholmen, att — så långt framtiden nu kan överblickas — såväl marinförvaltningen som andra stabs- och förvaltningsorgan ur marinen har behov av kontorslokaler m. m. på Skeppsholmen, att marinens mässlokaler på holmen icke bör flyttas samt att vissa kajutrymmen måste reserveras för marina ändamål. I samband härmed har chefen för marinen uttalat, att han för sin del är beredd att ta största möjliga hänsyn till sådana frågor som kan innebära en kollision med de marina intressena.

Utredningen anser det givetvis helt förenligt med direktiven att de ma-

rina traditionerna på holmarna markeras även i framtiden så att den militära delen av vår kulturhistoria får ett symboliskt uttryck där inte bara genom bibehållande av de byggnader och detaljer i dessa (byggnadsminnesmärken) som marinen efterlämnar utan även genom viss fortsatt marin disposition m. m. I synnerhet gäller detta en anläggning med så markerat militär prägel som kastellet. Även marinens äldsta byggnad på holmarna, amiralitetshuset, kan ur dessa synpunkter väl tjäna ett sådant ändamål. Däremot har utredningen vid fullgörandet av uppdraget att framlägga en plan och en principskiss för holmarnas framtida utnyttjande ansett det uppenbart, att man där ej bör räkna med annan militär verksamhet (även förvaltning) än sådan som av rent organisatoriska och andra synnerligen vägande skäl har självklara anspråk på en sådan lokalisering i en enligt direktiven uttryckligen eftersträvad levande stadsdel med kulturell inriktning. Härvid har utredningen också haft att ta hänsyn till det senare än direktiven lämnade direkta uppdraget att tillgodose konstakademins med konsthögskolan lokalbehov samt till under de gångna åren vunna aktuella erfarenheter om synnerligen angelägna allmänt kulturella lokalbehov i innerstaden, som bäst torde kunna tillgodoses just inom denna särpräglade miljö.

Huvuddelen av den militär-administrativa verksamheten i Stockholm är koncentrerad till Östermalm och Gärdet och betydande lokaltillskott för att av organisatoriska skäl förbättra möjligheterna till samarbete har i varje fall planerats inom denna räjong. Med hänsyn till den allmänna inriktning i fråga om holmarnas framtida utnyttjande som direktiven lämnar samt till de skäl och önskemål som framförts från stadens sida och av olika kulturella myndigheter och institutioner, synes de civila kulturändamål, som genom en länge eftersträvad och nu möjlig tillräckligt stark koncentration kan stödja varandra i ett fruktbringande samarbete, bära äga företräde till Skeppsholmen. Detta gäller särskilt i den mån de riktar sig till allmänheten och kan bidra till att göra både den yttre och inre miljön levande. Att inom denna ensemble av publikdragande och samverkande civila, huvudsakligen rent kulturella institutioner, för framtiden eller icke överskådlig tid behålla eller spränga in en eller annan betydande militär stabs- eller förvaltningsenhet med självklart bättre organisatorisk hemvist på annan plats i staden eller dess närmaste omgivning skulle kanske snarare tyda på brist på en framsynt planering från statens sida i fråga om allmänt kulturella och praktiska militära behov än vittna om sinne för marina traditioner. Utredningen vill i samband härmed erinra om att redan på 1930-talet avtal om försäljning av Skepps- och Kastellholmarna till staden var långt framförda, då frågan om en utflyttning av basen skrinlades till följd av världskrigets utbrott. — För att ändock tydligt markera det intressanta och värdefulla historiska sammanhanget bör emellertid i varje fall kastellet och amiralitetshuset förbli under militär admi-

nistration. Dessa byggnader skulle kunna användas för museiändamål, som har sammanhang med holmarnas tidigare användning, för frivilliga försvarsorganisationer, som kan utnyttja det ur rekryteringssynpunkt för nämliga läget, samt för enskilda sammanslutningar inom militärväsendet som kan tillvarata de kulturhistoriska traditionerna. Kastellet torde också eventuellt kunna utnyttjas för förläggning av personal, som erfordras för betjäning och bevakning i samband med fartygsbesök m. m. Med hänsyn till hur militära traditioner i övrigt upprätthålls i Stockholm och andra huvudstäder kan man givetvis överväga att i militär regi bibehålla också andra anordningar och byggnader framförallt salutbatterierna.

Utredningen har härmed endast velat markera att i de allmänt kulturbevarande åtgärderna också ingår att i rimlig utsträckning söka bevara och hålla levande de lättast uppfattade och signifikativa sinnebilderna för en historisk men huvudsakligen dock rent marin tradition utan att därigenom träda rationella och ekonomiska intressen och andra kulturändamål för nära.

Endast en mycket liten del av det övriga byggnadsbeståndet på holmarna, som icke redan övertagits för civila ändamål, är med historiskt eller symboliskt särskilt starka band knuten till den marina traditionen. Långa raden t. ex. uppfördes ursprungligen och har även tidvis använts för icke marina ändamål och dess utnyttjande som bostäder för marin personal har knappast inneburit någon positiv åtgärd för dess bevarande i ett byggnadshistoriskt adekvat skick. De i östra längan inrymda och tillbyggda mässlokaler utgör ur nämnda synpunkt ej heller något värdefullt tillägg.

Med hänsyn till marinens fortsatta behov av lokaler för representation, särskilt i samband med de talrika utländska örlogsbesöken, och ifrågasvarande traditionsrika lokalers stora värde och lämplighet för marinen även ur personalvårdssynpunkt, allt på sätt ovan redovisats, bör de fortfarande få användas av marinen som mässlokaler. Härvid bör dock utredas om mässlokalerna kan utnyttjas i samgående med konsthögskolan och andra intressenter på holmarna.

På grund av flottans verksamhet, örlogsbesök och ceremoniella uppgifter är det också nödvändigt, att marinen fortfarande får viss tillgång till kajer och bryggor. På Skeppsholmen bör sålunda vid behov Östra brobänken och högvaktstrappan få nyttjas samt på Kastellholmen Britanniabryggan och kajen vid proviantförrådet.

KAPITEL 9

Utredningens förslag till principskiss

Nyplaneringen (allmänna synpunkter)

Sedan det sålunda i huvudsak angetts i vilken utsträckning byggnader m. m. bör reserveras för marinen, har utredningen att först helt allmänt ta ställning till frågan om nyplaneringen. Utredningen utgår därvid från att konstakademin med konsthögskolan, för vilken fordras betydande nybyggnad, i princip förläggs till det enda område som kan bli ledigt, nämligen varvsområdet, sedan det till större delen avröjts. I övrigt bör områdena utnyttjas enligt direktiven. För nu avsedd totalplanering på holmarna har upprättats en principskiss. Denna innehåller dels följande allmänna motivering och redogörelse för nyplaneringen dels ock bilagor omfattande modell, kartor, ritningar, trafikplan, beskrivningar, sammanställning över vissa önskemål och förslag samt förteckning över byggnader m. m. Till ledning vid planeringen och upprättandet av skissen har utredningen efter samråd med sin arkitektexpertis anlagt följande allmänna synpunkter.

Enligt direktiven skall utredningen ej ingå på något närmare bedömande av vilken eller vilka institutioner som bör disponera en bestämd byggnad. Beträffande konstakademin med konsthögskolan finns dock ett direkt — senare än direktiven meddelat — planeringsuppdrag avseende både utnyttjande av befintlig och anordnande av ny bebyggelse. Principskissen bör således i stort sett utformas så att den innehåller en allmän bedömning av hur holmarnas yttre miljö i framtiden bör gestaltas. Härvid bör givetvis särskild hänsyn tas till byggnadsbeståndets kulturhistoriska och byggnadstekniska värde samt till arkitektoniska värderingar av de nuvarande byggnadernas och markområdenas stadsbildsmässiga kvalitéer och om värdet och möjligheterna ur samma synpunkter av tillägg och ändringar i framtiden.

Vid behandlingen av miljöfrågor inom en stadsdel i allmänhet och än mer inom ett stadsparti av den art, varom här är fråga, ett särpräglad och numera stadscentralt ö-reservat, måste emellertid som en väsentlig förutsättning ingå också en fantasibild av hur framtiden skall gestaltas där och vilka verksamheter och människor som skall ge liv och innehåll åt byggnader och uterum. Här ger direktiven först och främst den generella anvisningen att områdena i huvudsak bör reserveras för statliga och kul-

turella ändamål samt att riktpunkten bör vara, att tillvarata den kultur- miljö som Skepps- och Kastellholmarna utgör och försöka förvandla områdena till en levande stadsdel med kulturell inriktning under beaktande av de pietetskrav som områdenas historia, läge, natur och bebyggelse otvivelaktigt uppställer. I samband härmed framhålls angelägenheten av en på lämpligt sätt avvägd användning för bostadsändamål och fritidsanordningar, som står i samklang med stadsdelens allmänna karaktär. Kulturhistoriskt och arkitektoniskt värdefulla byggnader bör bibehållas och utnyttjas samtidigt som en varsam nybebyggelse bör kunna ske.

Utöver dessa allmänna anvisningar och det direkta planeringsuppdraget avseende konstkademin med konsthögskolan har givetvis efterhand framkommit en mängd önskemål om lokalisering av vissa civila verksamheter m. m. till holmarna. Bland dessa, som förtecknats, har utredningen ansett sig oförhindrad att utvälja och närmare pröva sådana objekt som låter sig väl förena med den allmänna syn på miljön och byggnadsbeståndets utnyttjande som kommit till uttryck i direktiven. Ett sådant urval är dock givetvis att betrakta endast som *exempel* på den art av verksamhet som ur nämnda synpunkt och med hänsyn till byggnaders plankonstruktion och läge m. m. kan anses lämplig och avser ingalunda att utgöra ett ställnings- tagande till väckta lokaliseringsfrågor.

Endast beträffande en användningskategori har utredningen med hänsyn till de särskilda omständigheterna, främst den ålagda planeringen för konsthögskolan m. m., ansett det icke oförenligt med uppdraget att åtminstone delvis ta viss ställning — nämligen i fråga om utnyttjandet av det ganska betydande bostadsbeståndet. Vid en strävan att skapa en levande miljö på holmarna, vilket bör avse inte bara dagtid, måste det vara en stor tillgång, att det liksom nu finns en bofast befolkning. I direktiven förutsetts ju också bostäder. Det kan dock inte undvikas att vid upplåtelse av bostäder inom detta synnerligen värdefulla område i ett eftersökt läge mycket restriktiva urvalsprinciper måste tillämpas. Med den betydande rationalisering av de allmänna tekniska försörjningsanordningarna som bör genomföras på holmarna, kommer behovet av personal för skötsel av anordningarna att nedgå högst avsevärt och en mycket liten del av de befintliga bostäderna kommer att erfordras för sådan ansvarspersonal som över huvud taget behöver bo där. Det förefaller då i hög grad naturligt att övriga delar av det bostadsbestånd, som kan bibehållas ur fastighetsekonomiska och stadsbildsmässiga synpunkter, i första hand utnyttjas för invånare vars verksamhet har ett både praktiskt och ideellt samband med holmarnas nya användning. Starka skäl talar då för upplåtelse främst till studenter, närmast de studerande som har sina institutioner på holmarna eller i stadens centrala delar (konsthögskolan och musikhögskolan etc.). Med ett dylikt klientel torde bostäderna under ferietid i viss utsträckning kunna utnyttjas även för ett annat synnerligen angeläget och med holmarna

förenat ändamål, nämligen turistförläggning, eventuellt i samgående med den på af Chapman bedrivna rörelsen på sätt nedan anges. Viss förläggning i samband med i det följande nämnd planerad gästhamn för seglare m. m. kan också tänkas. Vid en upplåtelse till studentbostäder torde lägenheterna ej heller för framtiden bli bundna på samma sätt som vid vanlig hyresupplåtelse.

Även framställningarna av skilda organisationer om upplåtelse av lokaler för ateljéer, klubb- och föreningsverksamhet, av bostäder för konstnärer och andra kategorier samt av verkstäder för med konstlivet sammanhängande verkstadsrörelser förtjänar uppmärksamhet inte bara som praktiska åtgärder utan även som positiva bidrag för att skapa en eftersträfvansvärd i huvudsak kulturell miljö. I hela sin vidd bör dessa frågor ytterligare prövas ur praktiska och byggnadsekonomiska synpunkter från fall till fall.

I detta generalplanemässiga sammanhang har därför befunnits angeläget att söka utröna möjligheterna att för studentbostäder eller liknande ändamål utnyttja boställshusen, som ju ända sedan tillkomsten varit avsedda just för bostads-(ursprungligen inkvarterings-)ändamål. Särskilt västra boställshuset, som f. n. disponeras av marinförvaltningen för kontorslokaler, torde härvid vara av intresse. Ett bostadsutnyttjande skulle enligt företedda arkitektskisser kunna genomföras på sätt bilaga 14 utvisar. Det skulle innebära ett ur historisk synpunkt intressant återställande av byggnaderna till ett skick, som överensstämmer med deras ursprungliga användning och plankonstruktion. Även ur ekonomisk synpunkt torde projektet vara fullt försvarligt jämfört med nyligen genomförda nybyggnadsföretag för studentbostäder. Utredningen anser att i varje fall västra boställshuset eventuellt skulle kunna avses för ett 70-tal studentbostäder.

Bostadsupplåtelse i övrigt utöver vad ovan antytts, när bostäder förr eller senare kan lös göras, bör medges endast undantagsvis och helst under förutsättning att upplåtelseerna genom det centrala och utsökta läget kan tillgodose angelägna och betydande statliga intressen med i hög grad representativ karaktär. Här kan eventuellt prästbostället framdeles komma i fråga, om det ej behöver tas i anspråk för annat ändamål.

Utredningen får i detta sammanhang framhålla följande. I direktiven nämns, att en varsam nybebyggelse bör kunna ske. För fullgörande av uppdraget att anordna lokaler för konstakademin med konsthögskolan måste de för bebyggelse lämpade markområden som frigörs genom rivningar (huvudsakligen på varvsområdet) i stort sett utnyttjas. Med hänsyn till den allmänna planeringen finns därför föga utrymme för ytterligare nybebyggelse. Den markreserv som uppkommer vid rivning av byggnaderna nr 131 och 134 m. m. på varvsområdet bör i första rummet avses för angelägna framtida behov. Här kan givetvis om så befinnes befogat tänkas viss nybebyggelse för bostadsändamål. I fråga om det klientel som skall utnyttja bostadsbeståndet bör dock beaktas att det på holmarna eller i

deras närmaste omgivning ej torde finnas möjlighet att tillgodose eventuellt behov av skolor för ungdom samt att försörjningen med butiker och viss annan service torde bli svår att ordna.

Utöver vad i direktiven uttalats om förvandling av områdena till en levande stadsdel med kulturell inriktning har beträffande den framtida miljön framkommit skilda önskemål om en ökad livaktighet på holmarna. Friläggning av stränderna för promenader och utvidgning av parkområdena är här av stor betydelse. Vidare kommer en ökad civil verksamhet med publikdragande skådesamlingar, ett konsthistoriskt seminarium med konstabliotek, om det blir verklighet, och den även under kvällen verksamma konsthögskolan med anslutna verkstäder och ateljéer för konstnärer och hantverkare att bidra till en sådan utveckling. Ökat utrymme för turiströrelsen, klubblokaler för sammanslutningar med anknytning till den nya civila verksamheten och den på holmarna traditionella samt vidgade möjligheter för måltider och förfriskningar kan också bli ett lämpligt led i en sådan strävan. Helt visst kan även nedan föreslagen upplåtelse av båtplatser sekundärt tjäna samma syfte.

Vid övervägande av ytterligare åtgärder i nämnda syfte bör dock iakttagas viss försiktighet så att inte en mycket betydelsefull del av holmarnas miljövärde går till spillo. Man bör undvika arrangemang som kräver väsentligt ökat utrymme för trafik och parkering samt framför allt sådana anordningar som skulle kunna spoliera eller försämma holmarnas enastående möjligheter att erbjuda ett visst mått av ro och avkoppling. Ur dessa synpunkter har utredningen ej ansett sig böra föreslå ett friluftsbad och ej heller rena nöjesanordningar av den typ som förekommer på Djurgårdssidan samt åtminstone i viss utsträckning i Kungsträdgården.

Ett antal restauranger och kaféer bör kunna anordnas i det publikdragande och vackra läget med bland annat frilagda promenader. Även andra attraktioner är tänkbara. I brist på hållfast programunderlag och lönsamhetsberäkningar har utredningen ej kunnat gå närmare in på dessa frågor men har dock lämnat en del anvisningar under senare avsnitt. Dessa spörsmål kan för övrigt knappast avgöras på annat sätt än att efter hand väckta uppslag framdeles prövas i förhållande till mer primära upplåtelser. Då kommer man även in på problemen om trafik och bevakning m. m., som också behandlas under särskilda avsnitt.

Nyplaneringen (speciella åtgärder)

Allmän plan för dispositionen av marken (park, byggnader och stränder m.m.)

I direktiven framhålls att utredningen vid utarbetandet av principskissen bör överväga tidigare framförda synpunkter beträffande användandet av

områdena. I detta avseende kan under hänvisning till kap. 6 sammanfattningsvis anföras.

De tidigare synpunkterna på områdenas användning torde i stort sett representeras av dem som redovisades av 1945 års markkommission. Här uttalades att områdena med sina betydande skönhetsvärden i största möjliga utsträckning borde bli tillgängliga för allmänheten varvid stora delar borde utläggas som allmänna parker. En sådan användning uteslöt dock icke att man, med bevarande av byggnader av historiskt värde, utnyttjade områdena för en måttlig och efter parknatur anpassad bebyggelse med offentliga byggnader.

Här talades således ej direkt om något utnyttjande för konstakademin med konsthögskolan. Byggnadsstyrelsen uttalade dock, att den i generalplan för tillgodoseendet av statens framtida lokalbehov räknat med att Skeppsholmen främst skulle utnyttjas för olika kulturella institutioner såsom konsthögskolan och museer. Från militärt håll framhölls behovet av ett betydande utnyttjande för försvarets del. Från stadens sida uttalades önskemål om samråd mellan kronan och staden.

Det är av speciellt intresse att i detta sammanhang redovisa stadens nuvarande inställning i fråga om utnyttjandet av holmarna. Vid sammanträde med utredningen den 30 maj 1960 framhölls att staden önskade minsta möjliga ingrepp och framförallt ingen bostadsbebyggelse som kunde störa stadsbilden eller skapa kommunikationsproblem.

Av ett *interpellationssvar* den 3 november 1961 av borgarrådet för *Stor-Stockholms-roteln* angående det framtida utnyttjandet av holmarna framgår att staden framdeles önskade framföra mer preciserade önskemål. Ett framträdande sådant vore att konsthögskolans verksamhet på Skeppsholmen utvidgades. Även andra former av konstnärlig utbildning kunde kanske beredas plats där och lämpliga byggnader upplåtas till ateljéer och bostäder för konststuderande. — En av interpellanten framställd fråga om staden ville medverka till att holmarna bevarades som kulturreservat besvarades jakande. Begreppet »kulturreservat» tolkades då med någon frihet, i varje fall frihet från »det museala dammet». Det vore främst den arkitektoniskt och kulturhistoriskt fina miljön och skalan som borde bevaras på Skeppsholmen och i dess grannskap. Det väsentliga vore att Skeppsholmens och Kastellholmens karaktäristiska silhuetter i görligaste mån bevaras i stadsbilden, att varje förnyelse eller komplettering av bebyggelsen därför sker med varsamhet och utan att bryta stilen samt att holmarna liksom Djurgårdsstranden i framtiden i den skala, som stadsbildsmässiga och kulturhistoriska hänsyn föreskriver, utvecklas till levande och värdefulla tillgångar för allmänheten och Stockholms kulturliv.

Vidare kan nämnas att Stockholms stadskansli till utredningen överlämnat avskrift av vissa remissinstansers svar på en i *stadsfullmäktige väckt motion* nr 13/1962, som åsyftar att skaffa bostäder och arbetslokaler

i förening åt två kategorier av kulturarbetare, nämligen konsthantverkare och musiker. Här föreslås att ett av de större förvaltningshusen på Skeppsholmen omändras till konsthantverkshus med verkstäder och smärre bostadsutrymmen jämte en mindre utställnings- och försäljningslokal samt att husen vid Långa raden ställs till musikers förfogande som övningslokaler och bostäder.

I remissvar den 27 november 1962 över motionen har kulturdelegationen uttalat i huvudsak följande. Oberoende av de dröjsmål som på grund av krigsmaktens lokalfrågor kan inträffa i omdispositionen av byggnader och anläggningar inom ifrågavarande områden, är det för delegationen angeläget att understryka det värde som Skeppsholmen skulle få som kulturcentrum i Stockholm. En fullständig disposition av området för olika kulturändamål skulle sannolikt möjliggöra en tilltalande lösning av en rad olika kulturfrågor och medverka till skapandet av ett även för allmänheten attraktivt centrum.

I anslutning härtill framhålls att ett kommunalt initiativ för att påverka utvecklingen i önskad riktning är på sin plats samt att kontakt bör tas med utredningen. En dylik kontakt bör dock föregås av ett programarbete för att ernå en samlad bedömning och gradering av den angelägenhet, staden vill tillmäta olika ändamål. Slutligen uttalas att det är naturligt, att de i motionen framförda — i och för sig angelägna och behjärtansvärda — önskemålen prövas i ett sådant sammanhang. Av stadskollegiets utl. 75/1966 framgår att frågan numera utreds av ett expertutskott.

Enligt direktiven skall principskissen kunna tjäna som underlag för en blivande generalplan. Utredningen får i detta avseende beträffande *planeringen för markområdena med park och byggnader* anföra följande.

Skepps- och Kastellholmarna har genom sitt fria läge i Saltsjöns öppna luftrum en väsentlig roll i stadsbilden. De bildar i samverkan med Södra Djurgården ett gröonstråk, som når in i stadens centrala delar. Om man undantar varvsområdet, har holmarna i dag i stort sett karaktären av en väluppvuxen öppen park med fritt inlagda byggnader. Kontrasten mot den kompakta stenstaden är av största värde och innerstaden behöver mer än väl det rekreatiomsområde som här erbjuder sig. Varje försök att utnyttja holmarna för mer omfattande nybebyggelse med de krav på trafikanordningar m. m. som detta i dagens läge skulle medföra måste anses ytterst diskutabelt inte bara ur stadsbilda- och miljösynpunkt utan också rent stadsbyggnadstekniskt.

Direktiven ger ej heller någon anledning till ändringar i den hävdvunna dispositionen av den yttre miljön. Man bör eftersträva att med så små medel som möjligt renodla holmarnas karaktär av öppet parklandskap och samtidigt genom utnyttjande av befintlig bebyggelse och varsam nybebyggelse fullfölja den inflyttning av kulturinstitutioner som fortgått

sedan örlogsbasens successiva avveckling påbörjades. Härvid bibehålls den traditionella uppdelningen av Skeppsholmen i ett öppet parkområde i väster och söder och ett tätare bebyggt arbetsområde i nordost, det nuvarande varvsområdet. Då den branta norrslutningen på varvsområdet ur parksynpunkt ej kan anses lika värdefull som andra delar av Skeppsholmen, är det för övrigt naturligt, att koncentrera nybyggnaderna dit. Stora delar av den nuvarande bebyggelsen inom detta område är dessutom svår att underhålla och utnyttja för nya ändamål och bör därför avlägsnas. Även i övrigt förutsätts viss gallring av byggnadsbeståndet.

De rivningar som föreslås, se karta bilaga 9, omfattar i allmänhet underhållskrävande och i framtiden svårutnyttjade enklare byggnader och tillbyggnader, vilkas avlägsnande förbättrar balansen mellan de kvarstående värdefullare byggnadsverken och parken. Denna har — liksom bebyggelsen — i hög grad behållit sin 1800-talsprägel. Öppna gräsytor modellerar landskapet i mjuka former, urberget får här och var gå i dagen som kontrast, fritt grupperade lövträd dominerar över den sparsamma undervegetationen. Grus- eller asfaltbelagda gångar och vägar accentuerar i elliptiska kurvor terrängformationerna. Monumenten över förtjänt personal ur flottan och minnesvärda tilldragelser utgör en viktig del av mönstret.

Vegetationsbeståndet, som på senare tid tillåtits växa alltför fritt, bör i princip gallras ganska kraftigt. En viss kontrast bör eftersträvas mellan en fri gruppering på Skeppsholmens inre del och en stramare karaktär med mera tonvikt på undervegetationen längs Södra brobänkens parterr. Genom en kraftigare gallring på Kastellholmen skulle denna kunna återfå något av den karga, om skärgårdsnaturen påminnande karaktär, som äldre avbildningar visar. Vid en gallring av trädbeståndet måste man dock komma ihåg att åtskilliga byggnader, särskilt de som tillkommit under 1800-talets senare del, har dimensioner och placering som är direkt beroende av en stödande vegetation. Gallring av trädbeståndet och rivningar av byggnader måste därför avvägas i ett sammanhang.

Nyanläggningarna, dvs. den nämnda parterren med anslutande delar av det inre parkrummet, bör såväl i fråga om form som växtmaterial och ytbeläggningar ansluta sig till den befintliga parken. Se bilaga 21 och bilaga 4, perspektiv från platsen framför moderna museet.

Det är av största vikt att stränderna helt friläggs för promenader. Detta torde vara möjligt frånsett ett ostligt parti på Kastellholmen. Som material i kajer och strandskoningar förekommer natursten, trä och betong. Någon enhetlighet är i och för sig inte nödvändig. Man bör emellertid räkna med att träkajerna efter hand ersätts med de mindre underhållskrävande och därför billigare betongkajerna.

Under avsnittet d) Båthamnar m. m. redogörs för ett förslag att upplåta en del av kajerna för båthamnar.

Befintlig bebyggelse (viss generell inventering, bevarande och rivning)

I direktiven framhålls att kulturhistoriskt och arkitektoniskt värdefulla byggnader skall bibehållas och utnyttjas samtidigt som en varsam nybebyggelse bör kunna ske. Genom det senare uppdraget att anskaffa lokaler även för konsthögskolan m. m. har behovet av nybebyggelse inom områdena i hög grad ökat.

Bebyggelsen och anläggningarna i övrigt har tillkommit under mer än trehundra år och för mycket skiftande ändamål: Verkstäder, förrådsbyggnader, båtskjul, kaserner, matinerättningar, kansli- och kontorshus, bostadshus, samlingslokaler, badanstalt, batterier, kajer och bryggor, kyrka och prästboställe m. m. Trots kontinuerligt underhåll är bebyggelsen i många fall hårt sliten. Härtill har givetvis bidragit vetenskapen om den kommande utflyttningen och tillämnade rivningar.

Byggnadsbeståndet präglas trots den långa utbyggnadsperioden av stor enhetlighet. Härtill bidrar den gemensamma skalan, färgsättningen, det ur teknisk synpunkt likartade utförandet och den utom på vissa delar av varvsområdet genomgående gestaltningen av varje byggnad som en självständig, enkelt formad enhet, fritt inplacerad med hänsyn till terrängens krav och i samverkan med bebyggelsen i övrigt. Amiralitetshuset, uppfört under stormaktstidens första skede, är, fast starkt förändrat, det äldsta bevarade byggnadsverket. De båda boställshusen (Långa raden) från 1700-talets första år och det några decennier yngre intendenturförrådet har däremot i det yttre bevarat sin tidsprägel tämligen oförändrad. Förrådets interiör är av stort byggnadshistoriskt intresse.

I övrigt dominerar 1800-talsarkitekturen. Den livliga byggnadsverksamheten, framför allt under seklets förra del, resulterade i ett stort antal nybyggnader men också i genomgripande förändringar av äldre bebyggelse. Skiftningarna i den arkitektoniska smaken under seklets gång åskådliggörs instruktivt. Den strikta empiren i Karl Johanskyrkan följs av en romantisk period, speglad i kastellet och amiralitetshuset. Det senare 1800-talets renässansinspirerade arkitektur representeras av t. ex. sjökartebyråns byggnad och sjökrigsskolan.

Vad härefter angår frågan om *rivning av byggnader m. m.* må helt allmänt framhållas att till en början all direkt onödig och störande bebyggelse bör avlägsnas. Dylig förekommer i stor utsträckning främst på varvsområdet.

Följande byggnader är som byggnadsminnesmärken m. m. helt eller delvis skyddade mot förändringar:

Högvaktsbyggnaden (nr 3), kyrkan (nr 10), kasern II (nr 12), moderna museet (nr 15), prästbostället (nr 16), amiralitetshuset (nr 18), intendenturförrådet (nr 24), sjökrigsskolan (nr 32), Östra och Västra boställshuset, Långa raden (nr 33, 34), styckekranen, tyghuset (nr 114) och kastellet

(nr 204). Vidare har följande byggnader sådana arkitektoniska och kulturhistoriska förtjänster att de bör bibehållas: Hantverkskasernen (nr 19), sjökartebyrån (nr 21), fundamentshuset (nr 119, 120), kanslibyggnaderna (nr 129, 130), råseglarhuset (nr 101), delar av min- och torpedverkstäderna (nr 102, 103), kolskjulet (nr 205), Kastellholmen III (nr 203) och musikpaviljongen (nr 211).

Flertalet av nu nämnda byggnader måste med hänsyn till såväl individuella kvalitéer som den roll de spelar i den under sekler framvuxna miljön betraktas som omistliga. En varsam anslutning till denna utgör det första kravet vid en framtida omgestaltung.

Högvaktsbyggnaden, uppförd på 1700-talet med dåmera öppen arkad, som under 1800-talet igenmurades, synes böra återställas i ursprungligt skick enligt originalritningarna i krigsarkivet.

Instrumentkontrollbyggnaden och bostadshuset med uthus på Södra brobänken (nr 23 och 29), badanstalten (nr 35) och Kastellholmen I och II (nr 201, 202) med uthus saknar inte individuella kvalitéer och stöder verksamhet samt den arkitektoniska helheten. De kan emellertid ej anses omistliga. Torpedförrådet (nr 104) och båthuset på Kastellholmen (nr 209) är enkla och relativt nya förrådsbyggnader, som ansetts kunna kvarligga utan men för helheten så länge de är användbara.

Ur teknisk synpunkt är byggnaderna genomgående enkla, i allmänhet med tegelmurad stomme med måttligt stora och för olika ändamål lättutnyttjade rumsenheter, grundläggning på berg, bjälklag och takstolar av trä, slätputsade fasader och plåtklädda tak.

Några av de föreslagna rivningarna fordrar en närmare motivering. Centrala värnpliktsbyråns f. d. byggnad (företvarande marketenteriet, nr 11) uppfördes 1918 och är tekniskt i gott skick. Dess placering är emellertid ur arkitektonisk synpunkt ytterst olycklig. Ett perspektiv, bilaga 5, visar kyrkan och det efter borttagande av byggnaderna nr 11 och 13 (träbarack, f. d. marinlottahuset, som apterats till provisoriska skulpturateljéer) åter frilagda öppna torgrummet på holmens krön med vidsträckt utsikt över staden.

Kasern III (nr 26) uppfördes i sina äldsta delar år 1777 som magasin. Byggnaden ändrades på 1870-talet till kasern med en genomgripande om- och tillbyggnad av norra delen. Ytterligare tillägg av senare datum utgör kokhuset och marketenteriflygeln. Den äldre delen grundlades på rustbädd, som genom grundvattensänkningen ruttnat och mist sin bärighet. Svåra fortgående sprickbildningar kan iaktas varför ett bevarande av byggnaden kommer att medföra stora kostnader för grundförstärkning. Den är också genom sitt avsevärda djupmått svårutnyttjad för annat ändamål än det nuvarande. Genom sin stora volym stänger den dessutom definitivt det öppna parksammanhang som eftersträvas på Skeppsholmens södra och västra delar. Ett avlägsnande av byggnaden skulle innebära att holmens

inre öppnades mot Saltsjön. En grön södersluttning skulle öppna sig mot vattnet och Stadsgårdsberget, inramad av parkträd och bebyggelse av måttlig storlek. Det arkitektoniskt betydelsefulla samspelet mellan Långa raden och intendenturförrådet skulle då återställas och Södra brobänken kunna förvandlas till en sammanhängande parterr.

Badanstalten (nr 35), som ej är omistlig, har betydelse som fond i inre parkrummet. Området här kan anses som markreserv för mindre nybyggnad.

Stora slupskjulet (nr 116) inom varvsområdet uppfördes omkring 1840 efter ritningar av Blom. Byggnaden är av ansevärda dimensioner och helt av trä. Interiören utgjorde ursprungligen en stor öppen hall med en rad portar mot sjösidan. Taket bärs av flacka fribärande träbågar i grova dimensioner, en för sin tid avancerad konstruktion. Byggnaden saknar på grund av sin speciella karaktär ej intresse, särskilt i fråga om interiören. Denna har emellertid efter hand korrumpierats av inlagda magasinsbottnar och brandmurar. Byggnaden används som förråd och framstår i illa medfart och av brand stympat skick. Ett istandsättande blir ytterst kostnadskrävande. Dessa omständigheter och svårigheten att finna en rimlig framtida användning talar för att skjulet avlägsnas för att lämna plats för de till varvsområdet koncentrerade nybyggnaderna.

Viss nybyggnad kan också i framtiden tänkas på varvsområdets norra del som ersättning för min- och torpedverkstädernas yngre tillbyggnader och torpedförrådet (nr 104), som tills vidare föreslagits bibehållna i oförändrat skick. De äldsta delarna av dessa byggnader utgör emellertid i samverkan med tyghuset och råseglarhuset en ensemble av stort arkitektoniskt värde och bör därför behandlas med varsamhet. Se perspektiv, bilaga 8.

Kasern IV (nr 17) uppfördes 1943 under beredskapen. Byggnaden är en enkel träbarack, som till volym, placering och stil föredömligt inpassats i miljön. Då den emellertid ej kan anses vara av intresse ur arkitektonisk eller kulturhistorisk synpunkt, kan den tänkas avlägsnad för att ge plats för en nybyggnad i anslutning till moderna museet.

Vidare vill utredningen ur byggnadsminnesvårdens intresse föreslå att den misspydande vindsuppbyggnad, som på senare tid tillagts sjökrigsskolans (nr 32) mittparti mot sjösidan, vid lämpligt tillfälle avlägsnas.

Utnyttjandet i övrigt av den efter rivningar återstående bebyggelsen, eventuell nybebyggelse samt därutöver påkallade åtgärder

I det föregående har i huvudsak angetts vad som bör reserveras för marinen och för vissa bostadsbehov (studentbostäder) m.m. samt vad som bör rivas. Härfter återstår att överväga hur resten av den befintliga bebyggelsen bör utnyttjas, vilken nybebyggelse som bör utföras och vilka åtgärder i övrigt som kan befinnas påkallade eller önskvärda.

De generella motiveringarna för den föreslagna användningen av befintliga byggnader har inledningsvis berörts. Den redovisas i tabellarisk form, bilaga 19. Vid jämförelse mellan denna och kartorna, bilaga 2 och 21, torde framgå att man eftersträvat att så långt möjligt förlägga samverkande institutioner nära varandra. Så har t. ex. de museala institutionerna föreslagits samlade till byggnaderna på Skeppsholmens krön, där för deras framtida utveckling vitala utbyggnadsmöjligheter schematiskt redovisats på ömse sidor om moderna museet. En grupp av konstteoretiska och konstbildande institutioner har samlats till de nära varandra liggande byggnaderna nr 21 och 32. Konstakademin, konsthögskolan och därmed samverkande ateljé- och verkstadslokaler har av skäl, som nedan närmare anges, föreslagits disponera varvsområdet.

Det är uppenbart, att det för att tillgodose enbart en del av alla framställda, synnerligen skiftande anspråk, skulle fordras en så omfattande nybebyggelse, att den redan ur stadsbilda- och miljösynpunkt samt också rent stadsbyggnadstekniskt är omöjlig att genomföra. Utredningen har därför granskat den upprättade inventeringen (bilaga 18) för att få fram de anspråk som är av betydande intresse. Samtidigt har utredningen efter interna diskussioner och samråd med berörda statliga och kommunala myndigheter och kulturella institutioner m. m. sökt bilda sig en egen uppfattning om en del av de lokalbehov som eventuellt bör tillgodoses.

Utredningen anser det mest överskådligt att behandla den återstående planeringen enligt följande: a) Konstakademin med konsthögskolan behov, b) Nationalmuseums behov m. m., c) Hotell- och restaurangrörelse, d) Båthamnar, e) Turistservice, f) Allmänna trevnadsåtgärder, g) Ett fall (intendenturförrådet), där användningen bedöms i hög grad tveksam, h) Trafiken, i) Parkering, j) Underhåll och bevakning, k) Kyrkan och prästbostället.

a) Anordnande av lokaler (huvudsakligen nybyggnad) för konstakademin med konsthögskolan

De utrymmen som erfordras för konstakademin med konsthögskolan utöver de redan tillgängliga är mycket betydande. Konsthögskolans behov har delvis tillgodosetts inom kasern II (nr 12) och dess annex samt det närliggande marinlottahuset (nr 13) med ateljéer för skulptur, grafik, muralmålning och materialinstitutet samt med klubb- och expeditiionslokaler. En del av de vidtagna åtgärderna är dock relativt provisoriska. Vidare har lokaler upplåtits för arkitekturskolan och konsthögskolans kansli i sjökartebyråns f. d. byggnad (nr 21). Här finns också ett par rum för Sveriges arkitekturmuseum, som förmodligen kommer att utvidgas avsevärt eventuellt i kombination med foto- och filmmuseum placerat i kasern II.

Stora lokaler fordras emellertid för konsthögskolan och den ur miljösynpunkt lämpligaste och i realiteten enda lediga platsen för erforderlig nybebyggelse är den avröjda delen av varvsområdet. Detta torde också vara det enda område på holmarna, där omfattande rivningar kan företas och nya byggnadsvolymer av den storlek det här gäller kan inläggas på ett arkitektoniskt tillfredsställande sätt. För denna placering talar även områdets relativt avskilda läge, som ger möjlighet att i anslutning till skolor lokalerna anordna ostörda arbetsplatser i det fria. Större delen av högskolan bör därför förläggas till detta område.

Kungl. Maj:t har som nämnts genom beslut den 6 oktober 1961 ställt medel till utredningens förfogande för inköp av vissa förslag och ritningar till en prisämnessuppgift för elever vid konsthögskolans arkitekturskola benämnd »Konsthögskola m. m. på Skeppsholmen». Nämda materiel, som illustrerar olika förslag att utforma bebyggelsen m. m., har ställts till förfogande för utredningens arkitektexpertis.

Bedömningen av konsthögskolans lokalbehov grundas i stort sett på den nuvarande verksamhetens omfattning och vunna erfarenheter av försöksverksamhet och omdaningsarbete vid skolan. De slutliga bedömningarna måste givetvis baseras på ett i vanlig ordning upprättat och fastställt byggnadsprogram. Även i denna del måste utredningens förslag därför anses som en idéskiss för vilken dock följande huvuddrag bör betraktas som generellt giltiga.

Konsthögskolans olika och f. n. alltför åtskilda avdelningar måste för det nödvändiga samarbetets skull förläggas i nära kontakt med varandra. De bör inrymmas i byggnader, vars stomme medger framtida ändringar och kompletteringar i samband med de omorganisationer och strukturförändringar som konstlivet och de pedagogiska metoderna med stor säkerhet allt framgent gör nödvändiga. Dessa krav på flexibilitet och de fordringar som verksamheten ställer i fråga om rumsmått och belysningsförhållanden kan endast tillgodoses genom nybyggnad för en väsentlig del av lokalerna.

Med nuvarande utveckling ställs vidare krav på tillgång till verkstäder, både inom skolan och, som självständigt bedrivna hantverksrörelser, såsom bildhuggeri, gipsgjuteri, stuckatur, mekanisk verkstad osv., i dess omedelbara närhet. Lämplig plats för sådan verksamhet kan med hänsyn till uppställda fordringar på miljön knappast upplåtas på annan del av holmarna än varvsområdet. Där kan delar av det kvarstående industribyggnadsbeståndet väl utnyttjas för hantverksrörelserna.

För övriga delar av dessa byggnader finns god användning för andra ändamål, helt i linje med de konstbefrämjande åtgärder som dagens samhälle på många andra sätt vidtagit. — Det finns i Stockholm en mycket stor brist på ateljéer för konstnärer, som tid efter annan arbetar på större monumentaluppgifter. Om konsthögskolan helt lämnar de nuvarande loka-

lerna vid Fredsgatan, kan de större ateljéerna där eventuellt upplåtas för sådant ändamål vad gäller uppläggning av kartonger och större målningar etc. För verksamhet, som fordrar tyngre materialtransporter, orsakar buller eller ställer större krav på teknisk apparatur lämpar de sig ej. I de av varvet kvarlämnade verkstadsbyggnaderna kan däremot för detta ändamål helt adekvata resurser ställas till förfogande. Här förbigås frågan hur en så tänkt lokalupplåtelse skall administreras. En sammankoppling med akademien och konsthögskolan är en möjlighet, som dessutom kan ställa i utsikt ett naturligt samgående (liksom nu sker inom grafiska skolan och materialinstitutet) kring de vid skolan förutsatta tekniska hjälpmedlen.

Utredningens uppdrag att framlägga förslag till anordnande av lokaler för konstakademien med konsthögskolan löses således bäst genom utnyttjande av varvsområdet, i söder begränsat av byggnaderna nr 129 och 130, i väster av moderna museet med utvidgningsområden och tyghusets dominerande byggnadsvolym på Skeppsholmens krön samt i norr och öster av kajområdet. Därmed skulle konsthögskolans nuvarande, alltför knappa och icke utbyggbara lokalinhav i kasern II och f. d. sjökartebyrån kunna upplåtas för andra angelägna ändamål.

Inom detta område bör, av skäl som ovan anförts, Stora slupskjulet (nr 116) och diverse byggnader av mindre värde borttas, medan, förutom de nämnda kanslibyggnaderna, fundamentshusen (nr 119 och 120) samt min- och torpedverkstäderna (nr 102, 103), torpedförrådet (nr 104) och råseglarhuset (nr 101) av olika skäl bör bibehållas.

Det markområde, som lämnas av Stora slupskjulet m. m., kan som nämnts på grund av sitt avskilda läge på Skeppsholmens norrsluttning och med hänsyn till holmens allmänna struktur knappast utnyttjas som ett tilldragande fritidsområde. Däremot synes en nybebyggelse där, om den utformas med vederbörlig hänsyn till aspekten från Djurgårdssidan och Strandvägen samt till de topografiska och arkitektoniska förutsättningarna på Skeppsholmen, kunna tjäna ett positivt ändamål i stadsbilden genom att på lämpligt sätt komplettera den intressanta ensemblen av ovan och bakom varandra ställda byggnadssilhuetter, samsade i en uttalad horisontalitet som underlag för den däröver uppstigande kyrkkupolen med dess vertikalt betonade lanternin. Perspektiv, se bilaga 8.

Principskissen innebär att två byggnader uppförs på varvsområdet, den ena, hus A, (med verkstadsannex) för skulptur-, måleri- och grafiskskolorna samt materialinstitutet och den andra, hus B, med gemensamma samlingslokaler och salar för föreläsning, teckning, modellering och målning samt med utrymmen för bespisning m. m. Arkitekturskolan föreslås inrymd i fundamentshusen, nr 119 och 120, och de för akademien och högskolan gemensamma administrationslokaler i kanslibyggnaderna nr 129 och 130. Förslag till de båda nybyggnaderna samt till fundamentshusens omDisposition framgår av ritningar (bilaga 13).

För kanslibygnadernas disposition har ingen närmare skissutredning utförts, då frågan om akademins förflyttning till Skeppsholmen och det därvid föreliggande lokalbehovet f. n. är outredd. På nuvarande stadium bör endast tillses att erforderliga lokaler ställs till förfogande, om även akademien önskar förflyttning till Skeppsholmen. Vidare har förutsatts att i varje fall akademins administrationslokaler skall ha sådant läge i förhållande till konsthögskolan att fördelarna av de båda institutionernas bibehållande som en administrativ enhet kan utnyttjas.

De norr om nybyggnaderna belägna husen 101, 102, 103 och 104 bör upplåtas för nämnda, skolan närstående hantverksrörelser, samt som ateljéer för verksamma konstnärer med uppdrag, som ställer särskilda krav på lokalmått och tekniska resurser.

Ingen av kanslibygnaderna 129—130 kan utan tillbyggnad erbjuda någon lokal, som motsvarar akademins nuvarande högtidssal. Denna används f. n. kontinuerligt som föreläsningssal för skolans teoretiska undervisning och är då alltför stor för ändamålet. Vid andra tillfällen, såsom gästföreläsningar och högtidssammanträden, har den ofta visat sig otillräcklig. Skolan bör därför nu förses med föreläsningslokaler för dagligt bruk av lämplig storlek — cirka 50 personer. För de mindre frekventa tillfällen då en större lokal erfordras för akademins eller skolans räkning, bör man kunna utnyttja någon sal av lämplig storlek som även av andra orsaker torde bli nödvändig som komplement till de på Skeppsholmen nu och i framtiden inrymda kulturinstitutionerna. I sådant sammanhang har ofta kyrkan varit på tal. Om den inte längre bör bibehållas som församlingskyrka, skulle den kunna lämpa sig väl som profan samlingslokal. Om denna möjlighet ej står till buds, måste andra utvägar sökas, som nämnts inte bara för akademins räkning. På nuvarande stadium kan emellertid ej föreslås en definitiv lösning av denna lokalfråga, då den måste prövas i samband med de slutliga ställningstagandena i fråga om Skeppsholmens framtida användning.

Utredningens arkitektexpertis har under arbetets gång prövat en mängd andra möjligheter att i statens nuvarande och framtida byggnadsbestånd på Skeppsholmen anordna lokaler för konstakademien med konsthögskolan. Givetvis kan åtskilliga andra kombinationer av befintliga byggnader och nybyggnader tänkas än som här åskådliggjorts. För akademins del skulle t. ex. sjökrigsskolan (nr 32) kunna erbjuda med de nuvarande lokalerna mer analoga och utan nämnvärda ändringar bättre anpassade utrymmen. I hus nr 16 skulle den arkitektoniskt förnämliga församlingssalen lätt kunna anpassas för del av akademins administration jämte sessionssal. Även för delar av konsthögskolan kan naturligtvis flera av f. n. utnyttjade och även andra befintliga byggnader på Skeppsholmen erbjuda i och för sig goda arbetsförhållanden.

När utredningen slutligen tagit ställning för den här åskådliggjorda

lösningen beror det väsentligen på uppfattningen att en vital och experimentellt inriktad institution som konsthögskolan fordrar sådana förutsättningar att utveckla sig i en oöm närmiljö som är så långt möjligt obundna av omgivningen, att skolans olika avdelningar bör ligga i så nära lokal kontakt med varandra som möjligt samt att, om också akademien skall flyttas till Skeppsholmen, bästa möjliga lokalförutsättningar bör sökas för samarbetet inom den administrativa enheten akademi—konsthögskola.

I vad mån man därvid skall söka åstadkomma en så fullständig analogi med akademins nuvarande lokalförhållanden som möjligt eller om andra kombinationer är tänkbara, är frågor som på nuvarande stadium ej kan besvaras.

b) Nationalmuseums lokalbehov m. m.

Av övriga lokalanspråk märks främst de som sammanhänger med det statliga museiväsendet och andra kulturella inrättningar av sådan art att i första hand det nuvarande byggnadsbeståndet kan utnyttjas. Nationalmuseums anspråk bör härvid stå i förtur. Vissa av museets behov har redan tillgodosetts med moderna museet i exercishuset och östasiatiska museet i tyghusets norra länga jämte utrymmen i tyghuset för en undervisningsavdelning m. m.

Museet har nu anmält behov av utrymmen för gammalt och nytt konsthantverk samt för en utvald mindre del av det stora nationella porträttgalleriet (Gripsholm) och svenska porträttarkivet. Vidare begärs lokaler för tillfälliga utställningar av moderna museet och för undervisningsavdelningen m. m.

Utredningen anser att genom nybyggnad lokaler bör kunna anordnas för konstindustrimuseum samt för utökning av moderna museets utställningsytor m. m. För porträttarkivet, som ej är särskilt skrymmande, skulle utrymme också kunna ordnas. Däremot synes lokaler ej böra anordnas för avsedda synnerligen utrymmeskrävande del av det utom Stockholm befintliga nationella porträttgalleriet. — Enligt vad utredningen inhämtat anser 1965 års musei- och utställningssakkunniga, att det vore naturligt att återstående del av tyghuset upplåts för Medelhavsmuseet. Utredningen, som icke kan bedöma detta museispörsmål avseende en lokalisering till tyghuset i vars norra del östasiatiska museet nu är inrymt, har i och för sig inget att erinra emot den förordade lokaldispositionen för angivna ändamål, som på ett gynnsamt sätt synes komplettera och gå väl in i Skeppsholmens museimiljö. Beträffande den nybebyggelse som planerats i samband med nu angivna åtgärder hänvisas till bilaga 10.

För konstteoretiska institutioner torde kunna utnyttjas sjökartebyråns byggnad (nr 21) och för konstabliotek (jämte konstakademien) m. m. f. d. sjökrigsskolan (nr 32).

c) Hotell- och restaurangrörelse m. m.

För hotellrörelse och dylikt talar i viss mån holmarnas centrala och ur turistsynpunkt attraherande läge. Mot en sådan verksamhet kan anföras att den är trafikkrävande och trafikalstrande. Dessutom måste rörelserna troligen i huvudsak bedrivas under den varmare årstiden. Med hänsyn till trafikförhållandena och nödvändigheten av att vara restriktiv i fråga om nybyggnad bör något hotell icke byggas. Då emellertid en kraftig ökning av besöksfrekvensen kan förväntas, bör en komplettering av den nuvarande i Svenska turistföreningens regi bedrivna rörelsen med förläggning och förplägnad på af Chapman övervägas. Denna nya verksamhet bör i så fall ges mer markerad hotellkaraktär med högre standard för att tillgodose ökade anspråk. Hantverkskasernen med sitt vackra sjöläge vid infarten och nära af Chapman skulle kanske vara lämpad för ändamålet. Även vid nedan nämnd service för turistväsendet och exportnäringen torde en sådan hotellrörelse vara ett välkommet tillskott särskilt under den varmare årstiden i den stundom trängda hotellsituationen vid mässor, kongresser och utställningar.

Några smärre restauranger och kaférörelser kan också förläggas till holmarna, företrädesvis nära museerna på Skeppsholmen, vid sjökanten i det gynnsamma söder—sydvästläget samt i utsiktsläge på Kastellholmen. Deras placering torde bli så attraktiv att frånvaron av större parkeringar och bekvämare förbindelser kan godtas.

Näringsställena kan eventuellt få en lämplig placering enligt följande: I byggnad nr 29 vid Södra brobänken ett parkkafé med uteservering; i avslutningsbyggnad mellan moderna museet och tillbyggnaden söderut en förstorad och upprustad restaurang för allmänhet och personal; i nybyggnad B för konsthögskolan en serveringslokal för elever och lärare, om möjligt i samarbete med moderna museets restaurang. I Östra boställs- huset borde som nämnts mässlokalerna kunna bibehållas, eventuellt utvidgade. På platsen för eventuellt rivet boställshus nr 201 (Kastellholmen I) kunde anordnas en restaurang av högre klass samt i boställshus nr 203 (Gamla Blåsut) (Kastellholmen III) kaférörelse.

Det är givet, att det för anordnande av i detta avsnitt angivna hotell-, restaurang- och kaférörelser förutsättes, att det vid de aktuella tidpunkterna finns ekonomiska intressenter.

d) Båthamnar m. m.

Kungl. Svenska Segel Sällskapet och Kungl. Motorbåtsklubben har erinrat om att Kastellholmsviken i början av 1900-talet var upplåten som segelbåtshamn. De framhåller, att det efter utflyttningen uppkommer ett synnerligen lämpligt tillfälle att upplåta båtplatser för segel- och motorbåtar vid holmarna och på Galärvarvssidan. På Skeppsholmen kunde man då

bland annat ordna en gästhamn och förläggning skulle eventuellt kunna förekomma i studentbostäder, som är lediga under sommaren. Djurgårdens hembygdsförening har tillstyrkt åtgärder av här avsedd art. — Kastellholmens båtsällskap och Stockholms skeppsförening har också anmält intresse av kaj- och uppläggningsplatser för båtar m. m.

Utredningen anser det klarlagt, att det finns ett betydande behov av civila båthamnar i innerstaden och att det vore lämpligt med en dylik upplåtelse. Man skulle då vid stränderna och på vattenstråken mellan holmarna och Djurgården få ett önskvärt inslag av båtar med liv och rörelse. Skeppsholmsstranden i norr och öster samt viken mellan holmarna skulle härvid kunna utnyttjas. Med sina silhuetter torde båtarna på ett tilltalande sätt ingå i stadsbilden och samtidigt påminna om holmarnas marina traditioner.

Olika arrangemang med pontoner för att öka kapaciteten är tänkbara. Hänsyn måste emellertid tas till det begränsade antalet parkeringsplatser. Båthamnar kommer att medföra vissa ordningsproblem. Avspärrningar i land för att hindra stölder är ur miljösynpunkt ej önskvärda och har ofta visat sig otillräckliga. Man får därför räkna med särskild av klubborna organiserad övervakning och utgångsgrindar till pontonerna. Uppläggning av båtar på land torde med hänsyn till miljön ej böra förekomma. Planeringen för båthamnarna måste givetvis ske i samråd med staden.

Denna upplåtelse för båtar, helt avsedda för rekreations- och nöjessegling, får givetvis under inga förhållanden inkräkta på eller störa den kajförläggning m. m. som fortfarande kommer att fordras för militära ändamål. Däremot förutsattes att sjömättningsfartygens förläggning vid Skeppsholmen avvecklas.

e) Turistservice m. m.

Viss touristservice m. m. bör eventuellt tillhandahållas. Lokaler skulle kunna upplåtas till en institution med anknytning till det allmänna turistväsendet samt huvudstadens centrala institutioner för kulturellt och kommersiellt utbyte med utlandet. Här kunde ingå en reception med upplysningar om industrier, utställnings- och demonstrationslokaler. Den bör ha anknytning till hotell- och restaurangrörelsen på holmarna samt bistå med service i fråga om telefon, telegram och telex samt förhyrning av bilar, bussar och taxibåtar.

Enligt vad utredningen inhämtat kan det antas, att svenska exportföretag skulle vara intresserade av att bidra till upprustningen av en sådan institution, som skulle gagna exportnäringen och medverka till att holmarna — till önskvärd omväxling — finge ett produktivt-merkantilt inslag i det musealt-kulturella. Även i detta fall är läget nära hotell och restauranger i centrum av stor betydelse. Som reception och upplysningscentral skulle

eventuellt högvaktsbyggnaden (nr 3) vid entrén till Skeppsholmen kunna utnyttjas.

Den nu skisserade serviceverksamheten lär ej kunna bli av särskilt stor omfattning, då här avsedda behov i huvudsak kommer att tillgodoses inom Sverigehuset i Kungsträdgården. Verksamheten på Skeppsholmen skulle bli mer lokalt betonad. Med sitt centrala sjöläge i en naturskön och traditionsrik miljö skulle rörelsen kanske ändock kunna bli ett lyckat och närbeläget tillskott till den omfattande verksamheten i Sverigehuset av i huvudsak internationell karaktär.

f) Allmänna trevnadsåtgärder

I direktiven framhålls att det är angeläget med fritidsanordningar, som står i samklang med stadsdelens allmänna karaktär. — Med tanke på bland annat de besök som under den varmare årstiden beräknas uppkomma med betydande utevistelse på holmarna inte bara av vuxna utan också av ungdomar och barn, synes det lämpligt, att det finns en del utrymmen och enklare anordningar för olika former av uteunderhållning och skyddade lekplatser. Här kan erinras om att förr i tiden många utomhusevenemang med regattor och fester bl. a. midsommarfirande förlagts till holmarna. Över huvud taget är det i hög grad önskvärt, att man eftersträvar alla åtgärder som kan bidra till att under enkla och trevliga former berika folklivet samt skänka rörelse och innehåll åt holmarna. Många uppslag i detta avseende kan beräknas uppkomma efter hand med stöd av vunna erfarenheter i holmarnas nya utformning.

Bryggor bör anordnas kombinerade med smärre uteserveringar och kiosker i anslutning till promenadsystemet.

Förslag om en badanläggning har flera gånger framförts. En sådan är emellertid synnerligen trafikkrävande. Även om tanken på en badanläggning är tilltalande, torde den därför få överges på grund av trafiksvårigheterna med snäva tillfarter och synnerligen begränsade parkeringsutrymmen.

Barkasser från turistfartyg på Strömmen bör beredas möjlighet att direkt från fartygen lägga till vid kajerna. Vid besök av dylika ofta stora utländska fartyg torde de närliggande holmarna med sin ålderdomliga sär-egna bebyggelse och levande marin tradition manifesterad av kastellet med kanoner samt eventuellt utställning av marina minnesföremål och fullriggaren af Chapman samt med museer, serveringar, parker, promenader, utsiktspunkter och båtlivet vid holmarna bli en stor tillgång.

I detta sammanhang kan helt allmänt nämnas att vissa lokaler kan vara lämpade för föreningsverksamhet och dylikt. Så är fallet med en del utrymmen inom byggnaderna nr 21, 34, 35 och 203 i den mån de ej tas i anspråk för andra ändamål.

g) Ett fall (intendenturförrådet) där användningen bedöms i hög grad tveksam

Intendenturförrådet (nr 24), som är en för Skeppsholmen signifikativ byggnad, lämpar sig inte utan vidare för en ny användning. Byggnaden, som omfattar en golvyta av 2 500 kvm och är skyddad som byggnadsminnesmärke, har ett utsökt sjö- och parkläge i sydväst. När tyghuset helt inretts för museiändamål och Stora slupskjulet rivits kommer nr 24 att vara den enda byggnad där den imponerande träkonstruktionen fortfarande finns kvar i synligt skick. Den torde ha lika stort värde ur byggnadshistorisk synpunkt som byggnadens ståtliga yttre och bör därför om möjligt bevaras oinklädd. Av detta skäl och då större fönsteröppningar inte bör tas upp, kan byggnaden knappast användas som utställningslokal för mera preciösa föremål eller för ändamål som ställer krav på en mer normal interiör. En fortsatt användning som magasinsförråd för de på Skeppsholmen inrymda kulturinstitutionerna är tänkbar. Härvid förutsattes att man kan vidta brandförsvarsåtgärder, som gör en sådan användning möjlig. En användning för gipsavgjutningsmuseum (gipser finns f. n. på slottet, hos konstakademin, nationalmuseum och riksantikvarieämbetet m. m.) har också förts på tal.

h) Trafiken

Skepps- och Kastellholmarna ingår ej i den nya trafikledsplanen med Blasieholmsleden och broarna torde komma att bibehållas. Tillfarterna är trånga och parkeringsmöjligheterna starkt begränsade. Staden har uttalat, att man på holmarna bör undvika sådan bostadsbebyggelse som kan skapa kommunikationsproblem. Överhuvudtaget borde i fråga om den aktivitet, som förläggs till holmarna, beaktas, att den ej skapar ett växande trafik- och parkeringsbehov.

En ökning av den normala trafiken uppkommer givetvis genom inflyttningen av fast boende och den verksamhet som kommer att bedrivas vid konsthögskolan och andra nya institutioner. Vidare kan man räkna med en betydande trafikstegring genom besöken vid de utökade museerna samt vid hotell-, restaurang- och kaféerörelser, en del med uteanläggningar. Samtidigt bortfaller viss militär trafik framför allt genom utflyttningen från varvsområdet. Bortfallet torde dock ej bli så betydande att en ökning av den totala fordonstrafiken på holmarna uteblir. En stor del av den militära trafiken sker för övrigt per båt. Fast tillfarterna är snäva och parkeringsmöjligheterna synnerligen begränsade, är det stor risk att tillströmningen per motorfordon blir mycket betydande, inte bara för besök vid olika anläggningar utan också för rundåkning för att uppleta parkeringsplats. Med hänsyn till bland annat parkeringsmöjligheterna har utredningen

därför som nämnts ej ansett sig böra föreslå några nöjesanordningar av den typ som förekommer på Djurgårdssidan m. m.

Den tanken har också framförts, att på holmarna — utöver absolut nödvändig försörjnings- och boendetrafik m. m. — skulle tillåtas endast gångtrafik. Detta torde dock ej vara praktiskt möjligt med tanke på den nya verksamheten.

Det befintliga vägnätet har i huvudsak bedömts tillräckligt även i framtiden. Smärre ändringar har gjorts i anslutning till föreslagna rivningar och nybyggnader och vissa enkelriktningar, som framgår av trafikplanen, bilaga 11, föreslås för att eliminera trafikriskerna i de för tillbud mest utsatta punkterna: Vägförgreningen vid Kasern II och korsningen vid öppningen mellan Östra och Västra boställshuset. I övrigt har ingen strikt differentiering mellan kör- och gångtrafik ansetts påkallad. Ett bibehållande av den nuvarande hastighetsbegränsningen, 30 km/tim, kan ur gångtrafikanternas synpunkt anses som en tillräcklig säkerhetsåtgärd.

Holmarna betjänas ej för närvarande — fränsett viss militär färjtrafik — av några kollektiva trafikmedel. Med hänsyn till de fördelar för invånarna i Stockholm som holmarnas öppnande för allmänheten och utnyttjande för allmänna ändamål kommer att medföra, bör möjligheterna att dra ut en busslinje till Skeppsholmen undersökas. Lämplig sträckning på holmen framgår av trafikplanen. En sådan åtgärd skulle dessutom medföra minskat tryck på parkeringarna inom området. En bussförbindelse kommer kanske att kräva en trafikreglering med ljussignaler på bron, som är ett tidigt och vackert exempel på brobyggnadsteknik i järn och därför om möjligt bör bibehållas oförändrad. Kommunikationerna torde dock komma att besväras av den trånga och relativt svaga bropassagen (max. 9 ton) och en breddning och förstärkning kan bli erforderlig.

Det har övervägts att bryta holmarnas isolerade karaktär genom en förbindelse med södra Djurgården och där befintliga kulturinstitutioner och nöjesetablissemang. Den pontonbro som hittills varit utlagd (ej under sommaren) har erfordrats av arbetsskäl för förbindelsen mellan varvets båda delar. En gångbro torde ej vara önskvärd av rent arkitektoniskt-estetiska skäl. Den skulle dessutom stänga eller åtminstone allvarligt försvåra den ur miljösynpunkt ytterst önskvärda båttrafiken på vattnet innanför. Som kompromiss föreslås därför en färjförbindelse Allmänna gränd—Östra brobänken. Eventuellt kan också färjan Allmänna gränd—Slussen angöra Kastellholmen, vilket skulle medföra bättre förbindelse än nu från stadens södra delar (jfr. bilaga 11).

i) Parkering

Som nämnts blir parkeringsmöjligheterna starkt begränsade och det kan bli nödvändigt att inskränka tillfarten. Den önskade karaktären av öppen, från körtrafik relativt fredad, park skulle äventyras, om holmarna belastas

med omfattande parkeringsanordningar. En högre standard i detta avseende än närliggande delar av staden skulle också locka till ej önskvärd parkering på holmarna. Det i övrigt varsamma utnyttjandet talar inte heller för andra anordningar än öppna platser på mark. En undersökning av möjligheterna att utnyttja bergrummen för parkering har givit negativt resultat.

Huvuddelen av parkeringsplatserna bör förläggas inom områdena norr om vägarna från Skeppsholmsbron till Östra brobänken bland annat inom det undandragna f. d. varvsområdet. På Kastellholmen lär knappast någon allmän parkering kunna anordnas.

I principskissen har hänsyn tagits till vad miljön rimligtvis kan tåla. Mindre parkeringsplatser har lagts ut i anslutning till de enskilda byggnaderna samt på torgplatsen framför tyghuset och moderna museet. Särskilt inom sistnämnda område torde viss försiktighet med parkering vara tillrådlig med tanke på det nyskapade fria perspektivet söder om kyrkan (jämför bilaga 5). En större parkering (omkring 175 platser) föreslås på den breda kajytan i nordost. Om det antal bilar som på detta sätt ryms, totalt cirka 550, enligt gängse normer täcker det ungefärliga behovet för dem som arbetar eller bor på holmarna kan givetvis inte avgöras i dagens läge.

Det parkeringshus som enligt cityplanen planeras i kvarteret Ladugårdsbron på Blasieholmen kan under sön- och helgdagar väntas ackumulera en stor del av det maximala behovet av besöksparkering.

Vid utläggandet av parkeringar bör noga beaktas att de ej kommer att inkräkta på eller genom körningen besvära gångtrafiken, speciellt efter de frilagda stränderna.

j) Underhåll och bevakning

Om delar av de ytterst värdefulla områdena utan ersättning upplåts till staden som park eller eljest allmän plats, torde kunna förutsättas att staden efter förhandlingar åtar sig kostnaderna för vård, underhåll, renhållning och belysning m. m. av de öppna delarna av områdena jämte broar och tillfartsleder såsom hittills gällt för vissa andra kronan tillhöriga områden i staden. Den militära bevakningen bör ej bibehållas under en längre övergångstid utan bör om möjligt avvecklas snarast efter utflyttningen. För museerna och undervisningsinstitutionerna m. m. ingår vakthållning i den normala rutinen.

k) Kyrkan och prästbostället

Av kapitel 3 framgår att beslutet om utflyttning av örlogsbasen ändrar förutsättningarna för Skeppsholms församling att i fortsättningen bestå som självständig kyrkoförsamling samt att en utredning (eckl.dept.) pågår

rörande de problem som är förknippade med en avveckling av församlingen såsom icke-territoriell kyrklig enhet. Härvid skall även utredas hur den andliga vården inom marinen i Stockholmsområdet bör bedrivas i fortsättningen.

Frågan om den fortsatta användningen av de lokaler som på Skeppsholmen hittills utnyttjats för församlingen, nämligen kyrkan och byggnaden nr 16 med församlingslokal, pastorsexpedition och kyrkoherdeboställe (sedan den nuvarande innehavarens disposition av bostället upphört), blir beroende av det förslag nämnda utredning kommer att framlägga. Det synes i varje fall enligt Skeppsholmsutredningens åsikt i hög grad lämpligt att åtminstone bostadsdelen, eventuellt utökad, av ifrågavarande byggnad med dess centrala och utsökta läge framdeles utnyttjas för en bostadsupplåtelse som — på sätt nämnts — kan tillgodose ett betydande statligt intresse med i hög grad representativ karaktär.

Sammanfattning m. m.

Översikt över de föreslagna åtgärderna

Den framlagda principskissen över den framtida användningen av Skepps- och Kastellholmarna innebär i huvudsak följande.

Utredningen förutsätter att marinen i stort sett utrymmer holmarna och att den militära bevakningen i samband därmed snarast avvecklas.

Från arkitektoniska och planeringstekniska synpunkter förutsättes rivning av ett flertal äldre och mindre värdefulla byggnader inom varvsområdet, främst Stora slupskjulet (nr 116), och utanför varvsområdet bl. a. kasern III (nr 26) med anslutande byggnader, två stora uthus söder om Långa raden, f. d. marketenteriet (nr 11), marinlottahuset (nr 13) och arresten (nr 14).

För konstkademin och konsthögskolan förutsättes enligt den planering utredningens arkitektexpertis utfört att inom varvsområdet uppförs två byggnader, den ena (hus A) för skulptur-, måleri- och grafikskolorna samt materialinstitut och den andra (hus B) med gemensamma samlingslokaler och salar för föreläsning, teckning, modellering och målning samt med utrymmen för bespisning m. m.

Akademien och konsthögskolan förutsättes vidare få disponera fundamentshusen (nr 119 och 120) för arkitekturskolan, som flyttas från sjökartebyråns byggnad (nr 21), samt kanslibyggnaderna (nr 129 och 130) för administrationsändamål. Akademiens och konsthögskolans verksamhet koncentreras därigenom till varvsområdet.

Tre på varvsområdet längst i norr befintliga byggnader nr 101, 102 och 103 samt del av nr 104 kan enligt planeringen utnyttjas för konsthögskolan närstående hantverksrörelser samt som ateljéer för utövande konstnärer med krav på stora lokaler och tillgång till tekniska resurser.

Bostäder för studenter vid konsthögskolan m. m. anordnas vid Långa raden i västra boställshuset (nr 33) och eventuellt i delar av östra boställshuset (nr 34).

Återstående utrymd del av tyghuset (nr 114) utnyttjas för museiändamål. I anslutning till moderna museet redovisas nybyggnad med utställningshall, restaurang och konstindustrimuseum.

För foto-, film- och arkitekturmuseum (nu till obetydlig del i sjökartebyråns byggnad nr 21) bereds eventuellt utrymme i kasern II (nr 12 och

12 a), sedan konsthögskolan samlats till varvsområdet. Intendenturförrådet (nr 24) skulle kunna utnyttjas som museimagasin.

För diverse kulturella ändamål (ex.vis konstteoretiska institutioner och konstabliotek) reserveras sjökartebyråns byggnad (nr 21) och sjökrigsskolan (nr 32).

För marinen avses amiralitetshuset (nr 18) och kastellet (nr 204) samt vissa mässlokaler i östra boställshuset varvid bör utredas om mässlokalerna kan utnyttjas i samgående med konsthögskolan och andra intressenter på holmarna.

Marinen tillförsäkras tillgång till kajplatser och bryggor i samband med fartygsbesök m. m. Inom kastellet synes kunna ordnas förläggning för den personal som betjänar fartygen samt eventuellt för militärpolis m. m. Vissa anordningar för saluter och annan militär ceremoniel bibehålls.

Minnesmärken anknutna till den marina traditionen i byggnader m. m. bevaras och underhålls.

Hantverksskasernen (nr 19) kan utnyttjas för hotellrörelse eventuellt i viss kombination med rörelsen på af Chapman.

Utöver vad ovan nämnts kan anordnas smärre restaurang- och kafélokaler i befintliga byggnader t. ex. på södra stranden av Skeppsholmen i byggnaden nr 29 och i nr 203 (f. d. Blåsut) på Kastellholmen.

För turistservice och viss reception med kommersiell information och upplysningar om industrier och utställningar m. m. kan högvaktsbyggnaden (nr 3) vid entrén till Skeppsholmen eventuellt utnyttjas.

Ett område, som frigörs vid rivning av byggnaderna nr 131 och 134 m. m. på varvsområdet och eventuellt badanstalten (nr 35), kan tjäna som markreserv vid byggnadsbehov.

Parkområdena underkastas erforderlig gallring och efter rivningen av det stora kasern III-komplexet och uthusen söder om Långa raden kan en fri parkparterr utvinnas i söderläge mot vattnet.

Stränderna friläggs i stort sett helt för promenader och genomgående eftersträvas fria vyer med utsiktspunkter och tilltalande perspektiv.

Civila båtplatser upplåts i östra Kastellholmsviken samt längs östra och norra Skeppsholmsstranden. I samband härmed kan båthuset (nr 209) och musikpaviljongen (KSSS tidigare klubbhus) (nr 211) på Kastellholmen eventuellt utnyttjas för båtklubbar.

Vidare anföres vissa synpunkter i fråga om allmänna trevnadsåtgärder såsom utrymmen och enklare anordningar för olika former av uteunderhållning, skyddade lekplatser samt kiosker med smärre uteserveringar i anslutning till promenadsystemet och båtplatserna.

Härjämte redovisas en trafikplan med även färjetrafik och parkeringar samt planer över tekniska försörjningsanordningar.

Beträffande användningen av kyrkan har något förslag ej avgivits, då

denna fråga sammanhänger med utredningen rörande Skeppsholms församling m. m. Om kyrkan kommer att användas som i huvudsak profan samlingslokal bör den i enlighet med gammal och värdefull tradition få utnyttjas av marinen för högtidssammankomster m. m. samt även av konstakademin och andra samfund m. fl. när behov föreligger.

Slutkommentar

För att ernå en slutlig lösning av frågan rörande den framtida användningen av Skepps- och Kastellholmarna fordras givetvis konkretare ställningstaganden till åtskilliga problem, som utredningen ej haft befogenhet eller kompetens att pröva. Som exempel kan nämnas att för närvarande ej kan bedömas, om man skall försöka åstadkomma en så fullständig analogi som möjligt med akademins nuvarande lokalförhållanden eller om andra kombinationer är möjliga. Här framskymtar således de vanskligheter som över huvud vidlåder försöken att i samband med principskissen spekulera över bland annat den framtida användningen av det befintliga byggnadsbeståndet.

Vad utredningen slutligen kan erbjuda är därför endast ett skisserat förslag, som inom en av de givna förutsättningarna strängt begränsad arkitektonisk ram ger en allmän bild av den yttre miljö som synes böra eftersträvas och en antydning om arten av de verksamheter, anordningar och åtgärder i övrigt som — i den mån de praktiskt och ekonomiskt kan realiseras — anses lämpliga eller i varje fall önskvärda.

Vid den slutliga omgestaltningen av holmarnas miljö blir givetvis den marina utrymningens definitiva omfattning i hög grad utslagsgivande. Av de allmänna skäl som anförts i det föregående har utredningen förordat, att områdena i stort sett utryms av marinen. Dess anspråk har därför kunnat tillstyrkas endast i mycket begränsad omfattning. Här innefattas givetvis ändock stark erkänsla för en vidsynt och pietetsfull tillsyn av områdena från flottans målsmän under gångna tider. Oavsett utrymningens slutliga omfattning torde det emellertid som nämnts vara av vikt att områdena — från att ha varit en av flottan övervakad och av militära skäl delvis avspärrad domän — ej förvandlas till ett utpräglat och huvudsakligen inom utställnings- och arbetstider fungerande musei- och undervisningsområde visserligen utrustat med nya och vackra parkanläggningar och promenader samt vissa serveringar m. m. Angelägenheten av att eftersträva åtgärder som kan bidra till att under enkla och trevliga former berika folklivet och skänka rörelse och innehåll åt holmarna i deras nya utdaning må därför ännu en gång framhållas. Vid den nya planeringen för Skeppsholmen m. m. kan därför måhända den i gamla tider gängse folkliga benämningen Lustholmen — även om den ursprungligen avsåg

ett kungligt reservat — i någon mån tjäna som en tankeställare och riktpunkt.

Förslag angående den fortsatta behandlingen av principskissen m. m.

Den framlagda principskissen och utredningens motiveringar bör i vanlig ordning bli föremål för remissbehandling. Därefter och sedan Kungl. Maj:t lämnat mera preciserade direktiv bör en utbyggnadsplan upprättas, lämpligen genom byggnadsstyrelsens försorg. Utbyggnadsplanen bör givetvis upprättas i samråd med stadens berörda myndigheter och — i den mån delar av holmarna i fortsättningen skall utnyttjas av marinen — med fortifikationsförvaltningen. Parallellt med arbetet med utbyggnadsplanen bör förhandlingar upptas med staden om kostnadsfördelningen mellan Kronan och staden för vissa anordningar på holmarna.

Särskilt yttrande

Av ledamoten Wallén

Undertecknad förordnades som ledamot av Skeppsholmsutredningen så sent som fr. o. m. den 1 juni 1965. Utredningens arbete befann sig då i sitt slutskede och bl. a. hade omfattande expertutredningar företagits. Det säger sig självt, att en ledamot under sådana förhållanden inte kan ha samma överblick över de olika frågorna och de möjligheter till alternativa lösningar, vilka kan ha funnits, som skulle ha varit fallet vid en kontinuerlig medverkan i utredningen under närmare sex år. De förslag, utredningen framlägger, synes emellertid så väl underbyggda att jag trots de omständigheter, som berörts ovan, kan i princip biträda dem. Jag anser mig likväl böra kortfattat framhålla vissa synpunkter beträffande förutsättningarna för den tänkta utflyttningen av marina organ från Skeppsholmen.

Dessa förutsättningar är i hög grad skiftande för olika marina enheter. I fråga om örlogsvarvet föreligger sålunda sedan länge beslut om flyttning till Muskö och tidpunkten härför kan förutses inom relativt snäva gränser.

Även beträffande marinkommando(örlogsbas-)staben har en utflyttning numera beslutats, ehuru tidpunkten är mera osäker än vad fallet är i fråga om varvet. Sedan staben flyttat föreligger inte anledning att räkna med permanent förläggning av värnpliktiga på Skeppsholmen.

Vad slutligen angår de marina enheter ur marinstaben resp. marinförvaltningen, som nu är lokaliserade till Skeppsholmen, är utflyttningsfrågan avhängig av flera osäkra faktorer.

Man bör enligt min mening förutsätta att en eventuell flyttning skall ske till av staten ägda (och alltså inte förhyrda) lokaliteter samt dessutom främja den koncentration av i högkvarteret ingående myndigheter till Östermalm, som i princip förordats i såväl byggnadsstyrelsens år 1964 utgivna skrift Huvudstad som i överbefälhavarens förslag den 14 oktober 1964 angående militär lokalisering inom Stockholmsområdet. Emellertid ter sig alla prognoser, huruvida och vid vilken tidpunkt en flyttning under angivna förutsättningar kan komma till stånd, synnerligen osäkra.

En koncentration till Östermalm av högkvarterets myndigheter kräver nybyggnader av betydande storleksordning för att de synnerligen omfattande och dyrbara förhyrningarna för centrala staber och förvaltnings-

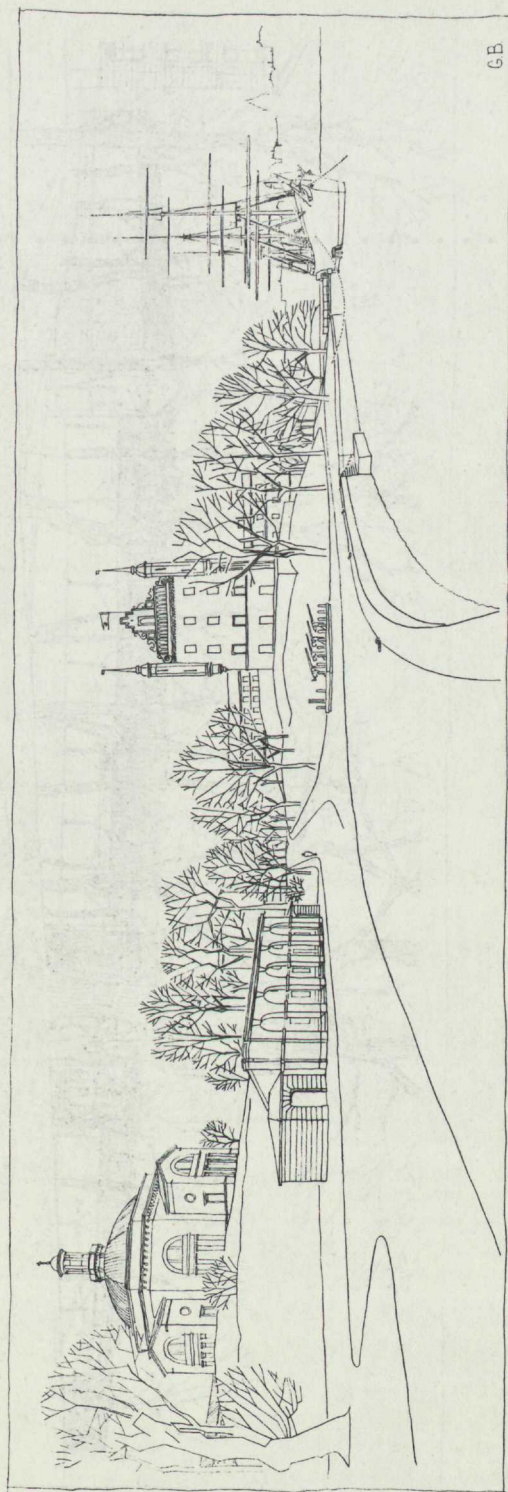
myndigheter skall kunna avvecklas. För närvarande är tillbyggnad av Tre Vapen med cirka 1 000 rumsenheter under programmering samt nybyggnad för fortifikationsförvaltningen inom kvarteret Kavalleristen under projektering. Denna nybyggnad är avsedd att innefatta cirka 350 rumsenheter utöver ämbetsverkets behov. På grund av att nuvarande lokaler vid Tegelbacken skall utrymmas måste såväl projektering som byggande bedrivas i forcerad takt. När tillbyggnaden av Tre Vapen kan vara färdig är det för dagen inte möjligt att förutse.

Sedan ifrågavarande byggnader färdigställts, är emellertid det totala lokalbehovet långt ifrån täckt. Fortifikationsförvaltningen har efter samråd med överbefälhavaren den 11 juni 1965 ingivit underdånig framställning att kvarteret Starrbäcksängen i förvaltningshänseende skall överföras från byggnadsstyrelsen till förvaltningen. Framställningen befinner sig för närvarande under Kungl. Maj:ts prövning. Det är ännu inte utrett vilket lokaltillskott en eventuell exploatering av detta kvarter för försvarets räkning kan komma att medföra. En osäkerhetsfaktor ligger även i ovissheten huruvida och i vilken takt, de betydande anslagsbelopp, om vilka det här är fråga, kan komma att beviljas.

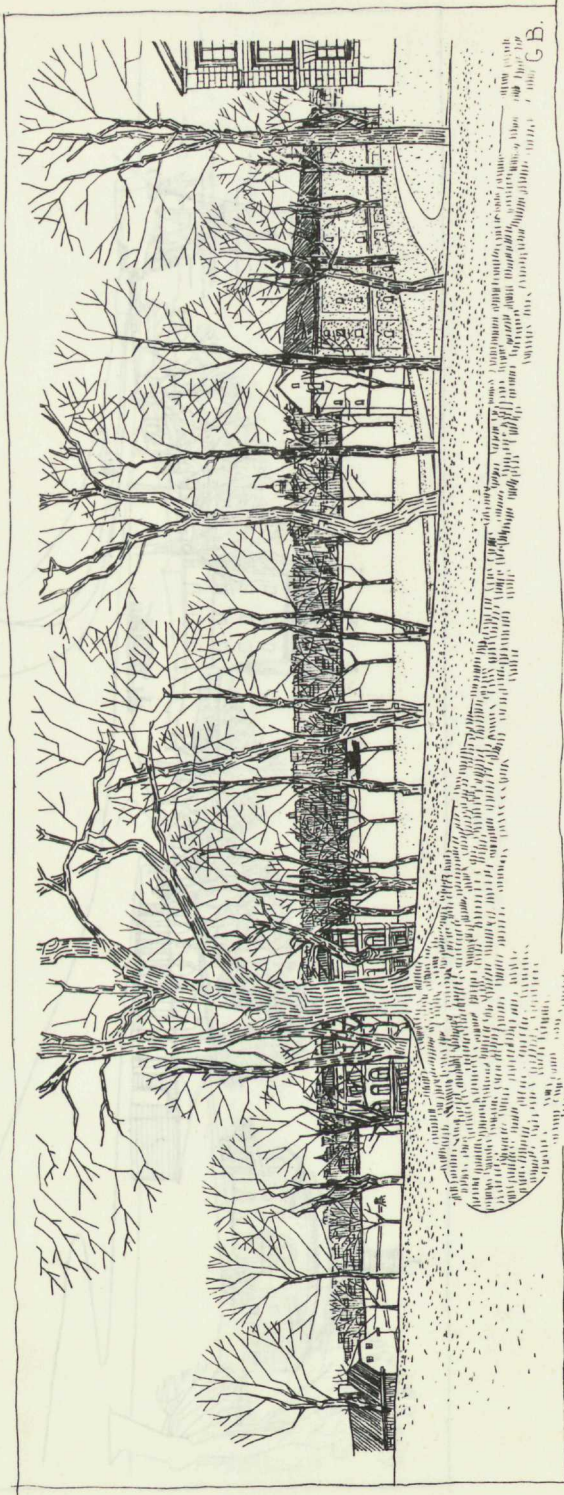
Sammanfattningsvis bör framhållas, att försiktigheten bjuder att utflyttningen av nu ifrågavarande marina organ betraktas som en fråga på måhända mycket lång sikt.

BILAGOR

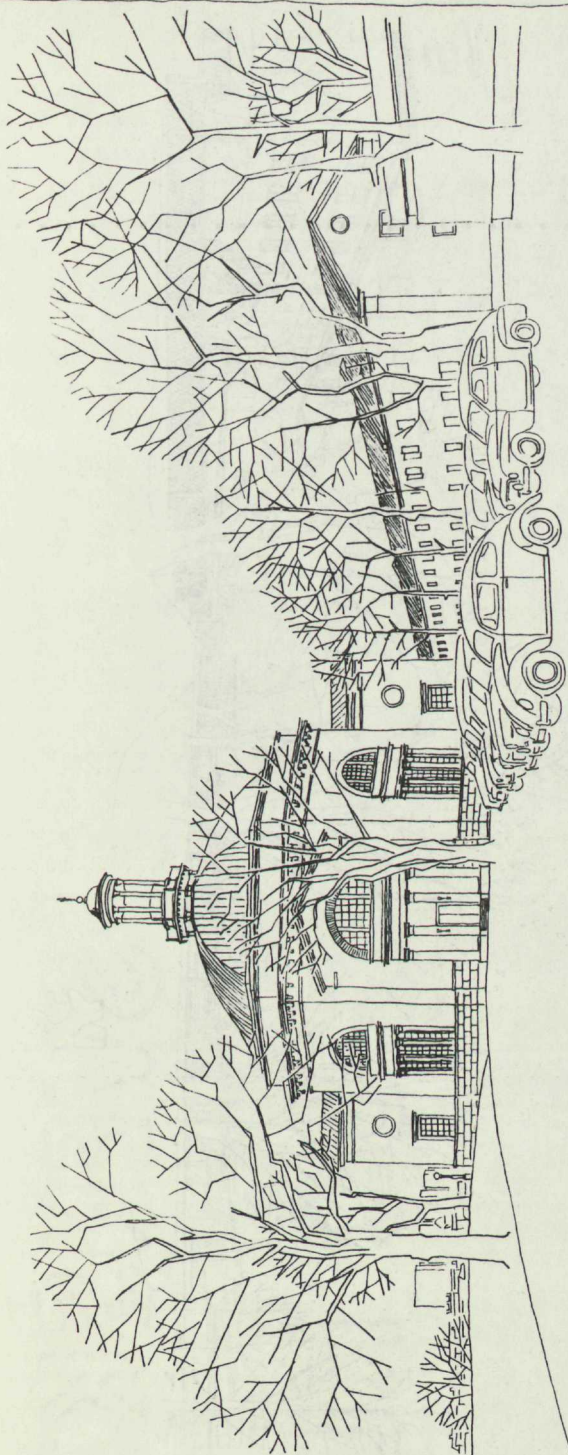
(Ang. bilagorna 1, 2 och 12 se innehållsförteckningen)

ENTRÉN TILL SKEPPSHOLMEN SEDD FRÅN BROFÄSTET. HÖGVAKTSBYGGNADENS ÖPPNA ARKAD ÅTERSTÄLLD I URSPRUNGLIGT SKICK.

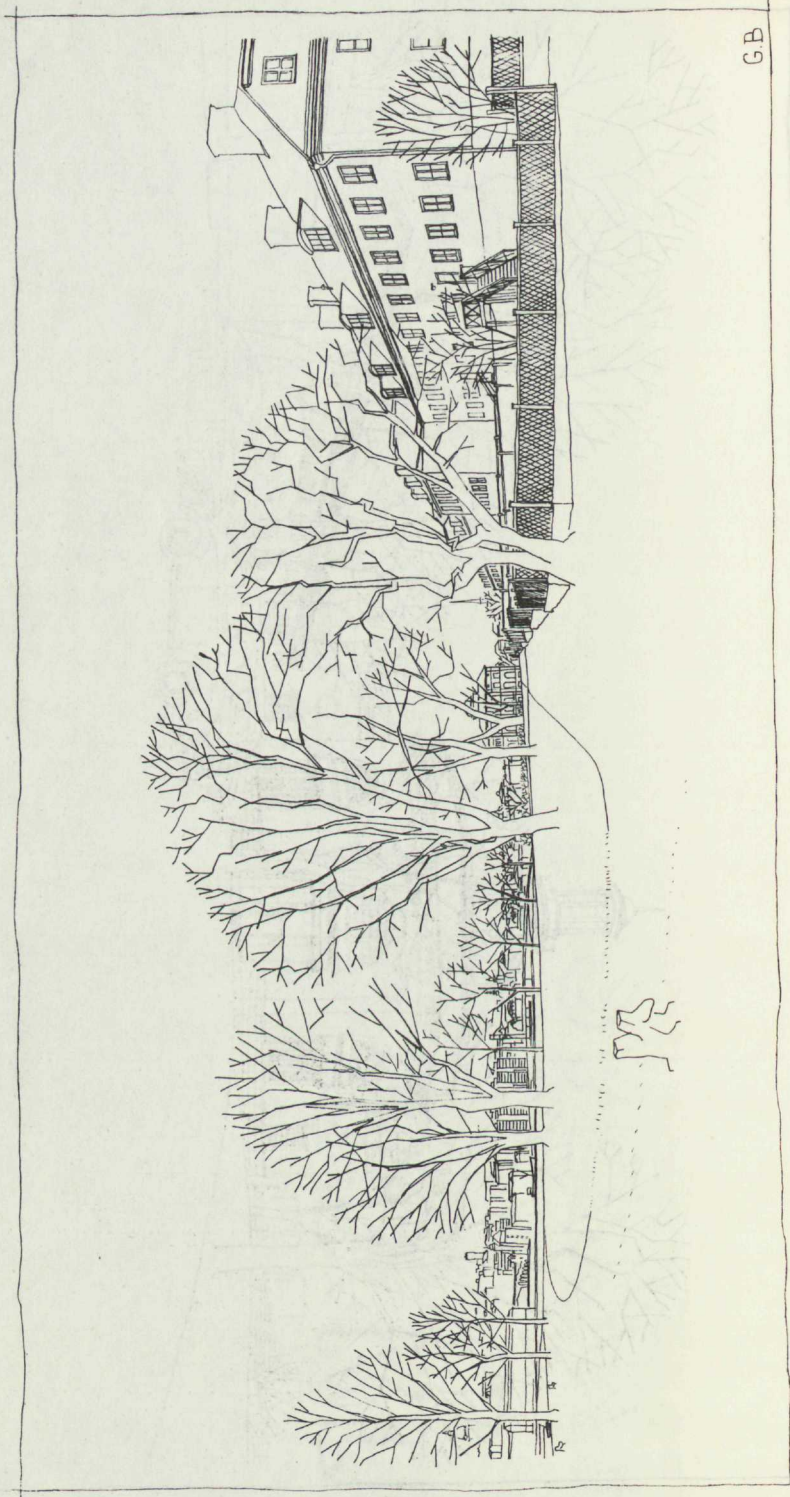

UTSIKT MOT SÖDER FRÅN PLATSEN FRAMFÖR MODERNA MUSEET. DET CENTRALA ÖPNA PARKRUMMET, SALTSJÖN OCH STADSGÅRDSBERGET

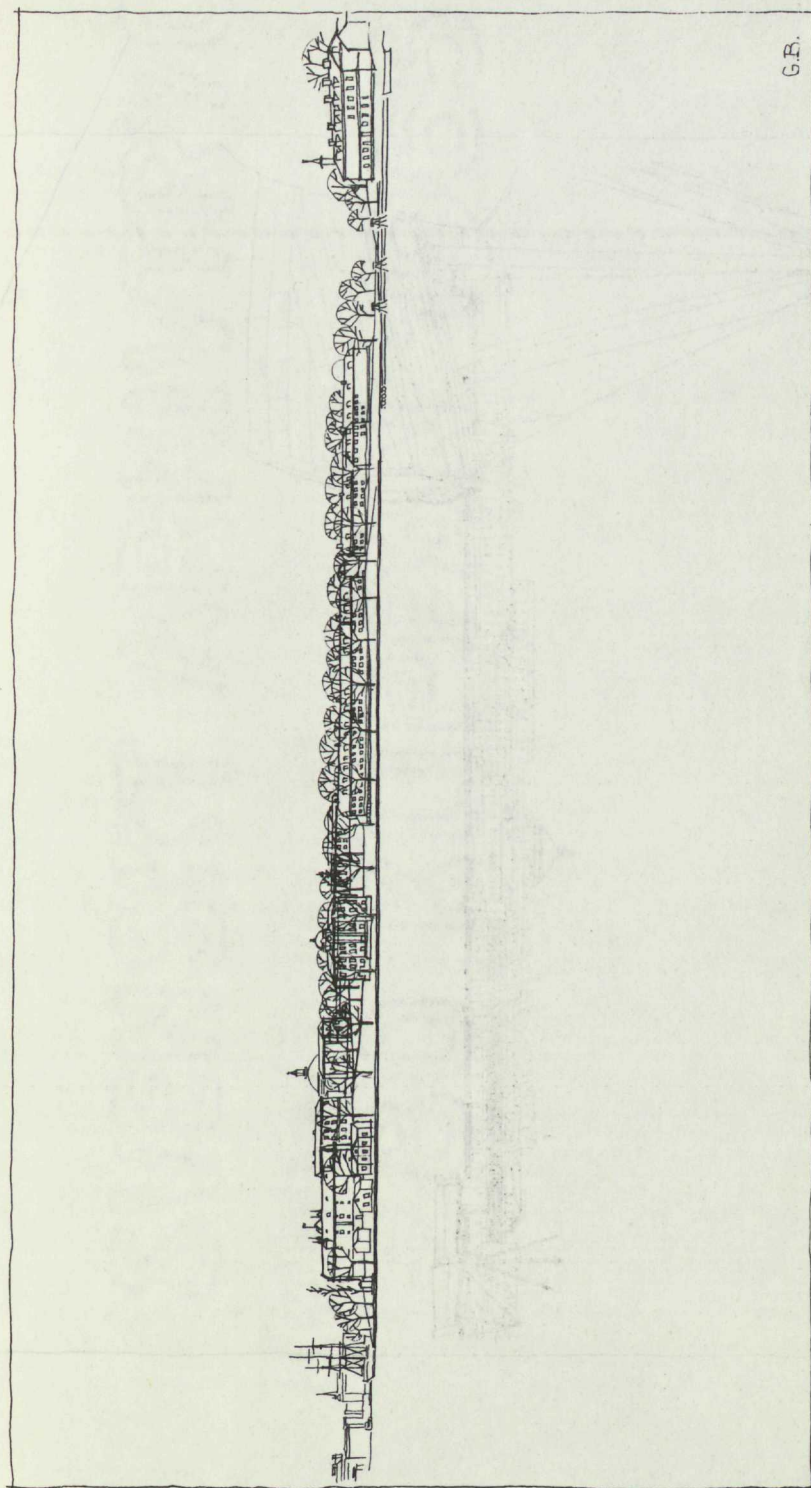

G.B.

DET ÖPPNA TORGRUMMET PÅ SKEPPSHOLMENS KRÖN SETT MOT NORR MED KYRKAN OCH TYGHUSET. CVB:S BYGGNAD AVLÄGSNAD.

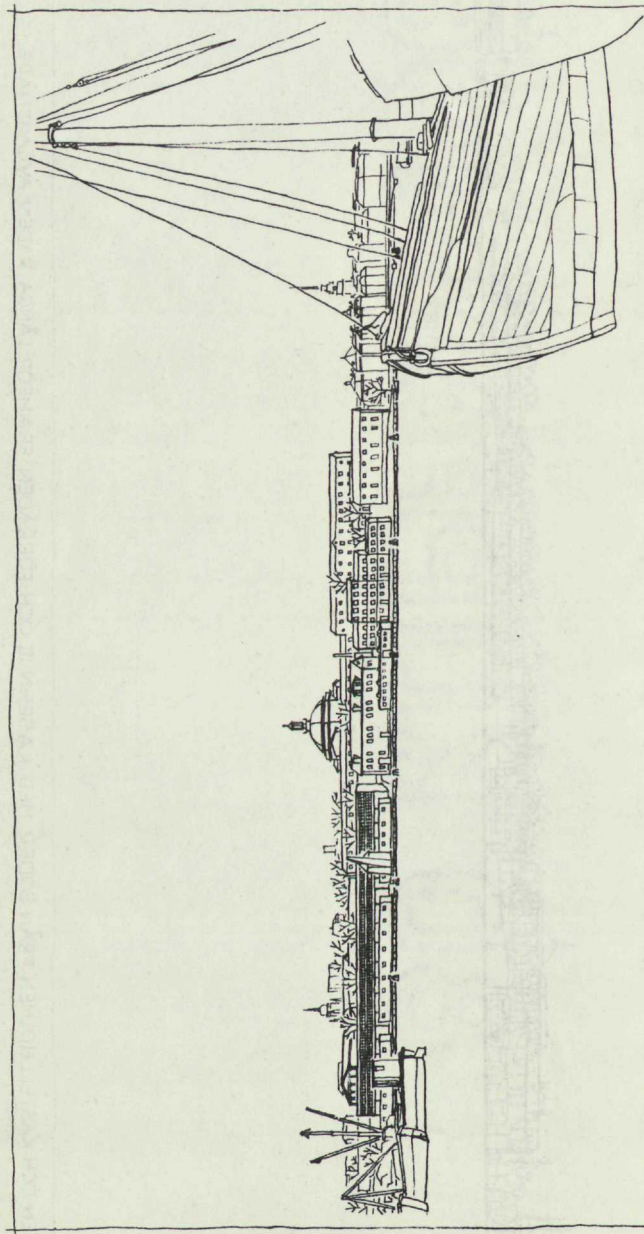

PARTERREN SÖDER OM LÅNGA RADEN SEDD FRÅN ÖSTER. BILDEN VISAR SAMMANHANGET MELLAN PARKEN OCH DET ÖPPNA VATTENRUMMET.

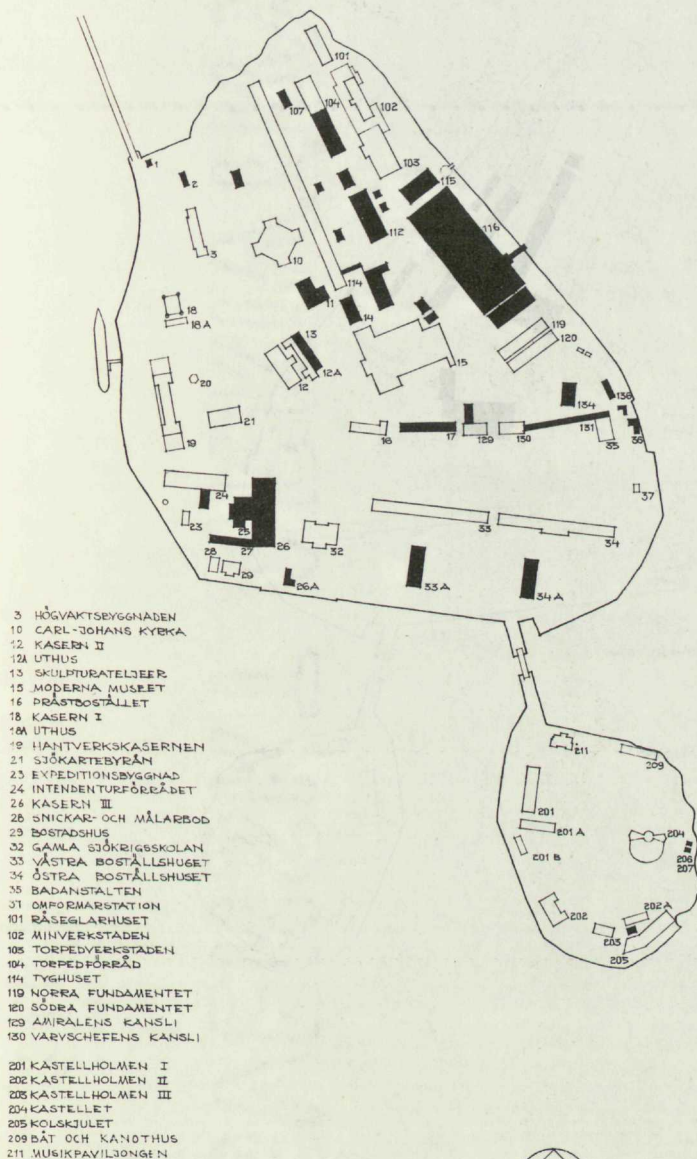
G.E.

SKEPPSHOLMEN OCH KASTELLHOLMEN FRÅN SÖDER MED KASERN III OCH FÖRRÅDEN FRAMFÖR LÅNGA RADEN AVLÄGSNADE.

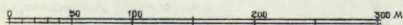

G.B.

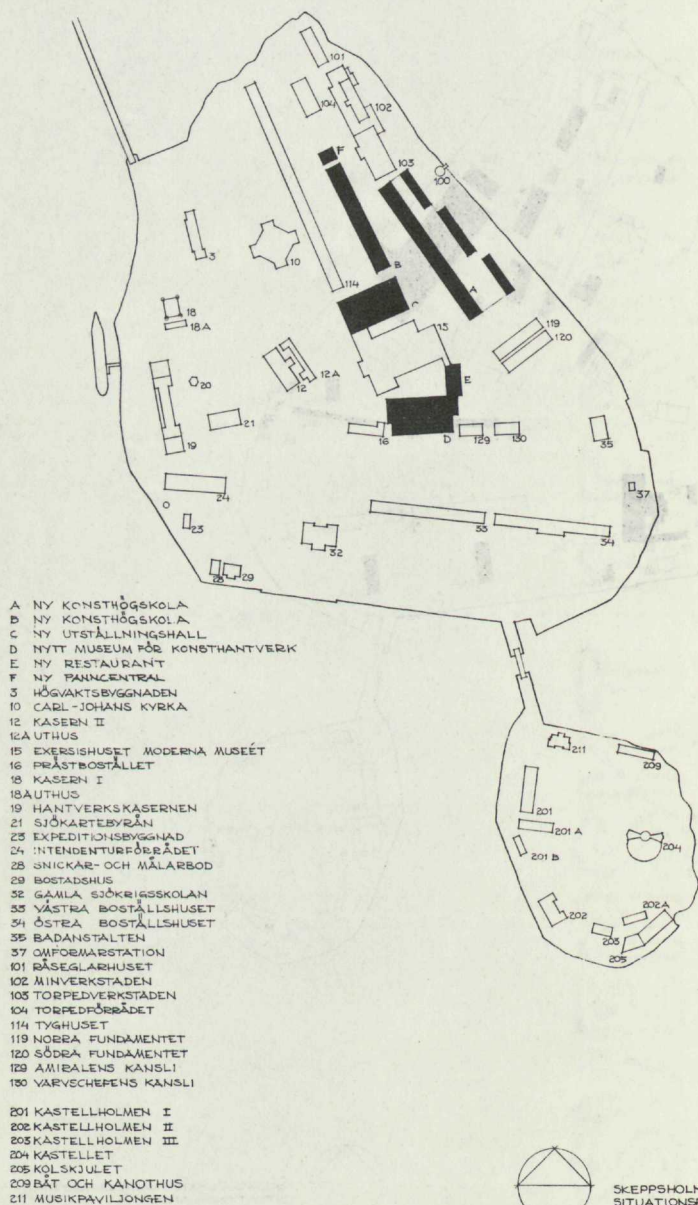
SKEPPSHOLMEN FRÅN STRANDVÄGEN. KONSTHÖGSKOLANS NYBYGGNAD INPLACERAD PÅ STORA SLUPSKJULETS PLATS.

SKIPPSHOLMEN KASTELLHOLMEN
SITUATIONSPLAN
NUVÄRANDE BEBYGGELSE MED
MARKERING AV HUS AVSEDDA ATT RIVAS
STOKKOLM 1 : 12 - 1964
H. BEUNNBERG, S. HALMQUIST, L. SKOOGH
ARKITEKTER SÅB.

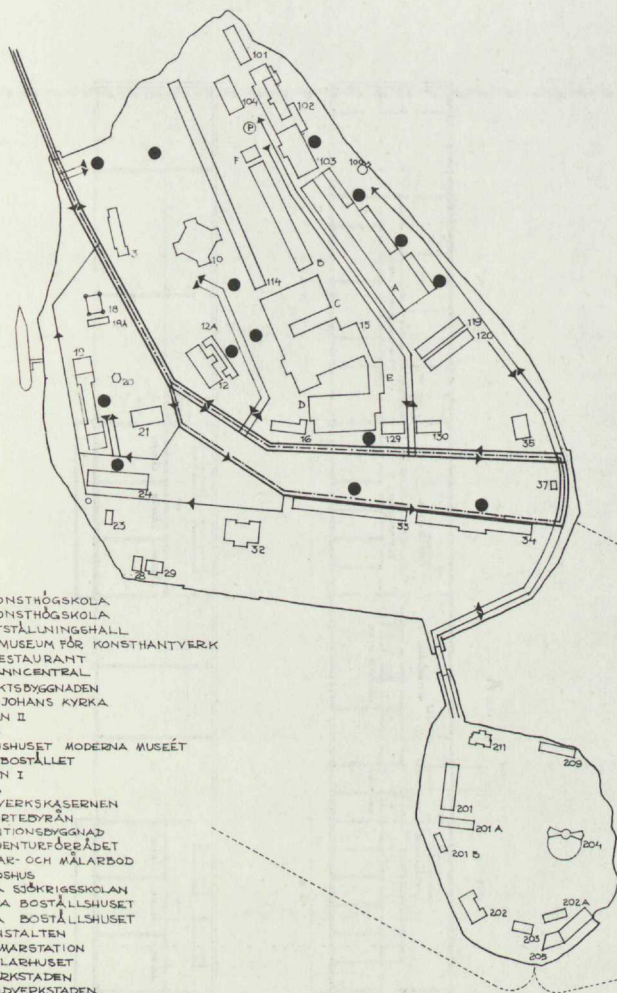

Bilaga 10. FÖRESLAGNA NYBYGGNADER

SKEPPSHOLMEN KASTELLHOLMEN
 SITUATIONSPLAN
 FRAMTIDA BEBYGGELSE MED MARKERING
 AV HUS UTGÖRANDE NYBYGGNAD
 STOCKHOLM 1:12 1964
 H. BRUNNBERG, S. MALMQUIST, L. SKOOGH
 ARKITEKTER SAR

Bilaga 11. TRAFIKPLAN

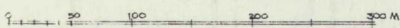
- A NY KONSTHÖGSKOLA
- B NY KONSTHÖGSKOLA
- C NY UTSTÄLLNINGSHALL
- D NYTT MUSEUM FÖR KONSTHANTVERK
- E NY RESTAURANT
- F NY PANNCENTRAL
- 3 HÖGVAKTSBYGGNADEN
- 10 CARL-JOHANS KYRKA
- 12 KASERN II
- 12A UTHUS
- 15 EXERCISHUSET MODERNA MUSEÉT
- 16 PRÄSTBOSTÄLLET
- 18 KASERN I
- 18A UTHUS
- 19 HANTVERKSKASERNEN
- 21 SJÖKARTEDVRÄN
- 23 EXPEDITIONSBYGGNAD
- 24 INTENDENTURFÖRÅDET
- 28 SNICKAR- OCH MÅLARBOD
- 29 BOSTADSHUS
- 32 GAMLA SJÖKRIGSSKOLAN
- 33 VÄSTRA BOSTÄLLSHUSET
- 34 ÖSTRA BOSTÄLLSHUSET
- 35 BADA NSTALTEN
- 37 OMFORMARSTATION
- 101 RÅSEGLARHUSET
- 102 MINVERKSTADEN
- 103 TORPEDVERKSTADEN
- 104 TORPEDFÖRRÅDET
- 114 TYGHUSET
- 119 NÖRRA FUNDAMENTET
- 120 SÖDRA FUNDAMENTET
- 129 AMIRALENS KANSLI
- 130 VARVSCHEFENS KANSLI

- 201 KASTELLHOLMEN I
- 202 KASTELLHOLMEN II
- 203 KASTELLHOLMEN III
- 204 KASTELLET
- 205 KÖLSKJULET
- 209 BÅT OCH KANOTHUS
- 211 MUSIKPAVILJONEN

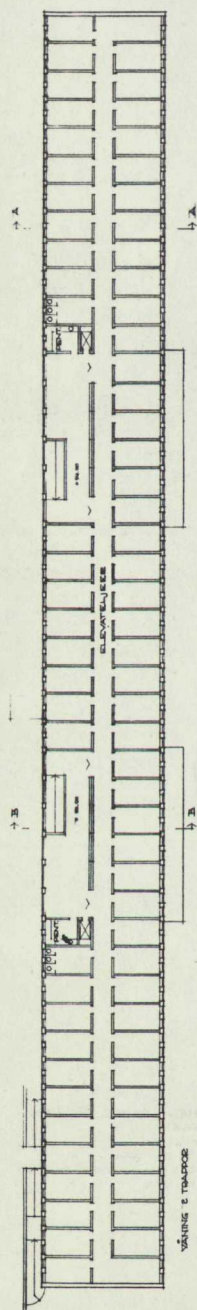
TECKINFÖRKLARING
 ● PARKERINGSPÅT
 ———> KÖRRIKTNING
 - - - - - BUSLINJE
 - - - - - FÄRJA

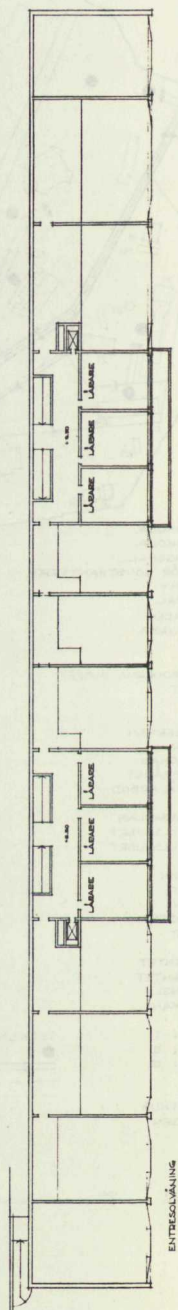
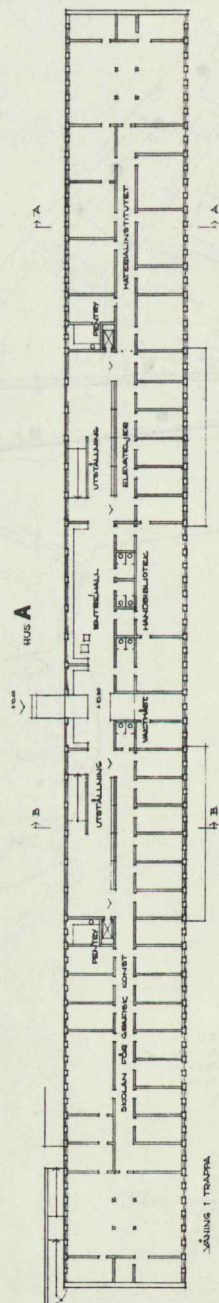
SKIPPSSHOLMEN KASTELLHOLMEN
 SITUATIONSPLAN
 TRAFIKPLAN
 STOCKHOLM 1 · 12 · 1964
 H.BRUNNBERG, S.MALMQUIST, L.SKOOGH
 ARKITEKTER S&B

A HUS

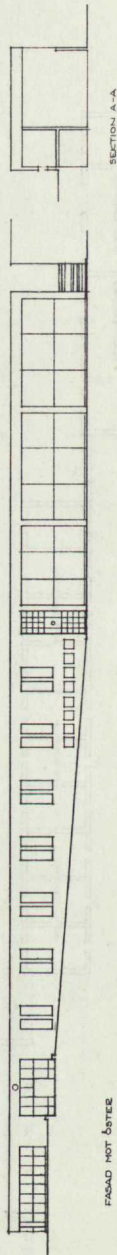
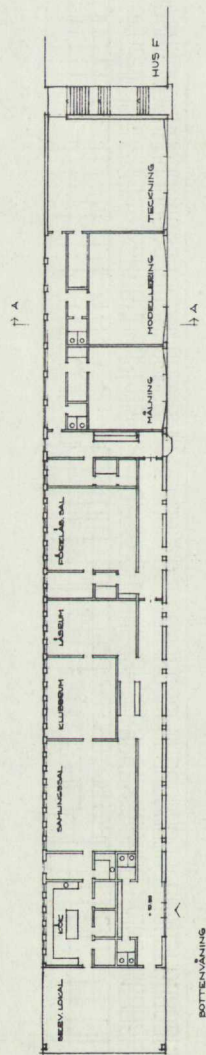

A

SKEDDSHOLMEN HUS A
KUNGL. KONSTHÖRSKAN
FÖRBLAGSSTÄLLNING
STOCKHOLM 1. 7. 1964
H. NILSSON-REBECK, S. HALLMÖNST, L. SÖDERH
ARBETSTÄLLN. BAE

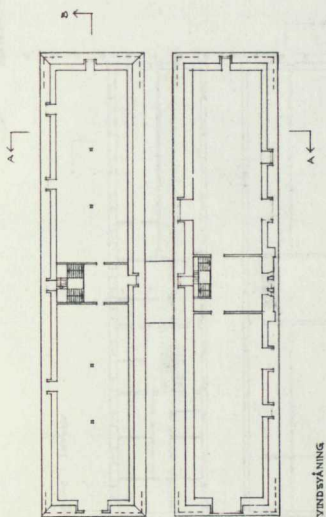

SECTION A-A

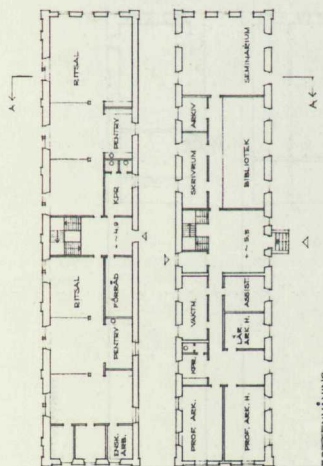
FASAD MOT ÖSTER

SKEPPSHOLMEN HUS B
KUNGL. KONSTHÖRSKOLAN
FÖRELÄSSTING
STOCKHOLM 1.7.1964
H. BECKENBERG, SKALMQUIST, L. SEDGREN
ARBETETTER SÄR

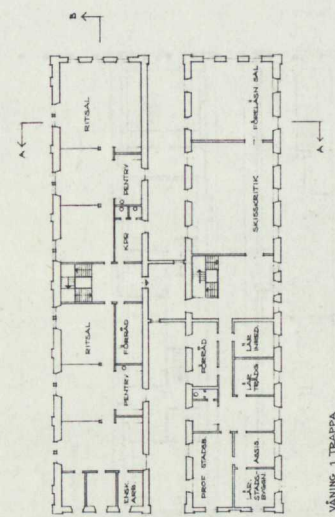

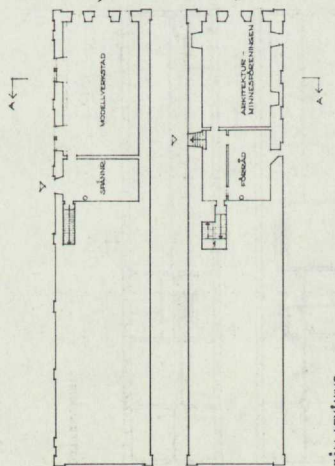
VINDVÄNING

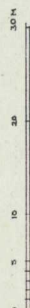
BOTTENVÄNING

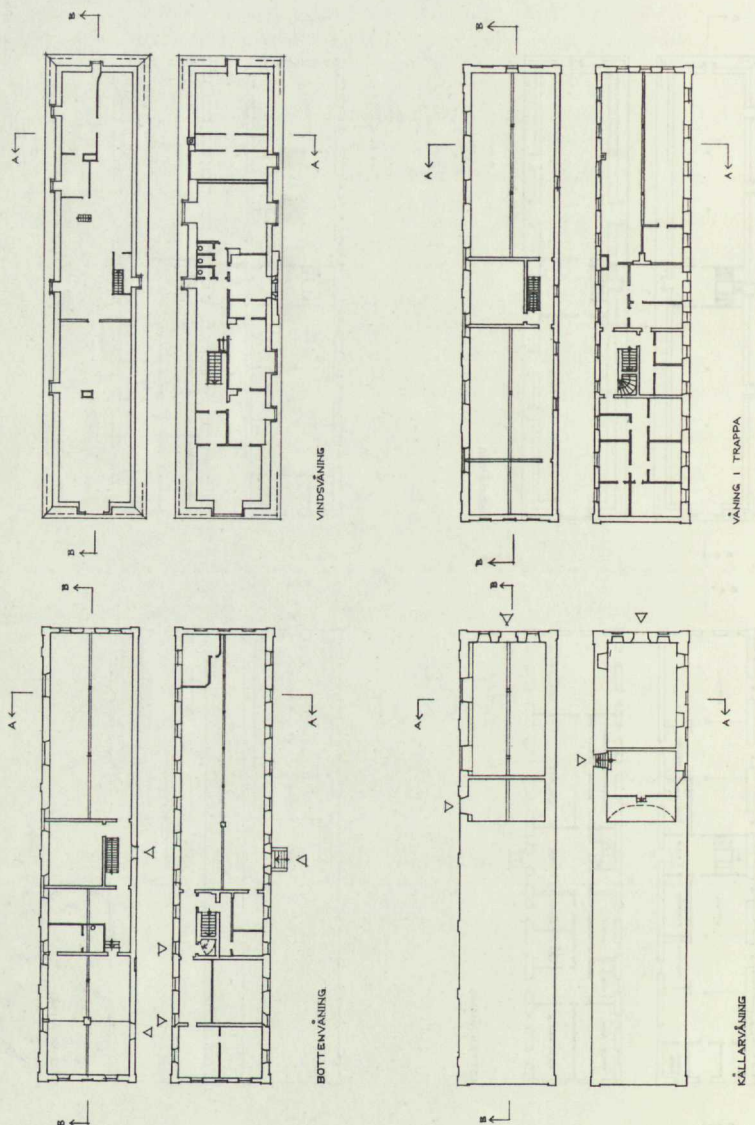
VÄNING 1 TRAPPA

KÄLLÄRVÄNING

SCHEPPSCHULLEN HUS NE 119 120
KÄLLÄRVÄNING, VÄNING 1 TRAPPA
KKH ARKITEKTURBÜRO
PESCHOLA 110 115A
H. BERNHED, S. MÄLHOLM
L. BODDISH ARKITEKTER, BÅG

SKEDSHOLMEN HUS NR 119, 120
 NORDRA OCH SÖDRA RÄKMENTEN
 RELATIONSBESTÄMT
 AV
 SKEDSHOLM 1:5 1864
 H. BEHNBERG, S. HALLGREN
 L. SÖDERN ARKITEKTER AB

Kostnadsberäkning baserad på relationsritningar (dat. 1.7. 1964)
samt förslagsritningar (dat. 1.12 1964) upprättade
av utredningens arkitekter

Västra boställshuset (nr 33)

Byggnadskostnad	625 000
VVS-kostnad	110 000
El-kostnad (inkl. servis för 34)	55 000
Arvoden, administration och oförutsett	210 000
	Kronor: 1 000 000

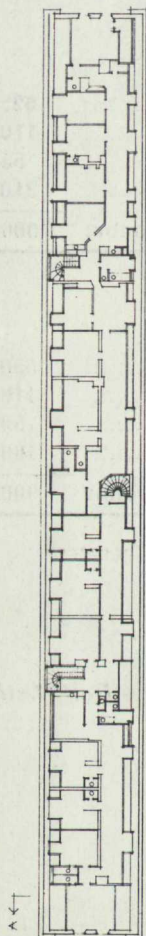
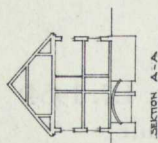
Östra boställshuset (nr 34)

Byggnadskostnad exkl. mässdelen	550 000
VVS-kostnad	110 000
El-kostnad	50 000
Arvoden, administration och oförutsett	190 000
	Kronor 900 000

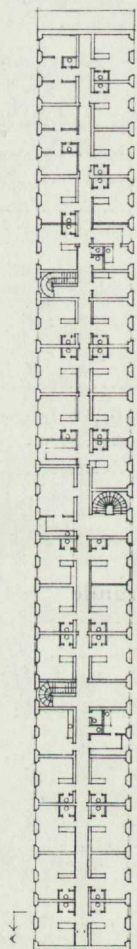
Anm: Kostnadsnivå december 1964. Odelat utförande.

Stockholm den 7 januari 1965

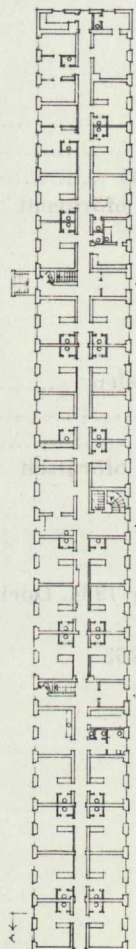
Rolf Leth

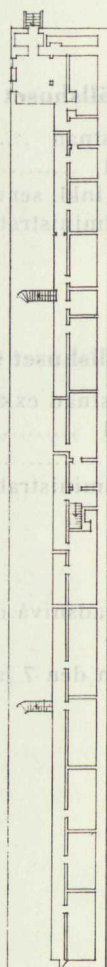
VÄNDSVÄNING

VÄNING 1 TRÄPPA

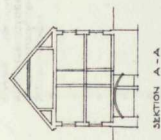
BOTTENVÄNING

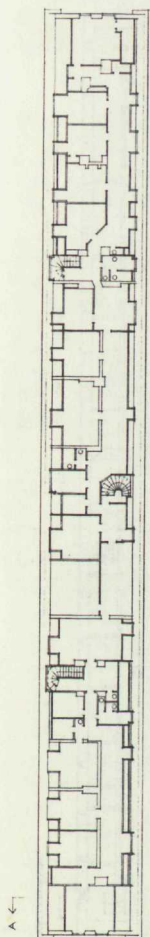
KÄLLARVÄNING

SKETCHPLAN HUS NR 33
7% STUDENTUR
STUDENTTRÖSKÅDER
PLANER
SEKTION
HUSNR 33 7% STUDENTUR
ARCTECTURE S&B

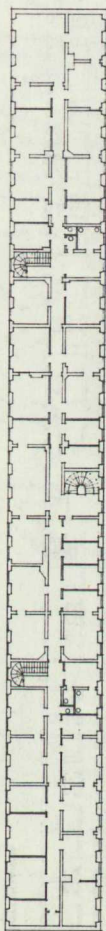

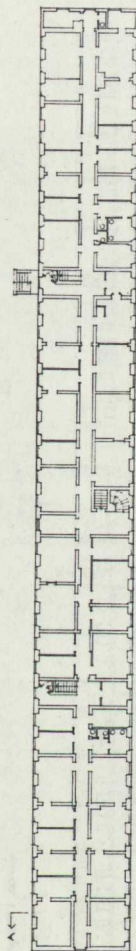
SEKTION A-A

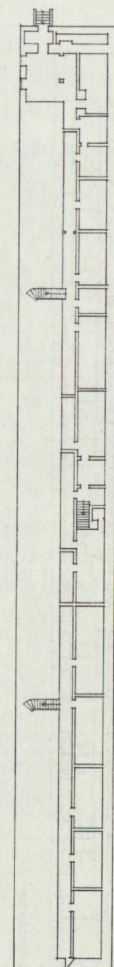
VINDSVÅNING

VÅNING I TRAPPA

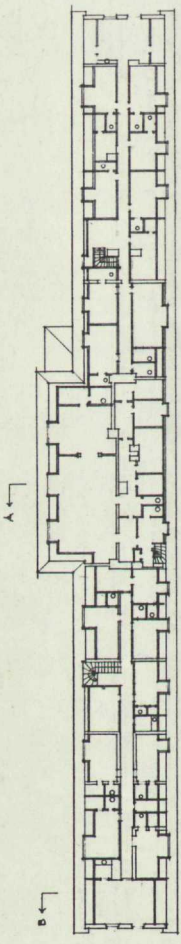
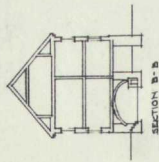
BOTTENVÅNING

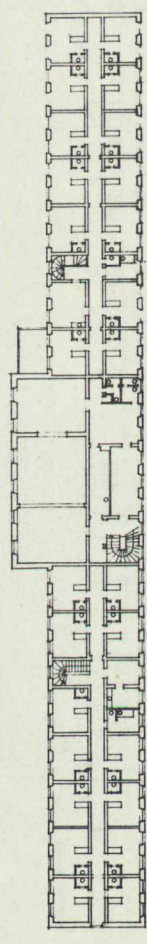
KÄLLERVÅNING

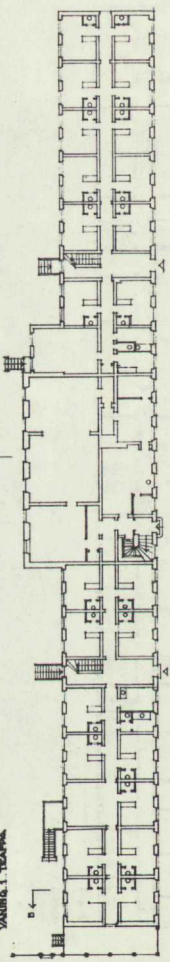
SKEDDINGEN HUS NR 33
VÄSTRA BOSTÄLLHuset
RELATERING
AV
STOCKHOLM 1 7 1984
HILANBERG SHALFOURIST, L. SKOGH
ARCHITECTS INC

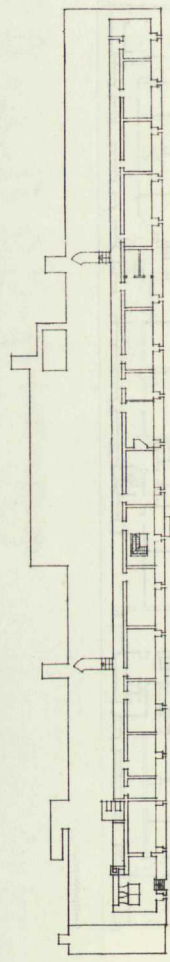
TREDJE VÅNING

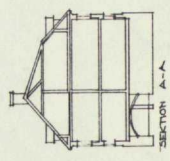
VÅNING 1. TRÄPPA

SOTTE VÅNING

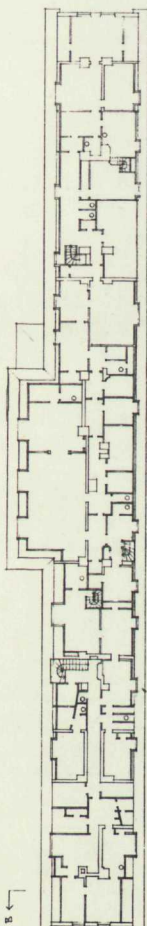

FÖRSTA VÅNING

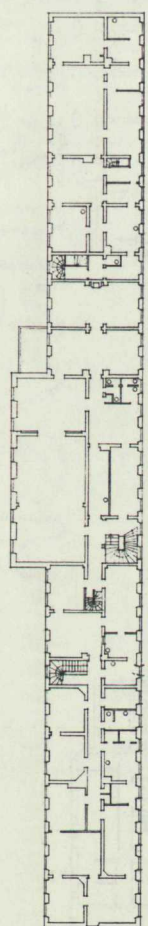

KERPHOLM, HUS NR 33
STUDENTUM
STUDENTSTÄDER
BLÅNÄS
SEKTION
KERPHOLM & CO
HUSNR 33, 34, 35
ARCHITECTS BUREAU

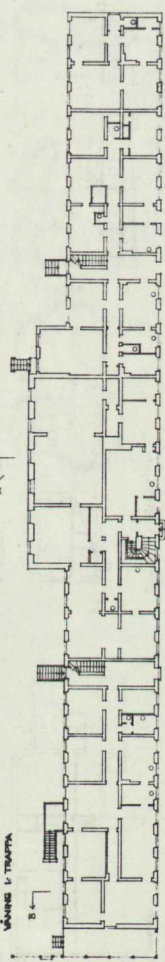

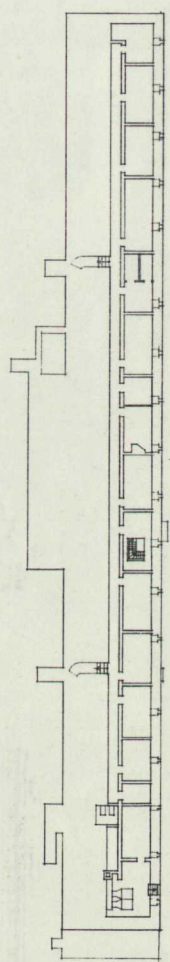
VINDSVÅNING

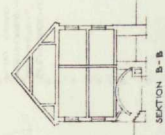
VÄNNE I TRAPPA

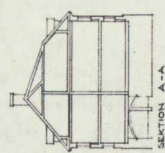
BOTTENVÅNING

KÄLLERVÅNING

SEKTION B-B

SEKTION A-A

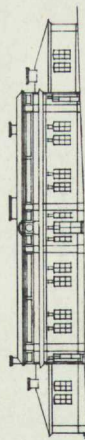
STENHOLMEN, HUS NR 34
ÖRTEA BOSTÄLLHUSET
RELATIONSBETNING
AV ARNOLD WILHELM
STENHOLM I 7 1964
HUSNINGS- & SÄLHOLMST, L. SÖDGH
ARCHITECTS SWE.

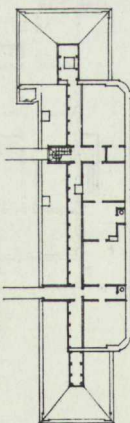
FASAD MOT ÖST

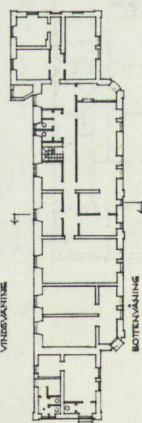
SEKTION

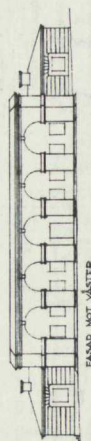
FASAD MOT VÄSTER

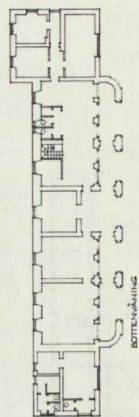
VÄRSTÄNINGSSEKTION

BOTTERVÅNING

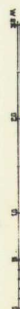

FASAD MOT VÄSTER

BOTTERVÅNING

SEPPÖLÖVETEN HUS NR 3
HÖGVAKTEN
RESTAURERINGSBESLÄG
FÖR HÖGVAKTSBYGGNADEN
STOCKHOLM 17/1964
HERMAN BECK, STÅLHOLM, L. WOODCH
ARKITEKTER SWE

Nuvarande värmeförsörjning

Området har f.n. 24 st. värmecentraler i drift, av vilka en del eldas med fossilt bränsle och några med olja.

Till vissa av dessa centraler ha genom källar- och kulvertledningarna anslutits närliggande byggnader.

De befintliga centralernas läge finnes redovisat på ritn. nr 434:1.

På ritningen angivna kulvertar markera endast till centralerna anslutna byggnader utan anspråk på exakta sträckningar.

Enligt arkitekternas förslag skola vissa byggnader rivas.

Av dessa hus har byggnaderna nr 25 Kokhus, nr 2 Avgasningsstation, nr 9 Skottenborg, nr 17 Kasern IV, nr 117 Kanonförråd och nr 134 Sjöreservens kasern egna panncentraler.

Nybyggnader enligt förslaget äro av sådan storlek, att en eller flera panncentraler måste nyanläggas för dessa byggnader. Dessutom är den befintliga panncentralen för Tyghuset m. fl. provisorisk. Skötsel och tillsyn av så många panncentraler är synnerligen kostsam och verkningsgraden låg, i synnerhet som några av dem äro mellan 20 och 30 år gamla.

Enär föreslagna nybyggnader sålunda kräva ny panncentral, torde det vara realistiskt att uppföra en gemensam panncentral.

Den kommande kronologiska ordningen för rivning, om- och nybyggnader jämte kulvertledningarnas möjliga sträckning blir utslagsgivande för lönsamheten att provisoriskt inkoppla värmesystem, som f.n. betjänas av egna panncentraler.

En ny panncentral för hela området med föreslagen byggnation skulle behöva en kapacitet vid full uthyggnad av c:a 8 000 Mcal/h och bör utformas för hetvatten med undercentraler i byggnaderna.

Enligt arkitektförslaget skulle en sådan panncentral kunna uppföras mellan befintlig byggnad 104 och nybyggnad B.

Området är högt beläget och placeringen ansluter sig till den mer kompakta byggnationen och dess större del av det totala värmebehovet. Enär en pannskorsten av för anläggningen normal höjd knappast torde få uppföras i närheten av kyrka och museibyggnader, bör centralen förses med utrustning för effektiv rökgasrening.

Eventuella komplikationer med avseende på befintliga bergskyddsrum ligga utom vår möjlighet f. n. att bedöma.

I samband med tidigare utförda ledningsdragningar för det närbelägna Östasiatiska muséet fick dock ingen bergschakt ifrågakomma.

Ett oljeförråd med 500—700 m³ volym bör anordnas i acceptabel närhet av panncentralen och med fördel så, att bränsletransporterna kunna ske sjövägen.

Ett beräknat kulvertsystem har i princip redovisats på ritn. nr 434:2. Kulverternas exakta lägen kunna angivas först i samband med projekteringsarbetet och när erforderliga grundundersökningar gjorts.

För kulvertarna torde emellertid avsevärd bergschakt bli erforderlig liksom temporär avstängning av huvudvägen till museibyggnaderna och Örlogsvarvet.

Det synes oss tveksamt huruvida även byggnaderna på Kastellholmen böra anslutas till en panncentral på föreslagen plats.

Det kan därför övervägas, att Kastellholmen erhåller egen panncentral, lämpligen anordnad i byggnad 201 A, till vilken övriga byggnader kunna anslutas.

Som ett ur driftssynpunkt lämpligt alternativ till panncentralens placering, därest även Kastellholmens byggnader skola anslutas till en för båda holmarna gemensam panncentral, synes oss området vid byggnaderna 119 och 120 vara.

Kulvertar kunna i så fall med mindre bergschakt anordnas från byggnad nr 33 i princip utmed stranden till byggnad 18 och mellanliggande byggnader utan avstängning av huvudvägen.

Oljeförrådet kan placeras i omedelbar närhet av panncentralen och bränsletransporterna med fördel ske sjövägen.

Vatten- och avloppsledningar

Huvudledningarnas nuvarande sträckning är i princip redovisad på ritn. nr 434:3. Ritningen har upprättats uteslutande på grundval av tidigare utförda ritningar, som ställts till förfogande.

Kallvatten

Vattenförsörjningen sker från stadens nät med 2 st. ledningar 100 ø resp. 150 ø från Blasieholmen. Ledningarna äro framför byggnad nr 3 sammankopplade till en ledning 150 genom hela området till kastellet nr 204. Det föreslagna läget för nybyggnader synes ej behöva medföra några väsentliga omläggningar av ledningar.

Avloppsledningar

Avloppet har från början avletts direkt till Saltsjön. För att möjliggöra en senare utförd anslutning till stadens nät, anordnades ett avloppspumpverk på Skeppsholmens östra del. Befintliga avloppsledningar anslöts till pumpverket medelst samlingsledningar huvudsakligen förlagda utmed stranden, och med fall mot Kastellholmssidan. Från pumpverket har anordnats en tryckledning utmed Skeppsholmens nordöstra sida, vilken ledning anslutits till 2 st. trärörsledningar i sjön över till Blasieholmen.

På grund av att bef. ledningar anslutits till samlingsledningen, tillföres pumpverket även en del dagvatten från gårdsbrunnar.

I samband med om- och tillbyggnader bör pumpverket avlastas dagvatten, vilket utan olägenhet torde kunna avledas direkt till sjön. Avloppet från Kastellholmens byggnader avledes fortfarande direkt till sjön, men man har vid pumpverkets anordnande förutsett även dessa ledningars anslutning.

De planerade nya byggnaderna synas utan svårighet kunna anslutas till bef. ledningar för såväl kallvatten som avlopp enligt vad som i princip angivits på ritn. nr. 434:4. Härvid blir dock byggnadernas plushöjder utslagsgivande.

Stockholm den 8 januari 1965

WILSON & DAHL INGENJÖRSBYRA AB

- 3 = Högaktsbyggnaden
- 10 = Carl-Johans kyrka
- 12 = Kasern II Konsthögskola
- 12 A = Uthus
- 13 = Skulpturateljéer
- 15 = Exercishuset Moderna Museet
- 16 = Prästbostället
- 18 = Kasern I
- 19 = Hantverkskasernen
- 21 = Sjukerietbyrå
- 24 = Intendanturförrådet
- 26 = Kasern III
- 29 = Bostadshus för kökspersonal
- 32 = Gårds Sjukersgskolan
- 33 = Västra Boställshuset
- 34 = Östra Boställshuset
- 101 = Råseglarhuset

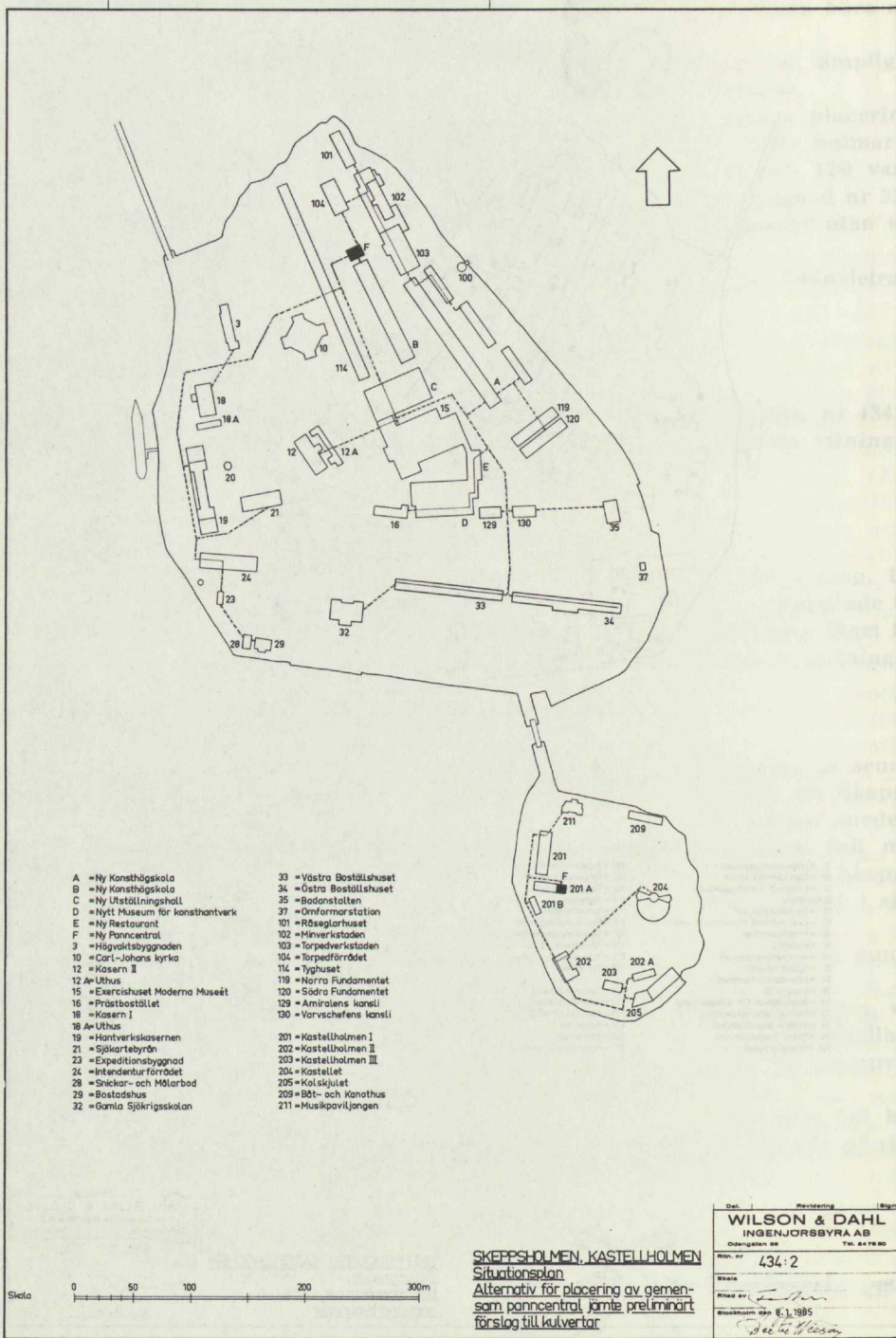
- 102 = Minverkstaden
- 103 = Torpedverkstaden
- 104 = Torpedförrådet
- 114 = Tygnuset
- 117 = Kanonförrådet
- 118 = Norra Fundamentet
- 120 = Södra Fundamentet
- 129 = Amiralens kansli
- 130 = Varvschefens kansli
- 132 = Toaletter
- 201 = Kastellholmen I
- 202 = Kastellholmen II
- 203 = Kastellholmen III
- 204 = Kastellet
- 205 = Kolskjulet
- 211 = Musikpaviljongen

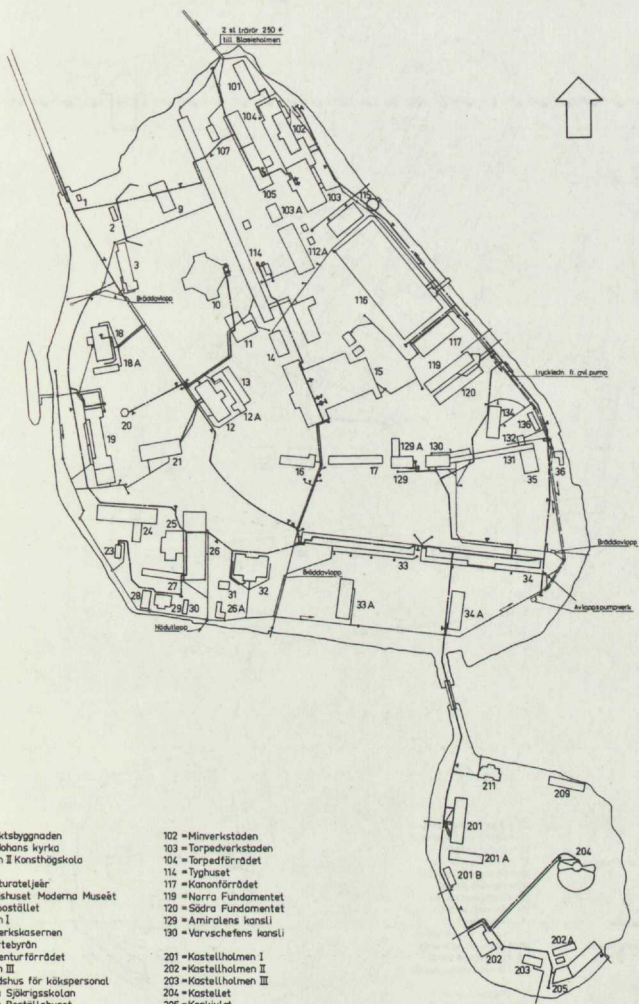
BETECKNING
 ■ = bef pansarcentr.

SKEPPSHOLMEN, KASTELLHOLMEN
 Situationsplan
 Bef. pansarcentraller jämte
 anslutna byggnader

Firma		Redovisning		Sign	
WILSON & DAHL INGENJÖRSBYRÅ AB Odengatan 22 Tel. 24 78 80					
Ritn. nr		434 : 1			
Skala					
Ritad av					
Stämplat		aug 21, 1965 			

Befintligt distributionsnät

Högsämningsmatningar

Det elektriska kraftbehovet levereras för närvarande i huvudsak via Stockholms Örlogsvarvs mottagningsstation, belägen inom Galärvarvsområdet. Mottagningsstationen matas med högsämnning 6 kV från Stockholms Elverk. Från denna station matas via sjökablar två befintliga understationer a och b på ritning 6370—001 inom varvsområdet på Skeppsholmssidan. Station b matas med två kablar från Galärvarvssidan, varav den ena dock är ur funktion.

En befintlig understation c i kasern II utanför varvsområdet avsedd för militär och civil distribution matas med 6 kV-kablar från station a och b. Från station c utgår 2 st 6 kV-kablar till befintliga understationer, d (köksbyggnad) och f (på Kastellholmen) belägna utanför varvsområdet.

Lågsämningsmatningar

Stationerna, a, b, och f, distribuerar lågsäpnad växelström 380/220 V enbart till militära anläggningar. Stationerna c och d förser både militära och civila abonnenter med elkraft. Av ritning 6370-002 framgår stationernas matningsområde och kablarnas principiella dragningar, utan krav på att ange någon exakt sträckning.

I byggnad 24, nuvarande intendenturförråd, finns för närvarande likström som matas via en likströmskabel från Blasieholmen.

Vidare finns inom Skeppsholmen vissa interna distributionssäpnningar och strömarter, såsom 110 V växelström och 70 och 110 V likström. Såväl Stockholms Elverks likströmsmatning som den interna 70 V likströms- och 110 V växelströmsmatningen är under avveckling och behandlas därför ej närmare. Likström 110 V matas från två befintliga omformarstationer, en belägen inom varvsområdet och en utanför varvsområdet vid kajen mot Djurgårdssidan.

Ytterbelysningen matas från militära anläggningsdelar.

Framtida distributionsnät

Hög- och lågsämningsmatningar

I en utredning 6209/01 av den 6.6.1963, gjord av Elektriska Prövningsanstalten AB för Marinverkstädernas räkning, har i viss utsträckning områdets framtida kraftförsörjning berörts. Det i utredningen föreslagna alt. II och av berörda parter i princip accepterade lösningen gäller i första hand station c (kasern II, nuvarande konsthögskolan), men är tillämplig för området i sin helhet.

Utredningens förslag alt. II går i stort ut på följande.

Stockholms Elverk övertar civil och militär 380/220 V distribution. För att klara detta sätter Elverket tills vidare upp en eller två provisoriska transformator kiosker

och framdrager två högspänningskablar 10 kV till dessa från högspänningsnätet på Blasieholmen. Förslag till placering av kioskerna och kablarnas ungefärliga sträckning framgår av ritning 6370-003.

Provisoriet är frambringat av nödvändigheten av att så snart som möjligt avlasta station c då den är otillfredsställande ur både drift- och säkerhetssynpunkt, samt då områdets framtida användning och utformning endast föreligger i förslagsform. När generalplan upprättas kan en permanent station inrättas, t.ex. med placering enl. alt. 1 och 2 på ritning 6370-003. Stockholms Elverk föredrar en helt nedgrävd (nedsprängd) station enl. alt. 1 före en station utförd i någon byggnad, för att ej vara beroende av framtida ändringar och utbyggnader. Vid eventuell placering i någon byggnad erfordras direkta ingångar från markplanet. Antalet provisoriska transformatorkiosker är helt beroende på hur stor belastningen blir, innan den permanenta transformatorstationen kan tagas i bruk.

Den gamla stationen c göres om till ren kopplingsstation för det befintliga högspänningsnätet. Detta nät avvecklas sedan i takt med marinens avflyttning från Skeppsholmen varvid de nya abonnenterna inkopplas som lågspänningsabbonnenter till elverkets transformatorstation. Det befintliga högspänningsnätet och stationerna på 6 kV måste helt avvecklas när varvet flyttar, på grund av att elverket då höjer spänningen till 10 kV och varken stationer eller kablar stoppar för den högre kortslutningseffekten.

Det befintliga kabelnätet på lågspänningssidan kan i viss utsträckning (framför allt utanför varvsområdet) och efter prövning av elverket få användas som del av serviskabel. Inom varvsområdet är kabelnätet i sämre kondition och består till en del av 3-ledarkablar vilka ej kan användas i framtiden. Samtidigt sker där förmodligen den största förändringen i fråga om byggnadsbeståndet varför stora svårigheter föreligger att kunna utnyttja hela eller delar av befintliga kablar.

Den dominerande belastningen på Kastellholmen utgöres av kraftuttag vid brobänk för flottbesök (ca 250 kW). I vilken omfattning befintliga kablar kan användas blir beroende av elverkets blivande matningssystem.

En befintlig omformarstation 380/220 V växelström till 110 V likström är belägen i byggnad 37. Denna station matar östra brobänken utefter kajen mot Djurgården. Denna anläggning bör bibehållas helt intakt medan befintlig omformarstation i byggnad 103, torpedverkstad, eventuellt kommer att slopas.

Ytterbelysning

Ytterbelysningen som för närvarande matas från militära nätet, bör kopplas över på Stockholms stads ytterbelysningsnät (gatukontoret).

Installationer i bef. byggnader

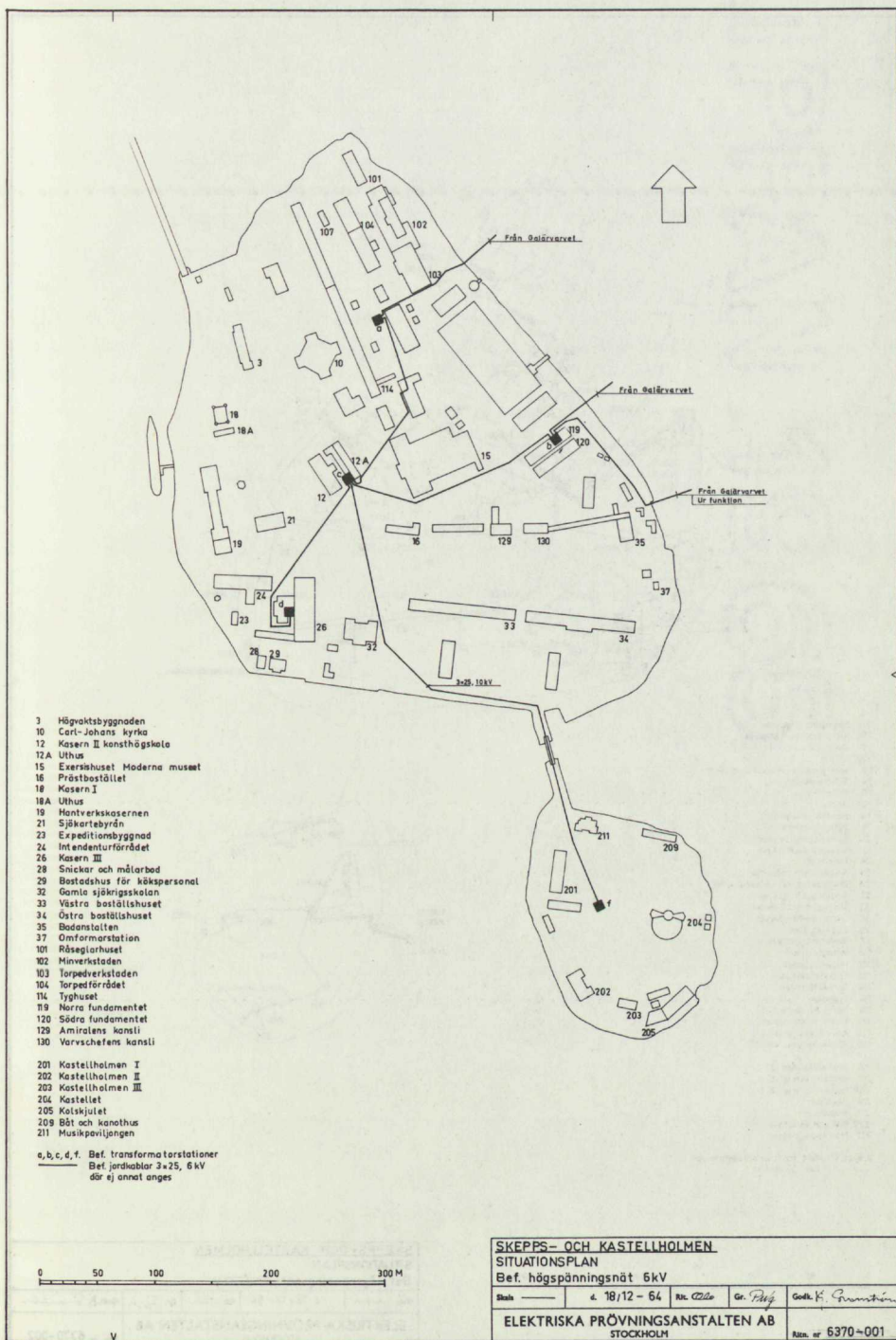
Installationerna inom de befintliga byggnaderna blir givetvis beroende på byggnadernas framtida användning varför de ej behandlas här.

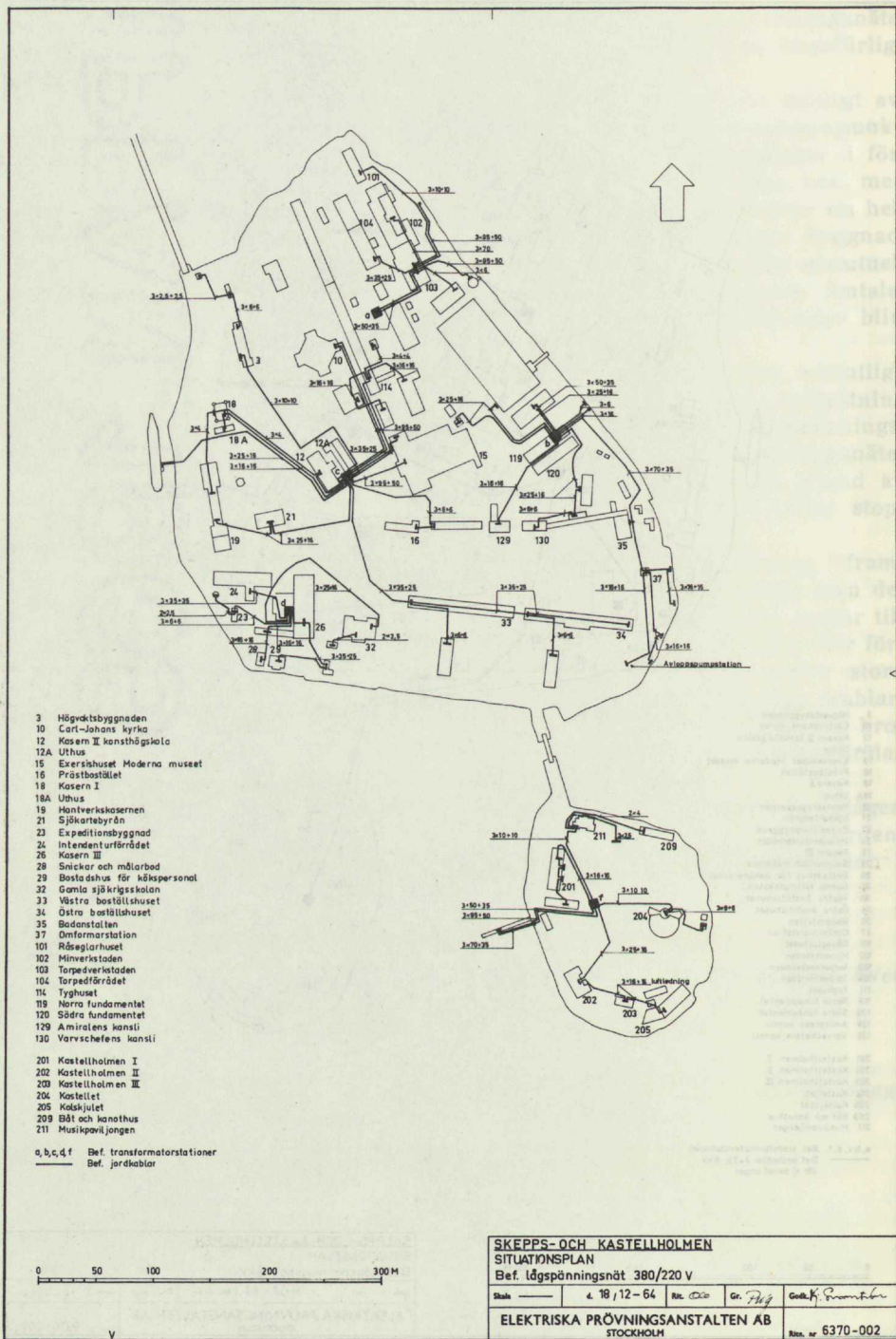
Stockholm den 18.12.1964

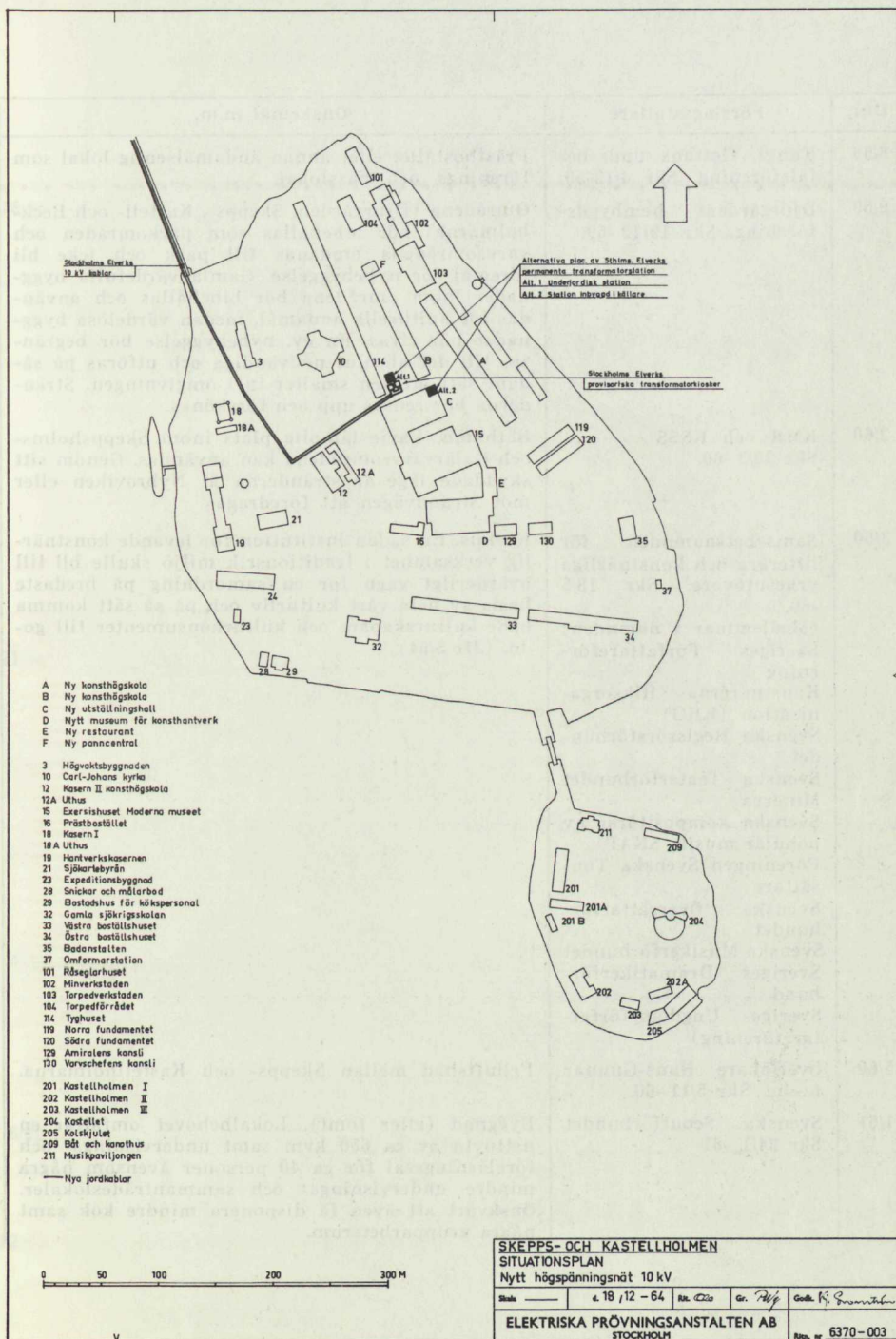
ELEKTRISKA PRÖVNINGSANSTALTEN AB

Gösta Zimmerman

Kj. Svanström

**Bilaga 18. ÖNSKEMÅL OCH FÖRSLAG RÖRANDE LOKALISERING
TILL SKEPPS- OCH KASTELLHOLMARNAS**

Dnr	Förslagsställare	Önskemål m.m.
6/59	Kungl. flottans underbefälsförening. Skr 4/12-59.	Prästbostället eller annan ändamålsenlig lokal som förenings- och mässlokal.
9/59	Djurgårdens hembygdsförening. Skr 19/12 -59.	Områdena (Djurgården, Skepps-, Kastell- och Beckholmarna) bör bibehållas som parkområden och varvsområdena omdanas till park och icke bli föremål för nybebyggelse. Gamla värdefulla byggnader inom områdena bör bibehållas och användas för kulturella ändamål, medan värdelösa byggnader bör rivas. En ev. nybebyggelse bör begränsas till det absolut nödvändiga och utföras på sådant sätt att den smälter in i omgivningen. Stränderna bör rensas upp och förskönas.
2/60	KMK och KSSS Skr 28/3 -60.	Båthamn. Varje lämplig plats inom Skeppsholms- och Galärvarvsområdena kan användas. Genom sitt skyddade läge är stränderna åt Nybroviken eller mot Strandvägen att föredraga.
3/60	Samarbetsnämnden för litterära och konstnärliga yrkesutövare. Skr 18/5 -60. (Medlemmar i nämnden: Sveriges Författareförening Konstnärernas Riksorganisation (KRO) Svenska Regissörsförbundet Svenska Teaterförbundet Minerva Svenska kompositörer av populär musik, SKAP Föreningen Svenska Tonsättare Svenska Översättarförbundet Svenska Musikerförbundet Sveriges Dramatikerförbund Sveriges Ungdomsförfattareförening)	Kårhus. En sådan institution för levande konstnärlig verksamhet i traditionsrik miljö skulle bli till ovärderligt gagn för en samordning på bredaste basis av hela vårt kulturliv och på så sätt komma både kulturskapare och kulturkonsumenter till godo. (Jfr 5/64)
5/60	Överläkare Hans-Gunnar Leche. Skr 5/11 -60.	Friluftsbad mellan Skepps- och Kastellholmarna.
1/61	Svenska Scoutförbundet Skr 24/1 -61	Byggnad (eller tomt). Lokalbehovet omfattar en nettoyta av ca 650 kvm samt undervisnings- och föreläsningssal för ca 40 personer ävensom några mindre undervisnings- och sammanträdeslokaler. Önskvärt att även få disponera mindre kök samt några grupparbetsrum.

Dnr	Förslagsställare	Önskemål m. m.
14/61	Stockholms Turistrafikförbund (a) KMK (b) KSSS (c) Djurgårdens hembygdsförening (d) Skr i aug. 1961.	a) Bostäder åt studerande vid högskolor, främst konst- och musikskolor, på villkor att bostäderna fick disponeras av turister under tiden 15/6—31/8. b)—c) Området Kastellholmen — Skeppsholmen som båthamn för gästande seglare. Kansli lokaler om ca 7 rum samt bostad för hamnvakt (förutsättning för att KSSS och KMK skall kunna åtaga sig hålla hamn för gästande båtar). d) Instämmer.
18/61	Borgarrådet Joakim Garpes interpellationssvar om Skepps- och Kastellholmarna, avlämnat vid stadsfullmäktiges sammanträde den 6/11 1961.	Områdena bör utnyttjas med största försiktighet så att miljön bevaras i så stor utsträckning som möjligt. Bebyggelse som kan medföra kommunikationsproblem eller störa stadsbilden i detta ömtåliga område bör icke förekomma. Ett framträdande önskemål är att konsthögskolans verksamhet på Skeppsholmen skall kunna utvidgas. Även andra former av konstnärlig utbildning kan kanske beredas plats där och lämpliga byggnader upplåtas till ateljéer och bostäder för konststuderande. Skeppsholmens och Kastellholmens karakteristiska silhuetter bör i görligaste mån bevaras i stadsbilden. Varje förnyelse eller komplettering av bebyggelsen bör därför ske med varsamhet och utan att bryta stilen. Holmarna liksom Djurgårdsstranden bör i framtiden i den skala, som stadsbildsmässiga och kulturhistoriska hänsyn föreskriver, utvecklas till levande och värdefulla tillgångar för allmänheten och Stockholms kulturliv.
21/61	Stiftelsen Konstnärshem (Föreningen Konstnärshem) Skr 31/10 -61 och 26/6 -62.	Hem för äldre konstnärer ur Sveriges Författareförening, Svenska Musikerförbundet, Föreningen Svenska Tonsättare och Konstnärernas Riksorganisation.
2/62	Svenska Turistföreningen Skr 2/11 -61.	I första hand Hantverkaskasernen som komplement till af Chapman. Vandrarhemsrörelse (turistförläggning).
3/62	Direktör R. Fredriksson, Johnsonkoncernen. 17/1 -62.	Permanent, exklusiv reception för de stora exportföretagen omfattande bl.a. en mindre restaurang och biograflokal (filmer från industrien) för ett 20-tal personer.
4/62	Kungl. Akademien för De Fria Konsterna Kungl. Musikaliska Akademien Stockholms Studentkårers Centralorganisation Skr 10/1 -62.	Ca 100 studentbostäder, varav ett 80-tal för elever vid konsthögskolan och musikhögskolan samt resten för studerande av andra kategorier. Totalt ca 3.000 kvm våningsyta, inkl. ateljéer, överspelningsrum och gemensamma lokaler. (Jfr skr den 18.12.1959 dnr 8/59).
6/62	Stockholm luftvärnsförening Skr 21/2 -62.	En expeditiionslokal jämte utrymme för arkiv. Två lektionssalar, vardera för ca 25 elever. Samlingssal för ca 50 personer. Lokal för ungdomsverksamhet, rymmande ca 50 personer.
12/62	Nationalmuseum Skr 2/5 -62. 1. Avdelning för konsthantverk	3.000—3.500 kvm, varav ca 100 kvm för tjänsterum m.m. och 500—1.000 kvm för magasin, uppackning m.m.

Dnr	Förslagsställare	Önskemål m. m.												
	2. Nationellt porträttgalleri (urval)	Prel. beräknade lokalbehov: <table><tr><td>för samlingen före 1809</td><td>450 kvm</td></tr><tr><td>» » efter »</td><td>600 »</td></tr><tr><td>» tillfällig utställningslokal</td><td>150 »</td></tr><tr><td>» Svenska porträttarkivet och tjänsterum</td><td>200 »</td></tr><tr><td>» uppackning m. m.</td><td>100 »</td></tr><tr><td></td><td><u>1 500 »</u></td></tr></table>	för samlingen före 1809	450 kvm	» » efter »	600 »	» tillfällig utställningslokal	150 »	» Svenska porträttarkivet och tjänsterum	200 »	» uppackning m. m.	100 »		<u>1 500 »</u>
för samlingen före 1809	450 kvm													
» » efter »	600 »													
» tillfällig utställningslokal	150 »													
» Svenska porträttarkivet och tjänsterum	200 »													
» uppackning m. m.	100 »													
	<u>1 500 »</u>													
	3. Moderna museet	Tillbyggnad på nuvarande arrestlokalens plats med gemensam entré till Moderna museet och Östasiatiska museet. I anslutning till nämnda entré önskas en tillfällig utställningslokal om ca 700 kvm. För fotografi och filmsamlingar önskas ett utrymme om 500—1.000 kvm. Dessa lokaler behöver ej nödvändigtvis ligga i lokal anknytning till Moderna museet. För de moderna samlingarna och helst i närheten av Moderna museet önskas magasinslokaler om ca 200 kvm.												
	4. Östasiatiska museet	Hela Tyghuset, utom de lokaler som erfordras för bildningsorganisationerna. Därvid bör erhållas en utställningsvåning, som löper genom hela byggnaden och anslutes till den begärda nya entrén.												
	5. Nationalmusei undervisningsavdelning jämte de med denna samverkande bildningsinstitutionerna:													
	Nationalmusei depositionsavdelning	2 rum utöver nuv. ca 30 kvm. Kallutrymmen ca 150 kvm.												
	Riksförbundet för bildande konst	2 rum utöver nuv. ca 30 kvm. Kallutrymmen minst 125—300 kvm.												
	Konst i Skolan	2 rum utöver nuv. ca 30 kvm. Kallutrymmen minst 75 kvm.												
	Folkrorelsernas konstfrämjande	18 tjänsterum ca 250 kvm. Kallutrymmen minst 150 kvm. 3 lokaler för konferenser, grafikförsäljning, arkiv, bildvisning m.m. Ca 75 kvm. 1 fotoateljé ca 50 kvm. 1 lager för inramad grafik ca 15 kvm. 1 packrum ca 40 kvm.												
	För samtliga ovanstående gemensamma lokaler	Utvidgning av den gemensamma verkstaden 40 kvm. Lunchrum 100 kvm. Enkel utställningslokal på omkring 200—400 kvm, gärna fördelat på två rum.												
	Konstnärskåren genom Konstfrämjandet	Grafiktryckeri 200 kvm.												
15/62	Konstnärernas Riksorganisation. Kungl. Akademien för De Fria Konsterna Skr 16/6 -62	Verkstäder för experiment med olika materiel. Lokaler, stora nog för utförande av monumentalarbeten.												
9/63	PM av civ. ing. Rune Synelius ang. regalskeppet Wasas slutliga utställning. 19/8 -63.	I PM beröres 6 alternativ för Wasas slutliga utställningsplats, varav endast ett alternativ avser Skeppsholmen och Kastellholmen (östra viken mellan holmarna)												

Dnr	Förslagsställare	Önskemål m. m.
16/63	Föreningen Konsthämet Skr 12/11 -63 (Jfr 21/61).	Konsthämet bör omfatta minst ett 30-tal lägenheter om tillhoppa 60 rumsenheter, inkl. kök. Därtill erfordras ett visst antal arbetslokaler vilka antingen kan anslutas direkt till resp. lägenheter eller inrymmas i annan del av byggnaden. (Jfr 10/63 ang. stadgar m.m.)
17/63	Kungl. Sjöfartsstyrelsen Skr 28/11 -63.	Byggnad nr 23 för kontrollstation för lanternor och kompasser. (Åtgärdat)
5/64	Stiftelsen Konstnärernas Kårhus Skr 24/2 -64.	Kårhus om ca 20 rum, där konstnärer från landsorten och i någon mån gästande utländska konstnärer skulle kunna bo under kortare vistelser i Stockholm, samt samlingsrum, som även skulle kunna användas som gemensam ateljé. (Jfr 3/60).
9/64	Kungl. Akademien för De Fria Konsterna Skr 4/4 -64.	Privat stuckaturverkstad och bildhuggarverkstad på Skeppsholmen.
15/64	Överbefälhavaren: Militär lokalisering inom Stock- holmsområdet. 14/10 -64.	»Efter utflyttning i slutet av 1960-talet av Östkustens örlogsbasstab och Stockholms örlogsvärv friställes lokaler på Skeppsholmen, vilka åtminstone delvis bör kunna disponeras för militära ändamål. Skeppsholmen har under 330 år för stockholmaren och turisten varit direkt förbunden med Sveriges flotta. Ur historisk synvinkel och från traditions- synpunkt är framförallt Amiralitetshuset, Långa Raden och Kastellet att betrakta som särskilt värdefulla byggnader. Det förefaller vara större våld än nöden kräver att avhända marinen dessa byggnader, i synnerhet som marinen har ett klart behov av lokaler utanför Tre Vapen. Även den s.k. hantverkskasernen och förutvarande sjökrigsskolan torde böra bli föremål för överväganden i detta sammanhang. Lokalunderskottet i Tre Vapen kan delvis fyllas genom att vissa sådana delar av MF eventuellt även MS, vilkas verksamhet är relativt självständig, placeras på Skeppsholmen — i likhet med vad som i nuläget är fallet. Utredning härom skall göras genom chefens för marinen försorg. Kustartilleriets skjutskola (KAS), för vilken lokaler nu förhyres i Sundbyberg, bör omgrupperas till Skeppsholmen. Följande lokaler bör reserveras på Skeppsholmen: för högkvarteret (marinen) 170 à 200 rum för chefen för sjövärnsskåren samt frivilligorganisationer m.m. 40 à 50 rum.» Redogörelse för chefens för marinen senaste yrkanden lämnas i betänkandet.
18/65	Kastellholmens båtsäll- skap och Stockholms skeppsförening. Skr 20/9 -65.	Kaj- och uppläggningsplatser för båtar m.m.
5/66	Fru M. Rexmo (bedriver marketeriserings- i ka- sern III:s annex).	Konditori med självservering inom- och utomhus, förslagsvis i byggnad nr 29.

**Bilaga 19. FÖRTECKNING ÖVER VIKTIGARE BYGGNADER Å SKEPPS-
OCH KASTELLHOLMARNAS SAMT UPPGIFT OM EVENTUELL
FRAMTIDA ANVÄNDNING**

Nr	Benämning	Nuvarande användning	Eventuell användning (K=Kulturhistoriskt skyddad)	Använd- bar golv- yta i ca kvm
1	2	3	4	5
1	Brovaktstuga	Vaktbyggnad	Rives	—
2	Skeppsholmsvaken (f.d. Avgasningssta- tion)	ÖVS	Rives	—
3	Högvaktsbyggnad	Vaktlokaler och expe- ditionslokaler (Sthlms inskrivnings- omr.)	Informationscentral (K). Fasad återställes.	290
10	Carl Johans kyrka	Kyrka	Byggnaden bibehålles (K). Användning ej bestämd	—
11	F.d. Marketenteribyggnad	Expeditionslokaler. Flottans personalav- delning	Rives	—
12	Kasern II	Konsthögskolan	Foto-, film- och arki- tekturmuseum (K)	1.800
12 a	Uthus vid d:o	Konsthögskolan	d:o	150
13	Marinlottahuset (f.d. Skolpaviljong)	Konsthögskolan	Rives	300
14	Arrestbyggnaden	Arrestbyggnad	Rives	—
15	Moderna museet	Moderna museet	Bibehålles (K)	—
16	Prästbostället	Prästboställe och för- samlingslokaler	Bostad m.m. (K)	400
17	Kasern IV	Förläggning	Rives	—
18	Amiralitetshuset	Expeditionslokaler för MKO och MS	Marinen m.m.	1.200
19	Hantverkarskasernen	Expeditionslokaler för KMF och MKO m.m.	Hotellrörelse m.m.	1.200
20	Vattentorn	—	Kan rivas	—
21	Sjökartebyråns bygg- nad	Konsthögskolan och arkitekturmuseum	Konstteoretiska insti- tutioner	1.250
23	Instrumentkontroll- byggnad	Sjöfartsstyrelsen	Bibehålles	100
24	Intendenturförrådet	Intendenturförråd	Museimagasin (K)	2.500
24 a	Annex till intenden- turförrådet	Intendenturförråd	Rives	—

1	2	3	4	5
25	Kokhus	Kök	Rives	—
26	Kasern III	Förläggning, förplägnad, sjukvård m.m.	Rives	3.200
27	Kasern III:s annex	Markententeri m.m.	Rives	—
28	Kasernslöjden	Snickarbod	Bibehålles i anslutning till 29	—
29	Kökspersonalbyggnad	Personalbostad	Kaféerörelse	180
30	Rustkammare	ÖVS (Kasernavdelning)	Rives	—
31	Sjövärnsskårens f.d. exp	ÖVS (Rättsvårdsavdelning)	Rives	—
32	F.d. Sjökrigsskolan	Expeditionslokaler för MKO och ÖVS	Konstbibliotek, konstakademi m. m. (K)	1.400
33	Västra boställshuset	Expeditionslokaler för KMF	Studentbostäder (K)	2.100
33 a	Västra uthuslängan	MKO och flottans handelsförening	Rives	—
34	Östra boställshuset	Mässar, bostäder och expeditionslokaler m.m.	Mässar, klubblokaler och studentbostäder m.m. (K)	2.300
34 a	Östra uthuslängan	Garage och förråd	Rives	—
35	Badanstalten	Badanstalt	Disponibel, kan rivas, om den ersättes med nybyggnad	—
36	Bostadshus	Bostad	Rives	—
101	F.d. Råseglarhuset	Förråd	Ateljéer	950
102	Minverkstaden	Verkstäder	Ateljéer eller verkstäder	1.550
103	Torpedverkstaden	Verkstäder	—»—	1.400
104	Torpedförrådet	Förråd	—»—	480
105	Varvsbyggnad	Vapenavd:s annex o. förråd	Rives	—
107	Radioskola	Skola	Rives	—
112	Kulgården	ÖVS	Rives	—
113	F.d. Värmecentral	—	Rives	—
114	Tyghuset	Östasiatiskt museum och förråd för MKO m.m.	Museum (K)	5.000
116	Stora slupskjulet	Förråd	Rives	—
117	Verkstad	Verkstad	Rives	—
119	N. Fundamentshuset	Verkstäder och förråd	Konsthögskolan	} 2.300
120	S. Fundamentshuset	—»—	—»—	
129	Kanslihus	ÖVS (Expeditionslokaler)	Konsthögskolan och konstakademien, administrationslokaler	} 700
130	Kanslihus	ÖVS (Expeditionslokaler)		

1	2	3	4	5
131	Byggnad för byggnadsförvaltningen	MKO Byggnadsförvaltning m.m.	Rives	—
134	Sjöreservens kasern	Förläggning	Rives	—
	Styckekranen	—	Bibehålles (K)	—
201	Kastellholmen I	Bostadshus	Bostäder t.v.; rives ev. för att ge plats för en restaurant	—
202	Kastellholmen II	—»—	Bostäder t.v.	—
203	Kastellholmen III	—»—	Bostäder t.v., ev. kafé	—
204	Kastellet	Förläggnings- och expeditionerlokaler m.m.	Marinen (K)	250
205	Kolskjulet (Proviantförrådet)	Förråd	Förråd	450
208	Förrådshus	Förråd	Rives	
209	Båthus	Båthus m.m.	Förvaring av båtmaterial el.dyl.	
211	Musikpaviljong	Musikpaviljong	Klubbhus för gästhamn el.dyl.	200

Bilaga 20. NUVARANDE DISPOSITION AV LOKALER

(KMF=marinförvaltningen, MKO=marinkommando Ost, MS=marinstaben,
ÖVS=Stockholms örlogsvarv)

Nr	Byggnad	Disponeras av
1	Brovaktstugan	ÖVS Ekipagesekt. Bevakningsgrupp
2	Skeppsholmsvaken	ÖVS —»— —»—
3	Högvaktsbyggnad	ÖVS —»— Arrestlokal Stockholms inskrivningsområde
10	Kyrkan	Skeppsholms församling
11	Fd Marketenteriet	Flottans personalavdelning
12	Konsthögskolan	Konsthögskolan
12 a	Uthus d:o	—»—
13	Ateljéhuset	—»—
14	Arrest	ÖVS Ekipagesektionen
15	Moderna museet	Moderna museet
15 a	—»—	—»—
16	Prästgården	Pastorsexpeditionen (samlingsal). Bostad för amiralitetspastorn.
16 a	Uthus d:o	Amiralitetspastorn
17	Kasern IV	ÖVS Ekipagesekt. Kaserndetalj
18	Amiralitetshuset	MKO MS Intendenturförvaltningen (IFO)
18 a	Annex d:o	MKO Kassa
19	Fd Hantverkarskasern	KMF Minbyrån KMF Verkstadsbyrån KMF Örlogsbasförflyttningen MKO Skrivmaterialförråd MKO Bokförråd MKO Sjöfartsavdelning Postverket
20	Vattentorn	Utnyttjas ej
21	Fd Sjökartebyrån	Konsthögskolan
23	Instrumentkontroll	Sjöfartsstyrelsen
23 a	Vattenståndsmäthus	Meteorol. o. hydrol. inst.
24	Intendenturförråd	MKO Intendenturförvaltningen (IFO)
24 a	IFO Bytescentral	MKO —»—
25	Kokhus	MKO
26	Kasern III	MKO Sjukvårdsavd. tandläkare ÖVS Manskapsförläggning

Nr	Byggnad	Disponeras av
26 a	Uthus d:o	MKO
27	Kasern III annex	MKO Maskinchef, fotodetalj, bibliotek, marketenteri, kökspers.bost., frisör, tobaksaffär.
28	Kasernslöjden	MKO
29	Kökspersonalbyggn.	MKO Kökspersonalbostad
30	Rustkammare	ÖVS Kasernavdelning
31	Fd Sjövärnsskårens (SVK) exp.	ÖVS Rättsvårdsdetalj
32	Fd Sjökrigsskolan	MKO Örlogsfl.truppreg. MKO Rekryterings- och SVK detalj ÖVS Kaserndetalj
33	V. Boställshuset	KMF Artilleribyrå KMF Torpedbyrå KMF Förråds kontor
33 a	V. Uthuslängan	MKO Flottans handelsförening
34	Ö. Boställshuset	MKO Bostäder Försvarets civila tjänstemannaförbund avd 52 Civilmäss Stockholms skärgårds lottaförbund Stockholms Marinlottakår Sjöoff.sällskapet Sjöuoff.sällskapet Marinens Maskinbefälsförening Sjövärnsskåren (SVK)
34 a	Ö. Uthuslängan	ÖVS Garage MKO Byggnadsförvaltn.redskap.
35	Badanstalt	ÖVS Badinrättning ÖVS Bostad
36	Boställshus	ÖVS Bostad
36 a	Uthus d:o	ÖVS
37	Omformarstation	ÖVS
101	Fd Råseglarhuset	MKO Sjukvårdsförvaltn. (SFO)
102	Minverkstaden	KMF Mexverkstad o. kontor ÖVS Batteriverkstad Sjöfartsstyrelsen
103	Torpedverkstaden	ÖVS Torpsekt.
104	Torpedförråd	ÖVS —»—
105	Vapenavd:s annex och förråd	ÖVS
107	Radioskolan	MKO Växel ÖVS Radioskola
111	Oljekällaren	ÖVS
112	Kulgården	ÖVS
113	Fd Värmecentral	MKO
114	Tyghuset	MKO Intendenturförvaltn. ÖVS Vapenavdelning Östasiatiska Muséet
115	Minkabelskjul	ÖVS
115 a	Askbinge	ÖVS

Nr	Byggnad	Disponeras av
116	Stora slupskjulet	MKO öVS Sjöfartsstyrelsen
117	Kanon- o. optisk verkst.	öVS Vapenavdelning
118	Vedskjul	öVS
119	N. Fundamentet	öVS Materialförråd
120	S. Fundamentet	MKO Intendenturförvaltning öVS Ekipagesekt.
121	BFO materialskjul	MKO Byggnadsförvaltning
122	Bilgarage	öVS Ekipagesektion
122 a	Förrådsbod	öVS —»—
123	Sprutbod	öVS —»—
124	Garageförråd	öVS —»—
129	Fartygsavd.byggn.	öVS Skeppstekniska avdelning
129 a	—»— annex	öVS Ekonomisektion öVS Ekipagesektion
130	CÖVS kansli	öVS
131	BFO byggnad	MKO Byggnadsförvaltning öVS Musködetalj
132	Sanitetsbyggnad	öVS
133	Sprutbod I	öVS Ekipagesektion
134	Sjöreservens kasern	öVS Förlägningslokal
135	Beckbod	öVS
136	Ärboden	öVS Ekipagesektion
137	Förrådsbod	öVS —»—
138	Hundgård	öVS —»—
139	Garageskjul	öVS —»—
201	Bostället I	MKO Bostäder
201 a	Uthus d:o	MKO
201 b	Sprutbod II	MKO
202	Bostället II	MKO
202 a	Uthus d:o	MKO bostäder
203	Bostället III	MKO bostäder
204	Kastellet	Militärpolisen. Personalvårdskonsulent. Försvars- departementet (kommittélok.)
205	Proviantförråd	Kustposteringen Stockholm (tullverket) MKO Intendenturförvaltning
206	Varmlagerhus	KMF
207	Fosforhus (på 1800-talet)	KMF (lab.)
208	Ammunitionshus	öVS Vapenavdelning
209	Båt- och kanothus	MKO öVS Korporationsklubb
211	Musikpaviljong	2:a Militärmusikkåren

№	Bibliotek	Bibliotek	
		№	№
118	118	118	118
117	117	117	117
116	116	116	116
115	115	115	115
114	114	114	114
113	113	113	113
112	112	112	112
111	111	111	111
110	110	110	110
109	109	109	109
108	108	108	108
107	107	107	107
106	106	106	106
105	105	105	105
104	104	104	104
103	103	103	103
102	102	102	102
101	101	101	101
100	100	100	100
99	99	99	99
98	98	98	98
97	97	97	97
96	96	96	96
95	95	95	95
94	94	94	94
93	93	93	93
92	92	92	92
91	91	91	91
90	90	90	90
89	89	89	89
88	88	88	88
87	87	87	87
86	86	86	86
85	85	85	85
84	84	84	84
83	83	83	83
82	82	82	82
81	81	81	81
80	80	80	80
79	79	79	79
78	78	78	78
77	77	77	77
76	76	76	76
75	75	75	75
74	74	74	74
73	73	73	73
72	72	72	72
71	71	71	71
70	70	70	70
69	69	69	69
68	68	68	68
67	67	67	67
66	66	66	66
65	65	65	65
64	64	64	64
63	63	63	63
62	62	62	62
61	61	61	61
60	60	60	60
59	59	59	59
58	58	58	58
57	57	57	57
56	56	56	56
55	55	55	55
54	54	54	54
53	53	53	53
52	52	52	52
51	51	51	51
50	50	50	50
49	49	49	49
48	48	48	48
47	47	47	47
46	46	46	46
45	45	45	45
44	44	44	44
43	43	43	43
42	42	42	42
41	41	41	41
40	40	40	40
39	39	39	39
38	38	38	38
37	37	37	37
36	36	36	36
35	35	35	35
34	34	34	34
33	33	33	33
32	32	32	32
31	31	31	31
30	30	30	30
29	29	29	29
28	28	28	28
27	27	27	27
26	26	26	26
25	25	25	25
24	24	24	24
23	23	23	23
22	22	22	22
21	21	21	21
20	20	20	20
19	19	19	19
18	18	18	18
17	17	17	17
16	16	16	16
15	15	15	15
14	14	14	14
13	13	13	13
12	12	12	12
11	11	11	11
10	10	10	10
9	9	9	9
8	8	8	8
7	7	7	7
6	6	6	6
5	5	5	5
4	4	4	4
3	3	3	3
2	2	2	2
1	1	1	1

SKEPPSHOLMEN:

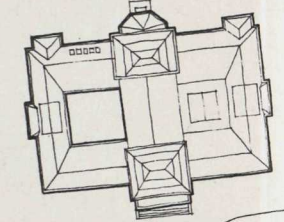
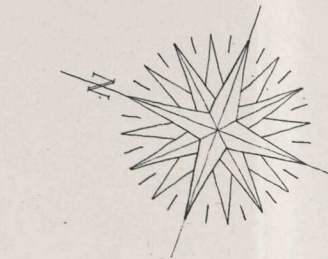
- 3 HÖGVAKTSBYGGNADEN.
10 KARLJOHANSKYRKAN.
12 KASERN II MED UTHUS.
15 MODERNA MUSÉET.
16 PRÄSTBOSTÄLLET.
18 AMIRALITETSHUSET MED UTHUS.
19 HANTVERKSKASERNEN.
20 VATTENTORNET.
21 SÖKARTEBYRÅN.
23 EXPEDITIONSBYGGNAD.
24 INTENDENTURFÖRRÅDET.
29 BOSTÄLLSHUS MED UTHUS.
32 GAMLA SJÖKRIGSSKOLAN.
33 VÄSTRA BOSTÄLLSHUSET.
34 ÖSTRA BOSTÄLLSHUSET.
35 BADHUSET.
37 OMFORMARSTATION.
100 STYCKEKRANEN.
101 RÅSEGLARHUSET.
102 MINVERKSTADEN.
103 TORPEDVERKSTADEN.
104 TORPEFÖRRÅDET.
114 TYGHUSET.
119 NORRA FUNDAMENTET.
120 SÖDRA FUNDAMENTET.
129 FÄRTYGSDELNINGENS BYGGNAD.
130 VARVSCHEFENS KANSLI.

KASTELLHOLMEN:

- 201 KASTELLHOLMEN I MED UTHUS.
202 KASTELLHOLMEN II MED UTHUS.
203 KASTELLHOLMEN III MED UTHUS.
204 KASTELLET.
205 KOLSKJULET.
209 BÅTHUS.
211 MUSIKPAVILJONGEN.

FÖRESLAGNA NYBYGGNADER M.M.:

- A KONSTHÖGSKOLAN, ATELJÉER OCH VERKSTÄDER.
B KONSTHÖGSKOLAN, LOKALER FÖR GEMENSAMMA ÄNDAMÅL.
C MODERNA MUSÉET, HALL FÖR TILLFÄLLIGA UTSTÄLLNINGAR.
D MUSEUM FÖR KONSTHANTVERK.
E RESTAURANG OCH KAFÉ FÖR MUSEIBESÖKARE OCH ALLMÄNHET.
F PANNCENTRAL.
G KSSS GÄSTHAMN.
H SMÅBÅTSHAMN.
I NY FÄRJFÖRBINDELSE SKEPPSHOLMEN-SÖDRA DJURGÅRDEN.
K TILLÄGGSPLATS FÖR FÄRJAN ALLMÄNNA GRÄND-SLUSSEN.

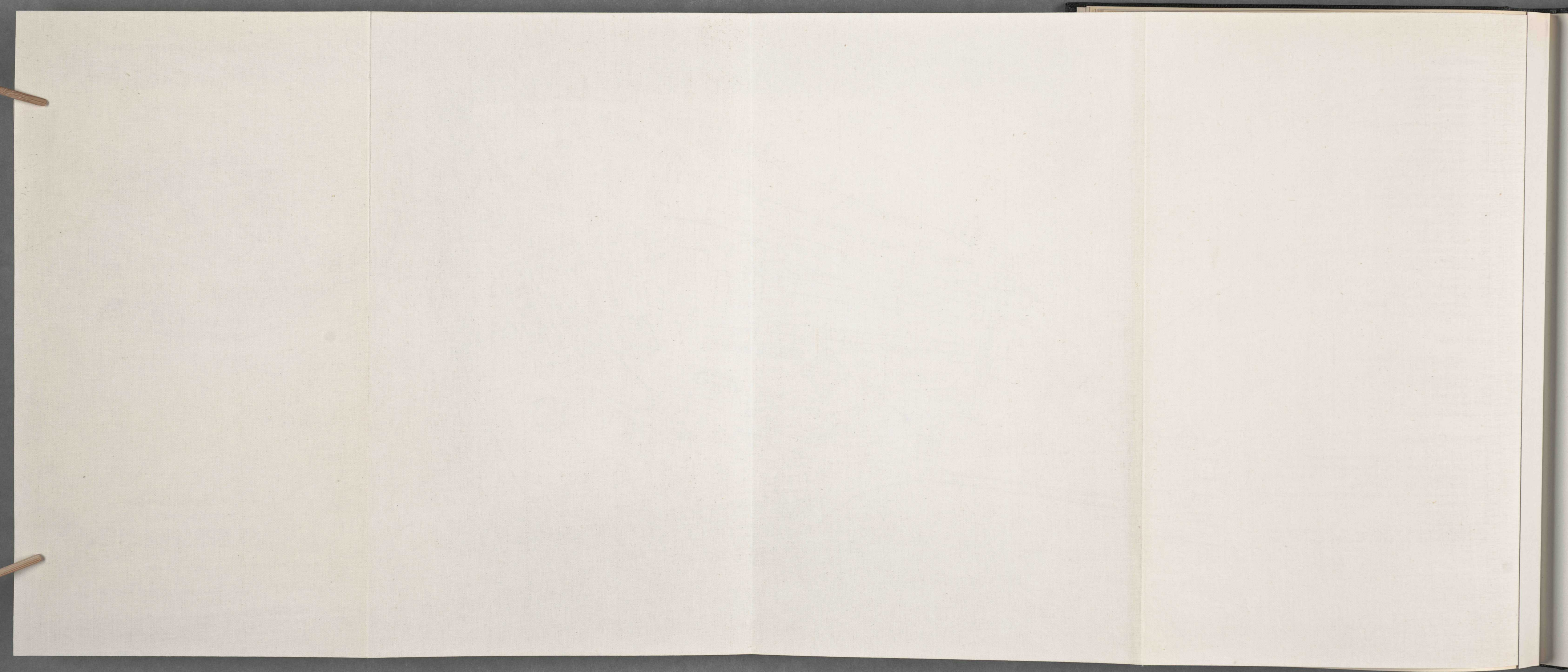
0 10 50 100 200 300 M

SKEPPSHOLMSUTREDNINGENS
FÖRSLAG TILL ORDNANDE AV

SKEPPSHOLMEN

OCH
KASTELLHOLMEN

H BRUNNBERG S MALMQUIST L SKOOGH
ARKITEKTER SAR
STOCKHOLM 1.9.1964

NORDISK UDREDNINGSSERIE (NU) 1966

1. La Coopération internordique.

STATENS

OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1966

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen)

Justitiedepartementet

Utsökningsrätt IV. [7]
Hyreslagstiftningssakkunniga. 1. Hyreslagstiftning.
[14.] 2. Undersökning angående hyressplittningen.
[15] Utkommer senare.
Arbetspromemorior i författningsfrågan. [17]
Decentralisering av naturalisationsärenden m. m. [20]
1963 års markvärdekommitté. 1. Markfrågan I. [23]
2. Markfrågan II. Bilagor. [24]

Utrikesdepartementet

Internationellt fredsforskningsinstitut i Sverige. [5]

Försvarsdepartementet

Tygförvaltningens centrala organisation. [11]
Strategi i väst och öst. [18]
Skeppsholmens framtida användning. [27]

Socialdepartementet

Förenklad statsbidragsgivning till hälso- och sjukvården. [6]
Omsorger om psykiskt utvecklingshämmade. [9]

Finansdepartementet

1965 års långtidsutredning 1. Svensk ekonomi 1966—1970. [1] 2. Export och import 1966—1970. Bilaga 1. [2] 3. Tillgången på arbetskraft 1960—1980. Bilaga 2. [8] 4. Handelns arbetskrafts- och investeringsbehov fram till 1970. Bilaga 3. [10] 5. Utvecklingstendenser inom undervisning, hälso- och sjukvård samt socialvård 1966—1970. Bilaga 6. [13]
Ny myntserie. [4]
Ny folkbokföringsförordning m. m. [16]
Statliga betänkanden 1961—1965. [19]
Oljebranschen. [21]

Ecklesiastikdepartementet

Yrkesutbildningen. [3]

Jordbruksdepartementet

Renbetesmarkerna. [12]
Bostadsarrende m. m. [26]

Handelsdepartementet

Lagstiftning mot radiostörningar. [22]
Sällskapsresor. [25]

